

พระโพธิสัตว์ที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดี ที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก

โดย

นางสาวกาญจนา การะเกตุ

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2554

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พระโพธิสัตว์ที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดี ที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก

โดย

นางสาวกาญจนา การะเกตุ

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2554

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**BODHISATTVA FIGURES FOUND FROM DVARAVATI TOWNS LOCATED ON THE
WESTERN SIDE OF THE CHAO PHRAYA BASIN**

By

Khanjana Karakate

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Archaeology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2012

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ พระโพธิสัตว์ที่
พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดี ที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ” เสนอโดย นางสาว
กาญจนา การะเกตุ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ชารัทสนวงศ์)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ
ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัสสา กษาชีวะ)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ)
...../...../.....

50101301 : สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

คำสำคัญ : สมัยทวารวดี / พระโพธิสัตว์

กาณณนา การระเกตุ : พระโพธิสัตว์ที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดี ที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก. อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ : ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ. 151 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อหาลักษณะทางประติมากรรม การกำหนดอายุของพระโพธิสัตว์เพื่อให้ทราบถึงคติความเชื่อตลอดจนการเคารพนับถือและการสร้าง

เนื้อหาของสารนิพนธ์ฉบับนี้ แบ่งเป็น 4 บท บทแรกจะกล่าวถึงความสำคัญและความเป็นมาของปัญหาและวิธีการดำเนินการวิจัย บทที่ 2 กล่าวถึง เมืองโบราณสมัยทวารวดีและคติความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือพระโพธิสัตว์ บทที่ 3 กล่าวถึงหลักฐานการพบพระโพธิสัตว์ในเมืองโบราณสมัยทวารวดี และร่องรอยของศาสนาพุทธมหายานในภูมิภาคตะวันตก บทที่ 4 กล่าวถึงการวิเคราะห์และสรุปผล

ผลการวิจัย พบว่า

1. คติความเชื่อศาสนาพุทธมหายานในภาคใต้ ซึ่งเป็นสมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13 – 18) ได้แพร่หลายเข้ามาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ซึ่งช่วงนี้จัดเป็นศรีวิชัย

2. พระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี เช่น พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระสยามดารา พระดารา 18 กร พระโพธิสัตว์โลกนาถ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์มหาสาปราชปะตะ ซึ่งเป็นสำริดทั้งหมด จังหวัดราชบุรี เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์วัชรปาณี พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ครึ่งองค์ ส่วนองค์ของพระโพธิสัตว์เศียรของพระโพธิสัตว์ และเทวดาหรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นดินเผา ปูนปั้นและสำริด จังหวัดนครปฐม เช่น พระโพธิสัตว์เมตไตรย และเศียรพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นสำริดและปูนปั้น และจังหวัดเพชรบุรี เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์กษิติครรภ์ ซึ่งเป็นปูนปั้น

ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2554

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

50101301 : MAJOR : HISTORICAL ARCHAEOLOGY

KEY WORD : BODHISATTVA FIGURES FOUND FROM DVARAVATI TOWNS LOCATED ON THE WESTERN SIDE OF THE CHAO PHRAYA BASIN

KHANJANA KARAKATE : BODHISATTVA FIGURES FOUND FROM DVARAVATI TOWNS LOCATED ON THE WESTERN SIDE OF THE CHAO PHRAYA BASIN. INDEPENDENT STUDY ADVISOR : 151 pp.

Bodhisattva Figure found from Dvaravati Town located on the western side of the Chao Phraya Basin.

The objective of this independent study was to discover of the style, ancient and identity of Bodhisattva sculpture found from Dvaravati towns located on the western side of the Chao Phraya Basin, including to discover of its concept of construction and worshipping.

The result of this study provide us the informations that the Mahayana Buddhism has already been introduced in the southern of Thailand in Sri-Vijaya period and then spread to Dvaravati towns located on the western side of the Chao Phraya basin in 8th – 13th centuries A.D.

There were many Bodhisattva sculpture found in the Western side of the Chao Phraya Basin. In Suphanburi province, many of Bodhisattva and fragment found in this area, such as the bronze sculpture of Bodhisattva Patamapani, the head of Bodhisattva Avalokitesvara, the bronze sculpture Syamtara, 18 handed sculpture of Tara, Bodhisattva Lokanat, Bodhisattva Avalokitesvara and Bodhisattva Mahasthaprapta,

In Ratchaburi province found many Bodhisattva sculpture and fragments such as the sculpture of Bodhisattva Avalokitesvara, Bodhisattva Vajrapani and many fragment of the body and head of Bodhisattva and the fragment of Deva. All sculpture and fragment found in Ratchaburi province were made from bronze, terracotta and stucco.

In Nakhonpathom province found many Bodhisattva sculpture, especially the bronze sculpture of Bodhisattva Maitreya and many stucco fragments of the Bodhisattva. And in Petchaburi province also found the stucco sculptures of Bodhisattva Avalokitesvara and Bodhisattva Kasitkarbha.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะความกรุณา เป็นอย่างยิ่งจากศาสตราจารย์
เกียรติคุณ ดร. ผาสุข อินทรารุช ที่รับเป็นผู้ควบคุมสารนิพนธ์ฉบับนี้และให้คำแนะนำปรึกษาและ
กรุณาตรวจแก้ไขในทุกขั้นตอนเป็นอย่างดีมาโดยตลอด และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรัสสา กษา
ชีวะ และคณาจารย์ทุกท่านประจำภาควิชาโบราณคดี ตลอดจนข้อมูลและภาพถ่าย จากเจ้าหน้าที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ และเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง จังหวัด
สุพรรณบุรี ผู้เขียนขอขอบพระคุณทุกท่านที่กล่าวนามมาแล้วทุกท่านด้วยความสำนึกในพระคุณยิ่ง
นอกจากนี้ขอขอบคุณเพื่อนๆ พี่ๆ และน้องๆ ทุกคนในรั้วมหาวิทยาลัยศิลปากรแห่งนี้

ได้แก่ เพื่อนโบราณคดีรุ่น 50 คุณพงษ์ศักดิ์ นิลวร ฯลฯ สำหรับความช่วยเหลือ ความห่วงใย
กำลังใจ และความทรงจำที่ดี ตลอดจนประสบการณ์ที่มีค่าในการศึกษา ณ สถานที่แห่งนี้

และเหนือสิ่งอื่นใด ลูกขอกราบขอบพระคุณพ่อประเสริฐ คุณแม่อำพันธ์ผู้ให้ชีวิต ให้
หลักคิดในการดำเนินชีวิต คอยสนับสนุน เอาใจใส่ช่วยเหลือเป็นกำลังใจในทุกๆ ด้านตลอดมา และ
คุณนิภา การะเกตุ พี่สาวของผู้วิจัย ที่เป็นกำลังใจ ช่วยเหลือในการศึกษาและในทุกๆ ด้าน ให้ผู้วิจัย
ทำงานจนสำเร็จ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
สารบัญแผนที่	ฏ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
แนวคิดในการศึกษา.....	3
สมมุติฐาน.....	4
ขอบเขตการศึกษา.....	4
ขั้นตอนการศึกษา	4
วิธีการศึกษา.....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
แหล่งข้อมูล	6
2 เมืองโบราณสมัยทวารวดีและคติความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือพระโพธิสัตว์	7
ความเป็นมาของอาณาจักรทวารวดี	7
ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของชุมชนทวารวดีในภูมิภาคตะวันตก.....	11
พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนสมัยทวารวดีในภูมิภาคตะวันตก	15
หลักฐานการพบเมืองโบราณสมัยทวารวดีจากจารึกและเอกสารโบราณ.....	22
ศาสนาพุทธแบบมหายานและคติความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือพระโพธิสัตว์.....	23
คัมภีร์และพระสูตรสำคัญในนิกายมหายาน.....	27
รูปเคารพพระโพธิสัตว์ตามคติมหายานที่พบในประเทศไทย	32
พระสูตรเกี่ยวกับพระอวโลกิเตศวร	35
3 หลักฐานการพบพระโพธิสัตว์ในเมืองโบราณสมัยทวารวดี.....	38
ร่องรอยพุทธศาสนามหายานในภูมิภาคตะวันตก	38

จังหวัดสุพรรณบุรี.....	41
เมืองโบราณอู่ทอง.....	42
พระโพธิสัตว์ที่พบมีลักษณะทางประติมานและการกำหนดอายุ.....	46
จังหวัดราชบุรี.....	56
เมืองโบราณคูบัว.....	57
วัดโขลงสุวรรณคีรี.....	60
พระโพธิสัตว์ที่พบมีลักษณะทางประติมานและการกำหนดอายุ.....	63
การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะของพระโพธิสัตว์ที่โบราณสถานคูบัว.....	81
จังหวัดนครปฐม.....	82
แหล่งโบราณคดีจุลประโทน.....	83
พระโพธิสัตว์ที่พบมีลักษณะทางประติมานและการกำหนดอายุ.....	89
จังหวัดเพชรบุรี.....	91
โบราณสถานทุ่งเศรษฐี.....	91
พระโพธิสัตว์ที่พบมีลักษณะทางประติมานและการกำหนดอายุ.....	94
เมืองโบราณสมัยทวารวดีที่ร่วมสมัยจังหวัดเพชรบูรณ์.....	98
อุทยานศรีเทพ.....	98
พระโพธิสัตว์ที่พบมีลักษณะทางประติมานและการกำหนดอายุ.....	100
4 บทวิเคราะห์และสรุป.....	103
คติความเชื่อพระโพธิสัตว์.....	103
จังหวัดสุพรรณบุรี.....	105
การวิเคราะห์เปรียบเทียบ.....	108
จังหวัดราชบุรี.....	116
การวิเคราะห์เปรียบเทียบ.....	120
จังหวัดนครปฐม.....	133
การวิเคราะห์เปรียบเทียบ.....	134
จังหวัดเพชรบุรี.....	136
การวิเคราะห์เปรียบเทียบ.....	138
จังหวัดเพชรบูรณ์ เมืองโบราณและชุมชนโบราณที่ร่วมสมัยทวารวดี.....	141
การวิเคราะห์เปรียบเทียบ.....	141

บทสรุปและข้อเสนอแนะ	145
บรรณานุกรม.....	148
ประวัติผู้วิจัย.....	151

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
1	ตารางสรุปพระโพธิสัตว์ที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดี กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา.....	40
2	ตารางพระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี	45
3	ตารางพระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดราชบุรี.....	62
4	ตารางพระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดนครปฐม	88
5	ตารางพระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดเพชรบุรี.....	93
6	ตารางพระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดเพชรบูรณ์	99
7	ตารางเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมจังหวัดสุพรรณบุรี	106
8	ตารางเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมจังหวัดราชบุรี.....	118
9	ตารางเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมจังหวัดนครปฐม	134
10	ตารางเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมจังหวัดเพชรบุรี.....	138
11	ตารางเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมจังหวัดเพชรบูรณ์	141

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 จารึกบนเหรียญเงิน พบที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี	44
2 จารึกแผ่นทองแดง พบที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี	44
3 พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี สำริด พบที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี	46
4 เจดีย์หมายเลข 13 พบที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี	48
5 เศียรพระอวโลกิเตศวร สำริด พบที่เจดีย์ หมายเลข 13 จังหวัดสุพรรณบุรี	49
6 เศียรพระอวโลกิเตศวร สำริด พบที่เจดีย์หมายเลข 13 จังหวัดสุพรรณบุรี	49
7 เทพีสยามดารา สำริด พบที่อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี	50
8 เทพิดารา 18 กร สำริด พบที่บ้านหนองหม้อแกง จังหวัดสุพรรณบุรี	51
9 พระโลกนาถ สำริด พบที่โบราณสถาน หมายเลข 13 อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ..	53
10 พระขยานิพพุตอมิตากะ ประทับเหนือพนัสนิธิ สำริด	54
11 พระขยานิพพุตอมิตากะ ประทับเหนือพนัสนิธิ สำริด	55
12 เหรียญจารึกศรีทวารวดีศวรรปยุณะ (ด้านหน้า) พบที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี	57
13 เหรียญจารึกศรีทวารวดีศวรรปยุณะ (ด้านหลัง) พบที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี	57
14 โบราณสถานวัดโขลง เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี	61
15 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	64
16 พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	66
17 พระโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	67
18 พระโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	68
19 เศียรพระโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	69
20 พระโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	71
21 พระโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	72
22 เทวดาหรือพระโพธิสัตว์ ปูนปั้น พบที่โบราณสถานคูบัว 10 จังหวัดราชบุรี	73
23 พระโพธิสัตว์ สำริด พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	75
24 เศียรพระโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	76
25 เศียรโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	77
26 เศียรโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	78
27 เศียรโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี	79
28 เศียรโพธิสัตว์ ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 39 จังหวัดราชบุรี	80

29	เศียรโพธิสัตว์ดินเผา พบที่โบราณสถานคูบัว 40 จังหวัดราชบุรี.....	81
30	เจดีย์จุลประโทน สมัยทวารวดี จังหวัดนครปฐม.....	86
31	จารึก เจริญเงิน อักษรปัลลวะ.....	87
32	จารึก เข ชม มา บนสถูปจำลอง จากนครปฐม.....	87
33	จารึกบนธรรมจักร พบที่เมืองนครปฐม.....	87
34	จารึกบนฐานรองรับธรรมจักร ภาษาบาลี พบที่ทุ่งขวาง จังหวัดนครปฐม.....	88
35	พระเมตไตรย สำริด พบที่ตำบลธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม.....	89
36	เศียรพระโพธิสัตว์ ปูนปั้น พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม.....	90
37	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปูนปั้น พบที่ทุ่งเศรษฐี จังหวัดเพชรบุรี.....	94
38	โบราณสถานทุ่งเศรษฐี สมัยทวารวดี จังหวัดเพชรบุรี.....	95
39	พระโพธิสัตว์กษิตีครรภ์ พบที่ถ้ำยายจูงหลาน.....	97
40	ถ้ำยายจูงหลาน สมัยทวารวดี พบพระโพธิสัตว์กษิตีครรภ์ จังหวัดเพชรบุรี.....	97
41	ภายในถ้ำยายจูงหลาน พบพระโพธิสัตว์กษิตีครรภ์ จังหวัดเพชรบุรี.....	97
42	ภายในถ้ำยายจูงหลาน พบพระโพธิสัตว์กษิตีครรภ์ จังหวัดเพชรบุรี.....	97
43	เศียรพระโพธิสัตว์ไมตรี ที่ผนังถ้ำบนเขาอมรัตน จังหวัดเพชรบูรณ์.....	100
44	พระศรีอารยเมตไตรย พบที่เขาล้างในเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.....	102
45	พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี ศิลาลพ พบที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....	108
46	พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี สำริด พบที่อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....	109
47	พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี สำริด พบที่วัดเวียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....	109
48	เทพีสยามดารา จังหวัดสงขลา.....	111
49	นางดารา จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....	111
50	พระโพธิสัตว์สยามดารา สำริด ชาวภาคกลาง.....	111
51	นางดารา 18 กร.....	113
52	เทพิดารา ประเทศอินเดีย.....	113
53	พระโลกนาถ จังหวัดสงขลา.....	114
54	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....	121
55	พระโพธิสัตว์วัชรปาณี พิพิธภัณฑ์สถานกรุงลอนดอน.....	122
56	เศียรและส่วนองค์พระโพธิสัตว์ จังหวัดสงขลา.....	123
57	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....	125
58	พระโพธิสัตว์ศรีอารยเมตไตรย บ้านฝ้าย จังหวัดบุรีรัมย์.....	126

59	พระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย บ้านฝ้าย จังหวัดบุรีรัมย์	126
60	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร จังหวัดสุราษฎร์ธานี.....	129
61	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี	130
62	พระโลเกศวร 4 กร	131
63	พระโลกนาถ จังหวัดสงขลา	132
64	พระโพธิสัตว์โลกนาถ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี	132
65	พระโพธิสัตว์เมตไตรย จากแคว้นเบงกอล	135
66	เศียรพระตถาคต จังหวัดนครปฐม	136
67	พระโพธิสัตว์กษัตริย์ จังหวัดเพชรบุรี.....	140
68	เศียรพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา.....	143
69	พระศรีอาริยเมตไตรย พบที่ป่าเลี้มบัว	144

สารบัญแผนที่

แผนที่		หน้า
1	การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนในบริเวณประเทศไทย ก่อนปี 2380.....	10
2	แผนที่ประเทศไทย จะทำการศึกษาเฉพาะภาคตะวันตก 4 จังหวัด.....	39
3	แสดงตำแหน่งเมืองโบราณสมัยทวารวดี ฟังตะวันตก กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา.....	40
4	ภาพถ่ายทางอากาศ เมืองโบราณอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พุทธศตวรรษที่ 8 - 14....	45
5	ภาพถ่ายทางอากาศ เจดีย์หมายเลขที่ 13 เมืองโบราณอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.....	48
6	แผนที่แหล่งโบราณสถานที่พบพระโพธิสัตว์ สมัยทวารวดี จังหวัดเพชรบุรี.....	93

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ภาคกลางของประเทศไทย จากสภาพภูมิศาสตร์เดิม พบว่ายุคทวารวดีแนวฝั่งทะเล (อ่าวไทย) ขึ้นมาถึงนครสวรรค์ พบหลักฐานเมืองโบราณสำคัญขนาดใหญ่ อยู่ติดกับชายทะเลทั้งหมดในฟากตะวันตก เช่น เมืองนครชัยศรี คูบัว อุทุมพร อู่ตะเภา ไปจนถึงอีกฟากหนึ่งของอ่าวไทย คือ ลพบุรี เมืองศรีมโหสถ และเมืองพระรถ เมืองเหล่านี้ล้วนมีการติดต่อกับโลกภายนอกที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กันในฐานะเมืองท่า¹ และสภาพพื้นที่ภาคกลางด้านตะวันตกเป็นที่ราบลุ่มขนานด้วยพื้นที่สูง 3 ด้าน คือ ภาคตะวันตกและภาคเหนือเป็นเขตที่สูงและเทือกเขา อีกด้านเป็นที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์กับดงพญาเย็นเป็นแนวขอบและด้านใต้เป็นเขตอ่าวไทย²

ดังนั้นพื้นที่ภาคกลางด้านตะวันตกเป็นที่ราบลุ่มของแม่น้ำที่สำคัญหลายสาย เช่น แม่น้ำแควน้อย - แควใหญ่ รวมไปถึงสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ไหลลงอ่าวไทย เช่น แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง ซึ่งจะครอบคลุมพื้นที่จังหวัด กาญจนบุรี ราชบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี (แหล่งโบราณคดี พงศิกเมืองโบราณอุทุมพร เมืองนครปฐม เมืองกำแพงแสน และเมืองคูบัว)³ จึงเป็นพื้นที่สะดวกต่อการคมนาคมและเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ส่วนด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือบริเวณลุ่มแม่น้ำลพบุรี - ป่าสัก (เมืองโบราณจันเสน แหล่งโบราณเนิน

¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย,” เอกสารคำสอนศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 35 – 37.

² ภาสกร อินทรารุณ และคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก, (นครปฐม พระราชวังสนามจันทร์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร ครบรอบ 48 ปี 12 ตุลาคม 2534), 1 – 2.

³ ภาสกร อินทรารุณ, “ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 118 – 120.

มะกอก แหล่งโบราณคดีท่าแค) และลุ่มแม่น้ำบางปะกง (แหล่งโบราณคดีโคกระกา เมืองศรีมโหสถ) เป็นชุมชนโบราณเกษตรกรรมมีอาชีพทำนาและถลุงเหล็ก⁴

จากการศึกษา การสำรวจและการขุดค้นทางโบราณคดี พบร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนเมืองโบราณสมัยทวารวดีต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยประวัติศาสตร์ เช่น เมืองโบราณคูบัว เมืองโบราณอู่ทอง และเมืองโบราณนครปฐม เป็นต้น

จากการศึกษาเมืองโบราณสมัยทวารวดีบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พบว่าเป็นเมืองโบราณสมัยประวัติศาสตร์ยุคแรกเริ่มลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ทุกแห่งจะมีทางน้ำเข้าออก ต่อกับฝั่งทะเลโดยตรง ซึ่งเป็น แนวชายฝั่งทะเลเดิมบริเวณที่ราบแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะเป็นอ่าวลึกเข้าไปในแผ่นดิน ด้านเหนือจรดลพบุรี และสิงห์บุรี ด้านตะวันตกจรดราชบุรี นครปฐม อู่ทอง สุพรรณบุรี และด้านตะวันออกจรดนครนายก พนัสนิคมและชลบุรี ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองโบราณสำคัญทั้งสิ้น เพราะสะดวกในการติดต่อทางน้ำกับชุมชนและเมืองที่อยู่ ใกล้เคียง หรือที่อยู่ห่างไกลทั้งทางแม่น้ำและทะเล ชุมชนโบราณเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวารวดีอย่างแน่นแฟ้นและมีการติดต่อกับต่างชาติ เช่น อินเดีย จีน และอาจไกลถึงกลุ่มประเทศในตะวันออกกลางหรือแถบเมดิเตอร์เรเนียน เนื่องจากมีการค้นพบหลักฐานเป็น โบราณวัตถุ⁵

ในด้านหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลางของประเทศไทย ได้พัฒนาเข้าสู่ความเป็นชุมชนชาวพุทธ โดยรับพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย มีการสร้างประติมากรรมและสถาปัตยกรรมเนื่องในพุทธศาสนาขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา จากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศใกล้เคียงที่แสดงให้เห็นว่าบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นแหล่งพักอารยธรรมแห่งหนึ่งของอินเดีย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 – 12 กลุ่มชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างรับอิทธิพลอารยธรรมอินเดีย จากการพบหลักฐานศิลาจารึกวัดมเหยงณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช จารึกเขารัง จังหวัดปราจีนบุรี จารึกศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์⁶

⁴ ภาสุข อินทราวุธ และคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก, (นครปฐม พระราชวังสนามจันทร์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร ครบรอบ 48 ปี 2 ตุลาคม 2534), 1 – 2.

⁵ เรื่องเดิม, 1 – 2.

⁶ กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ศิลปะทวารวดี, ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง กรุ๊ป, 2552), 155., 23.

จากการศึกษาพบร่องรอยพุทธศาสนamahayanในภูมิภาคตะวันตกถึง 2 ช่วง คือ ช่วงแรกราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 มีการติดต่อกับชุมชนโบราณในคาบสมุทรมลายูได้รับอิทธิพลพุทธศาสนamahayanต้นตระกูลวัชรยานจากนาลันทา (ศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์อินเดียราชวงศ์ปาละ) พบหลักฐานประติมากรรมพระโพธิสัตว์ตามคติมหายานหลายองค์ ในเมืองโบราณจังหวัดราชบุรีและสุพรรณบุรี ช่วงที่สองราวพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 ชุมชนโบราณในภูมิภาคนี้มีการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและรับอิทธิพลวัฒนธรรมเนื่องในพุทธศาสนานิกายมหายานจากเขมร

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้จะศึกษาเฉพาะพระโพธิสัตว์ สมัยทวารวดี ที่พบในภูมิภาคตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ในจังหวัดสุพรรณบุรี ราชบุรี นครปฐม รวมทั้งเพชรบุรี และแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในภาคกลางที่ร่วมสมัย เช่น ที่เพชรบูรณ์ รวมไปถึงแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ที่ร่วมสมัยกันและยังส่งอิทธิพลพุทธศาสนamahayanมายังภาคกลางด้วย

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาลักษณะประติมากรรมพระโพธิสัตว์ ในเมืองโบราณทวารวดี ของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และเปรียบเทียบกับวิทยาของพระโพธิสัตว์ที่พบในภูมิภาคอื่น ๆ เพื่อให้ทราบถึงรูปแบบศิลปะและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี กับชุมชนโบราณใกล้เคียงและชุมชนโบราณในภูมิภาคอื่นของประเทศไทยและต่างชาติ ซึ่งมีพัฒนาการอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน
2. เพื่อศึกษาถึงคติ ความเชื่อ เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์มหายานในสมัยทวารวดี

แนวคิดในการศึกษา

จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีที่ผ่านมา พบหลักฐานแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีประมาณ 106 แห่ง อยู่ในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางตามลำน้ำเจ้าพระยาและภาคตะวันออก ส่วนที่เหลืออยู่ในภาคอีสาน ประมาณ 30 แห่ง รวมถึงภาคเหนือ 2 – 3 แห่ง ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่ม ชุมชนเมืองโบราณสมัยทวารวดี มักจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะประติมากรรมพระโพธิสัตว์ที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดี กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีรูปแบบศิลปะที่แตกต่างกันตามคติความเชื่อ และการเคารพนับถือ จากหลักฐานการพบพระโพธิสัตว์ในลักษณะรูปแบบต่าง ๆ นำมาเป็นแนวทางศึกษาได้ดังนี้

1. ศึกษารูปแบบศิลปะ และประติมากรรมของพระโพธิสัตว์ที่พบในแหล่งโบราณคดี เพื่อกำหนดอายุรูปแบบศิลปะ
2. ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับการนับถือศาสนาและคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีที่พบพระโพธิสัตว์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธที่เจริญขึ้นในอินเดียและในเมืองโบราณสมัยทวารวดีและเมืองโบราณร่วมสมัย

สมมุติฐาน

รูปแบบศิลปะและประติมากรรมพระโพธิสัตว์ ที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดีจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันระหว่างชุมชนโบราณสมัยทวารวดี สร้างเมืองหรือสร้างประติมากรรมตามคติความเชื่อ การเคารพนับถือในแต่ละช่วงเวลาและอายุสมัย ซึ่งจะตรงกับคัมภีร์ที่สร้างพระโพธิสัตว์

ขอบเขตการศึกษา

ทำการศึกษารูปแบบประติมากรรมและรูปแบบศิลปะ ของพระโพธิสัตว์ที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดี ฝั่งตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ยังทำการสำรวจเพิ่มเติมจากพิพิธภัณฑ์ และแหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากจังหวัดสุพรรณบุรี ราชบุรี นครปฐมและเพชรบุรี มาสนับสนุนหลักฐานและทำการศึกษาข้อมูลจากแหล่งโบราณคดีในภูมิภาคอื่นๆ ซึ่งมีพัฒนาการร่วมกัน โดยข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีที่นำมาศึกษานั้นมีอายุอยู่ในช่วงสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ ราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 16

ขั้นตอนการศึกษา

ขั้นรวบรวมข้อมูล

1. รวบรวมข้อมูลด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร
2. สำรวจข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุและแหล่งโบราณสถาน สมัยทวารวดี ฝั่งตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จากหลักฐานทางโบราณคดี

ขั้นศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล

3. จัดประเภท ทำการถ่ายภาพและศึกษาโบราณวัตถุ
4. จัดจำแนกข้อมูล วิเคราะห์ และตีความ

ข้อเสนอผลการศึกษา

5. จัดพิมพ์และตรวจแก้ผลการศึกษานี้ฉบับสมบูรณ์
6. จัดทำรูปเล่มสารนิพนธ์ เพื่อเผยแพร่แก่ผู้สนใจ

วิธีการศึกษา

1. ขั้นรวบรวมข้อมูล

1.1 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ในแหล่งโบราณคดีลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ในสมัยทวารวดีทั้งที่ปรากฏในประเทศไทยและต่างประเทศ

1.2 เก็บข้อมูลภาคสนาม โดยทำการสำรวจพระโพธิสัตว์ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร พิพิธภัณฑสถานอุททอง พิพิธภัณฑสถานราชบุรี พิพิธภัณฑสถานนครปฐม พิพิธภัณฑสถานเพชรบุรี

2. ขั้นศึกษาข้อมูล

2.1 ศึกษาพระโพธิสัตว์ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร พิพิธภัณฑสถานอุททอง พิพิธภัณฑสถานราชบุรี พิพิธภัณฑสถานนครปฐม พิพิธภัณฑสถานเพชรบุรี และทำการจัดรูปแบบของแต่ละองค์ เพื่อให้ทราบถึงรูปแบบต่างๆของพระโพธิสัตว์สมัยทวารวดีที่ปรากฏในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

3. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ศึกษาเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์สมัยทวารวดีที่พบในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับพระโพธิสัตว์ในแหล่งอื่นๆ ที่พบในประเทศไทยเพื่อให้ทราบรูปแบบของพระโพธิสัตว์สมัยทวารวดีที่พบในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาว่าได้รับอิทธิพลจากแหล่งใดบ้าง และศึกษาถึงความแพร่หลายของพระโพธิสัตว์ที่พบในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตลอดจนศึกษาถึงคติการสร้างพระโพธิสัตว์ว่าสร้างขึ้นตามคติพุทธศาสนานิกายใดบ้าง

3.2 สรุปผลข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพระโพธิสัตว์สมัยทวารวดีที่พบในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและผลการศึกษาเปรียบเทียบวิเคราะห์รูปแบบกับพระโพธิสัตว์สมัยทวารวดีในแหล่งอื่นๆ ที่พบในประเทศไทย มาจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงคติความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ในคติมหายานในเมืองโบราณสมัยทวารวดี
2. ทำให้ทราบถึงการกำหนดอายุ รูปแบบศิลปะของพระโพธิสัตว์ สมัยทวารวดีในประเทศไทย
3. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมทวารวดีกับของชุมชนโบราณที่ร่วมสมัยซึ่งมีพัฒนาการอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน และได้พบประติมากรรมพระโพธิสัตว์

แหล่งข้อมูล

1. แหล่งโบราณคดีในสมัยทวารวดี กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ฟังตะวันตก
2. หอสมุดวังท่าพระ มหาวิทยาลัยศิลปากร
3. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร จังหวัดกรุงเทพฯ
4. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
5. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดราชบุรี
6. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
7. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดเพชรบุรี
8. อินเทอร์เน็ต (Internet)

ภาคสนาม

- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร จังหวัดกรุงเทพฯ
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดนครปฐม
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดราชบุรี
- พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดเพชรบุรี

บทที่ 2

เมืองโบราณสมัยทวารวดี และคติความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือพระโพธิสัตว์

ความเป็นมาของอาณาจักรทวารวดี

จากการศึกษาข้อมูลที่พบในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ของอาณาจักรทวารวดีนับว่าเป็นอาณาจักรที่แน่นอนแห่งแรกในประเทศไทย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 ถึง 16¹

ปี พ.ศ. 2427 นายแซมมวล บิล (Samuel Beal) บุคคลแรกที่กล่าวถึงอาณาจักรโถโลโปติ (To-lo-po-ti) โดยอ้างจากจดหมายเหตุของพระภิกษุจีนเหียนจั่ง (Hiun Tsang) ว่าตั้งอยู่ในประเทศไทย² โดยตั้งอยู่ระหว่างทิศตะวันออกของศรีเกษตร (พม่า) และทางทิศตะวันตกของอีสานปุระ (เขมร) ต่อมาเป็นผู้สนับสนุนอีกหลายท่าน เช่น นายเอดัวร์ (Edouard) และนายตากากุสุ (Takakusu) ผู้แปลจดหมายเหตุการเดินทางของภิกษุจีนอี้จิง (I-Ching) เมื่อปี พ.ศ. 2477 นายปอล เปลลิโย (Paul Pelliot) ต่างก็ยอมรับความคิดเห็นนี้ และยังคงกล่าวอีกว่า ประชาชนของอาณาจักรทวารวดี คงเป็นเชื้อสายมอญหรือขอม³ เมื่อปี พ.ศ. 2468 ศาสตราจารย์ออร์ซ เซเคส์ (George Coedes) ก็ได้เสนอแนวคิดว่าอาณาจักรทวารวดีมีเมืองลพบุรีเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมมอญในระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 14 ซึ่งให้อิทธิพลแก่มอญที่ทริภุณไชย⁴

ปี พ.ศ. 2469 พันตรีลูเนต์ เดอลาองกีเยร์ (Lunet de Lajonguicre) ได้ตีพิมพ์รายงานว่ามีโบราณสถานหลายแห่งแถบจังหวัดลพบุรี นครปฐม ราชบุรี และปราจีนบุรี ซึ่งท่านได้จัดกลุ่ม

¹หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ประวัติเอเชียอาคเนย์ ถึง 2000,” เอกสารชุดประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2522), 20.

²จิรา จงกล, “คู่มือนำชมการแสดงชั่วคราว” เรื่อง ศิลปะสมัยทวารวดี ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง, (พระนคร : ศิวพร, 2509), 1.

³หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ประวัติเอเชียอาคเนย์ ถึง 2000,” เอกสารชุดประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2522), 21.

⁴ผาสุข อินทราวุธ, “ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 4.

อิทธิพลอินเดีย แต่ไม่ใช่ขอมแยกไปจาก “กลุ่มขอม” และกลุ่มคนไทย และยังกล่าวอีกว่า ประชาชนในอาณาจักรทวารวดีพูดภาษามอญ - เขมร โดยได้รับอารยธรรมจากอินเดียก่อนที่จะถูกชาวขอมเข้าครอบครองในพุทธศตวรรษที่ 16⁵

ปี พ.ศ. 2462 พระยาโบราณราชธานินทร์ พบเสาหิน 8 เหลี่ยม สูง 1.45 เมตร กว้างด้านละ 9 เซนติเมตร จากศาลพระกาฬจังหวัดลพบุรี ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ลงความเห็นว่าเป็นภาษามอญโบราณ⁶ ในปี พ.ศ. 2472 ศาสตราจารย์เซเดส์ ได้ประมวลเรื่องราวเกี่ยวกับทวารวดี และตีพิมพ์ในหนังสือประชุมศิลปาจารย์เกษม ภาควิชา 2 และโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร โดยอธิบายว่า ทวารวดี ตรงกับคำว่า “โตโลโปตี” ซึ่งหลวงจีนเหียนจิ่งและอี้จิง ได้กล่าวไว้ในจดหมายเหตุการเดินทาง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 และยังนำจารึกมอญพบที่นครปฐมและลพบุรี มาพิมพ์เผยแพร่ด้วย และกล่าวว่าในสมัยทวารวดีได้มีมอญอาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วและก็นำกลุ่มศิลปะทวารวดีไปเปรียบเทียบกับศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9 – 11) และกำหนดอายุกลุ่มศิลปะทวารวดีว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 12⁷

ในปี 2502 ความรู้เกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดียิ่งก้าวหน้ามากขึ้น เมื่อผลงานวิจัยของนายคูปองต์ เรื่อง L' Archeologie Mone de Dvaravati ได้ตีพิมพ์แพร่หลาย กล่าวถึงการจำแนกพระพุทธรูปแบบทวารวดี ที่พบเป็นหมวดหมู่ โดยอาศัยลักษณะของพระวรกายและการครองจีวรไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปอินเดีย ลังกา และเขมรด้วย ทำให้อาณาจักรทวารวดีเป็นที่รู้จักแก่ชาวโลกว่าเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่และมีอิทธิพลแพร่หลายไปในภาคต่างๆ ของประเทศไทย⁸

และในปี พ.ศ. 2504 กรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นที่เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี โดยนายสมศักดิ์ รัตนกุล ได้ข้อมูลด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรมแบบทวารวดีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะประติมากรรมปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรมเป็นภาพเล่าเรื่อง ซึ่งทำให้ทราบถึง

⁵ ภาสุข อินทราวุธ, “ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 21.

⁶ ยอร์ช เซเดส์, คำานานอักษรไทย คำานานพระพิมพ์ ขุดค้นที่พังดึกฯ และศิลปะสุโขทัย, (กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2526), 2.

⁷ ภาสุข อินทราวุธ, “ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 4.

⁸ เรื่องเดิม, 5.

เรื่องราวความเป็นอยู่ของประชากร การแต่งกาย คนตรี และการฟ้อนรำ และจากบทความของ อาจารย์ศิลป์ พีระศรี ที่เขียนในหนังสือ สมุดนำชมโบราณสถานสมัยทวารวดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี โดยชนชาติมอญเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 และต่อมาใน พ.ศ. 2506 ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้นิพนธ์หนังสือเรื่องศิลปะในประเทศไทย โดยกำหนดอายุกลุ่มศิลปะแบบทวารวดีไว้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 – 16 ซึ่งกรมศิลปากรได้ให้ความสนใจและสนับสนุนนักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศให้ทำการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดีมากขึ้น และได้ตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานการค้นคว้าของนักวิชาการประจำกรมศิลปากรตั้งแต่ พ.ศ. 2502 เป็นต้นไป⁹

⁹ ผาสุข อินทราวุธ, “ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 5 - 6.

แผนที่ 1 การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนในบริเวณประเทศไทยก่อนปี พ.ศ. 2380 (ค.ศ. 1837)

ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟรีเวอร์ บัคส์, 2553), 130.

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของชุมชนทวารวดีในภูมิภาคตะวันตก

สภาพภูมิศาสตร์

ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน มีพื้นที่ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ครอบคลุมพื้นที่หลายจังหวัดในภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทย ตั้งแต่ จังหวัดตาก กาญจนบุรี ราชบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี ชัยนาท สมุทรสงคราม สมุทรสาคร ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับทางภาคเหนือ ส่วนทางตะวันออกติดต่อกับบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลาง และทางด้านใต้ติดต่อกับจังหวัดเพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ ต่อเนื่องลงไปยังคาบสมุทรภาคใต้ ส่วนทางตะวันตกมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศสหภาพพม่า โดยมีเทือกเขาถนนธงชัย – ตะนาวศรีเป็นพรมแดนทางธรรมชาติกั้นระหว่างสองประเทศ

ลักษณะทางธรณีวิทยา¹⁰

พื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคตะวันตก มีลักษณะเป็นภูเขาและที่สูง มีหินที่จัดอยู่ในหมู่หินราชบุรีในยุคเพอร์เมียน ประกอบด้วย หินปูน หินทราย หินดินดาน ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มหินชั้นหรือหินตะกอน และหมู่หินตะนาวศรีในยุคคาร์บอนิฟอรัส อันมีลักษณะเป็นหินแปร ประเภทหินชนวน หินควอร์ตไซต์ หินชีสต์ หินฟิลไลต์ และหินปูนพบทั่วไปเป็นบริเวณกว้างขวางมากที่สุด และปรากฏว่าภาคตะวันตกมีหินปูนอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะบริเวณจังหวัดกาญจนบุรี และเพชรบุรี

แถบเทือกเขาถนนธงชัยกลาง และเทือกเขาตะนาวศรี ซึ่งมีหินแกรนิตในยุคครีเตเชียส เป็นแกนกลางของภูเขา พบหินแกรนิตปรากฏอยู่ตามบริเวณที่หินซึ่งเคยปกคลุมอยู่ชั้นบนได้สึกกร่อนพังทลายหมดไปแล้ว ส่วนบริเวณที่ยังมีหินเดิมปกคลุมนั้น จะพบหินในหมู่หินตะรุเตา มีลักษณะเป็นหินทราย และหินดินดานปนปูน ในช่วงยุคแคมเบรียน นอกจากนี้ยังมีหินอัคนีประเภท หินบะซอลต์ ปรากฏเป็นบริเวณเล็กๆ ที่อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี และที่บริเวณชายฝั่ง

¹⁰จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและฝ่ายวิจัย, ภูมิลักษณะประเทศไทย (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534. จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสวันคล้ายวันพระราชสมภพ และเจริญพระชนมพรรษาครบ 36 พรรษา 2 เมษายน 2534)

ทะเลตั้งแต่อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ลงไปนั้น ได้พบหินแกรนิตและหินไนส์ ปรากฏเป็นบริเวณกว้างขวาง ทำให้ชายฝั่งแถบนั้นมีหาดทรายที่สวยงามที่สุดในภาคตะวันตก

ลักษณะภูมิประเทศ¹¹

ภาคตะวันตกมีลักษณะภูมิประเทศคล้ายคลึงกับภาคเหนือ คือมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา และหุบเขา ภูเขาในภาคตะวันตกมีลักษณะเป็นแนวยาวต่อเนื่องจากเหนือลงไปใต้ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของภาค ประกอบด้วยทิวเขา 2 แนว คือ ทิวเขาดนงรังชัยกลาง และทิวเขาตะนาวศรี

1. ทิวเขาดนงรังชัยเป็นทิวเขาที่ยาวต่อเนื่องมาจากภาคเหนือ ผ่านจังหวัดตากและไปสิ้นสุดทิวเขาที่ด้านตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำแควน้อย ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี รวมความยาวของแนวทิวเขานี้ทั้งในภาคเหนือและภาคตะวันตก มีความยาว 880 กิโลเมตร

2. ทิวเขาตะนาวศรีนั้น มีจุดเริ่มต้นทางตอนเหนือของด่านเจดีย์สามองค์ ในอำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และทอดยาวลงไปทางใต้ ผ่านจังหวัดราชบุรี เพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์ ไปสิ้นสุดทิวเขาที่อำเภอกระบุรี จังหวัดระนอง มีความยาว 834 กิโลเมตร

นอกจากทิวเขาขนาดใหญ่แล้ว ในภาคตะวันตกยังปรากฏหุบเขาขนาดต่างๆ อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งหุบเขาที่มีขนาดใหญ่มักเป็นหุบเขาที่เกิดจากรอยเลื่อนของเปลือกโลก ที่เห็นได้ชัดเจนมากมีอยู่ 2 แห่งคือ รอยเลื่อนบริเวณเมย – อุทัยธานี ในเขตจังหวัดตาก และรอยเลื่อนที่บริเวณด่านเจดีย์สามองค์ ในเขตจังหวัดกาญจนบุรีและราชบุรี หุบเขาที่เกิดจากรอยเลื่อนทั้งสองแห่งนี้ ปรากฏเป็นแนวยาวมีผาชันชันขนาบอยู่ 2 ด้าน โดยเฉพาะหุบเขารอยเลื่อนที่อยู่ทางด้านเจดีย์สามองค์ มีความยาวประมาณ 400 กิโลเมตร ซึ่งเป็นเส้นทางไหลของแม่น้ำแควน้อยโดยตลอด เพราะฉะนั้น จึงทำให้บริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อย เกือบจะไม่มีที่ราบชายฝั่งริมแม่น้ำเลย สองฟากฝั่งลำน้ำแควน้อยส่วนมากมักเป็นที่สูงชัน

¹¹จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและฝ่ายวิจัย, **ภูมิลักษณะประเทศไทย** (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534. จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสวันคล้ายวันพระราชสมภพ และเจริญพระชนมพรรษาครบ 36 พรรษา 2 เมษายน 2534), 102 – 103.

แม่น้ำสายสำคัญในภูมิภาคตะวันตก

แม่น้ำแม่กลอง¹²

ถือกำเนิดจากหุบเขาและที่สูงในเขตเทือกเขาถนนธงชัย – ตะนาวศรี ต้นกำเนิดของแม่น้ำสายนี้อยู่ในเขตจังหวัดตากและจังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งได้แยกลำน้ำนี้ออกเป็น 2 สาย คือ แควใหญ่ (แควศรีสวัสดิ์) กับแควน้อย (แควไทรโยค) ลำน้ำแควใหญ่มีต้นน้ำอยู่ในเขตอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก ไหลผ่านอำเภอศรีสวัสดิ์ อำเภอเมืองในเขตจังหวัดกาญจนบุรี แล้วไหลไปบรรจบกับลำน้ำแควน้อย (ต้นน้ำอยู่ในเขตอำเภอสองขลบุรี จังหวัดกาญจนบุรี) ที่บริเวณบ้านเหนือ ตำบลปากแพรก อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี ตั้งแต่ตอนนี้เป็นต้นไปกลายเป็นลำน้ำสายใหญ่ที่เรียกว่า “แม่น้ำแม่กลอง” จากนั้นจึงไหลผ่านอำเภอด่านช้าง อำเภอท่ามะกา ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ต่อไปยังจังหวัดราชบุรี ผ่านอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม อำเภอเมือง อำเภอดำเนินสะดวก แล้วไหลลงอ่าวไทยในเขตอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม บริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จัดว่าเป็นที่ราบใหญ่ที่สุดของภาคตะวันตก และเป็นเขตเกษตรกรรมที่อุดมสมบูรณ์

บริเวณดังกล่าวนี้มีชุมชนอาศัยอยู่มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์จากหลักฐานทางโบราณคดีเป็นจำนวนมาก ในสมัยทวารวดีแสดงให้เห็นถึงการติดต่อหรือเป็นเส้นทางการค้าในสมัยโบราณ กลุ่มเมืองสำคัญที่ราบลุ่มแม่น้ำนี้คือ เมืองนครชัยศรี เมืองกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี

แม่น้ำท่าจีน

ได้แยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ไหลลงใต้ไปด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านอำเภอเมือง อำเภอหันคาในเขตจังหวัดชัยนาท แม่น้ำนี้มีชื่อ

¹²จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและฝ่ายวิจัย, ภูมิลักษณะประเทศไทย (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534. จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสวันคล้ายวันพระราชสมภพ และเจริญพระชนมพรรษาครบ 36 พรรษา 2 เมษายน 2534), 45.

เรียกด้วยกันหลายชื่อ โดยแบ่งออกเป็นช่วงๆ ตอนบนที่ไหลผ่านเขตจังหวัดชัยนาท เรียกว่าแม่น้ำมะขามเต่า จากนั้นจึงไหลผ่านอำเภอเดิมบางนางบวช อำเภอสามชูก อำเภอศรีประจันต์ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี อำเภอบางปลาม้า อำเภอสองพี่น้อง ในเขตจังหวัดสุพรรณบุรีแม่น้ำตอนนี้ชื่อว่า แม่น้ำสุพรรณบุรี แล้วเข้าเขตจังหวัดนครปฐม ผ่านอำเภอบางเลน อำเภอนครชัยศรี อำเภอสามพราน ช่วงนี้เรียกว่าแม่น้ำนครชัยศรี จากอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ไหลต่อไปยังอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร ไปออกทะเลอ่าวไทยที่อำเภอเมืองสมุทรสาคร แม่น้ำช่วงสุดท้ายที่ไหลออกปากน้ำในบริเวณจังหวัดสมุทรสาครนี้มีชื่อว่าแม่น้ำท่าจีน เนื่องจากบริเวณนี้เคยปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนมาแต่ครั้งโบราณ¹³

แม่น้ำเพชรบุรี

เป็นแม่น้ำสายสำคัญอีกสายหนึ่งในภูมิภาคตะวันตก มีต้นน้ำอยู่ที่เทือกเขาตะนาวศรี ในเขตอำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี และไหลไปลงทะเลที่อ่าวไทย ในเขตอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี บริเวณตอนปลายของที่ราบลุ่มแม่น้ำนี้เป็นที่ตั้งของตัวเมืองเพชรบุรี

สรุปได้ว่า พื้นที่ด้านตะวันตกของบริเวณนี้มีลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นภูเขาสูง นั่นคือเทือกเขาตะนาวศรีที่ต่อเนื่องมาจากเทือกเขาถนนธงชัยในภาคเหนือ เป็นพรมแดนทางธรรมชาติกั้นระหว่างประเทศไทยกับประเทศสหภาพพม่าออกจากกัน โครงสร้างส่วนใหญ่เป็นภูเขาหินปูน โดยมีหินแกรนิตสลับอยู่เป็นบางตอน ลักษณะพื้นที่มีความลาดเอียงจากด้านตะวันตกที่เป็นเทือกเขาสูงค่อยๆ ลาดต่ำลงมาเป็นที่ราบเชิงเขาหรือที่ราบหุบเขา ปรากฏเป็นที่ราบสลับกับภูเขาโดดที่เป็นเนินเดี่ยว ไปจรดที่ราบลุ่มแม่น้ำในตอนปลายของแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน¹⁴

จากสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่ด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีความลาดเอียงจากด้านตะวันตกไปตะวันออกดังที่ได้กล่าวมานั้น พบว่ามีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของคนในภูมิภาคนี้มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว กล่าวคือ หลักฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์รุ่นแรกๆ

¹³ ศรีศักร วัลลิโภดม, “สภาพภูมิศาสตร์ บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา สมัยโบราณ”, โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2525), 7.

¹⁴ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2529), 33 – 36.

ซึ่งพบบริเวณเทือกเขาและที่สูงด้านตะวันตกสุดของประเทศบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนบนแถบ จังหวัดกาญจนบุรี¹⁵

คนพวกนี้มีการตั้งถิ่นฐานไม่เป็นหลักแหล่ง พักอาศัยตามถ้ำ ตามเพิงผา ย้ายถิ่นฐานไปตามความสมบูรณ์ของพื้นที่ ดำรงชีวิตด้วยการหาของป่า มีเครื่องมือเครื่องใช้ทำจากหินกะเทาะแบบหยาบๆ ถัดมาทางทิศตะวันออกในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างไปจนถึงลุ่มแม่น้ำท่าจีน มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม ชุมชนโบราณที่พบมีอายุไม่เก่าไปกว่ายุคหินใหม่ แหล่งโบราณคดีหลายแห่งมีอายุช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายหรือยุคโลหะ เป็นช่วงการตั้งถิ่นฐานแบบถาวรแล้ว มีการพัฒนาด้านโลหะเกิดขึ้น มีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียงและชุมชนภายนอกโพ้นทะเล บางชุมชนมีการติดต่อกับเมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี เป็นต้น

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนสมัยทวารวดีในภูมิภาคตะวันตก

ศาสตราจารย์ของ บวชเชลิเยร์ แบ่งพัฒนาการของวัฒนธรรมทวารวดีออกเป็น 3 ระยะ คือ ระยะแรกเป็นวัฒนธรรมทวารวดีแบบดั้งเดิม นับถือพุทธศาสนาเถรวาท ระยะที่สองแสดงอิทธิพลทางภาคใต้นับถือพุทธมหายานและแพร่ไปทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และระยะที่สามเมื่อพุทธศาสนาเถรวาทมหายานเสื่อมลง¹⁶ พุทธศาสนาเถรวาทกลับมาปรากฏในวัฒนธรรมทวารวดีอีก

¹⁵ดูใน ชิน อยู่ดี, “รายงานการสำรวจและขุดค้นเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ที่จังหวัดกาญจนบุรีของคณะสำรวจไทย-เดนมาร์ก,” ในชิน อยู่ดี : บิดาแห่งวิชาก่อน, วัฒนธรรมยุคหินที่พบในถ้ำบริเวณบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี ประจำปี 2520 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520), หน้า 160 – 161 และรัศมี ชูทรงเดช, “มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับการใช้ทรัพยากรในช่วงโฮโลซีนตอนต้น บริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง จังหวัดกาญจนบุรี”, วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 11, 1 (มิถุนายน – พฤศจิกายน 2533), 55 – 73.

¹⁶ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก, (นครปฐม พระราชวังสนามจันทร์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร ครบรอบ 48 ปี 12 ตุลาคม 2534)

จากการศึกษาประติมากรรมทางพุทธศาสนา วัฒนธรรมทวารวดี¹⁷ ของ บวชเชลิเยร์ แบ่งรูปแบบออกเป็น 3 แบบ คือ รูปแบบแรกราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 รับอิทธิพลศิลปะอินเดีย แบบคุปตะและหลังคุปตะ รูปแบบที่สองระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 – 16 พุทธศาสนมหายานได้แพร่เข้าไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประติมากรรมที่พบเป็นรูปเคารพตามคติมหายาน รูปพระโพธิสัตว์ จำนวนมาก แบบที่สามระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 – 18 รับอิทธิพลศิลปะขอมเขมร โบราณแบบปาปวน

สำหรับดินแดนในประเทศไทย มีชาวอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐานหนาแน่น และได้เอาวัฒนธรรมต่างๆ ทั้งภาษา ศาสนา เข้ามาเผยแพร่ด้วย ช่วงแรกศาสนาที่มีอิทธิพลคือ ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธแบบเถรวาท จากหลักฐานเป็นประติมากรรมรูปเคารพแบบศิลปะอินเดียที่แพร่หลายเข้ามา จากคติความเชื่อเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในประเทศไทย ปรากฏในคัมภีร์ ชาดก จิตรกรรม ประติมากรรม รูปเคารพต่างๆ ซึ่งมีวิวัฒนาการความเชื่อและรูปแบบศิลปกรรม แตกต่างไปตามยุคสมัย แบ่งออกเป็น 3 ระยะ¹⁸ คือ

1. สมัยทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13)

พบหลักฐานศิลปกรรมที่ภาคกลางและภาคใต้ ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9 - 11 ส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมนำเข้าจากภายนอก คือ อินเดีย เป็นยุคแรกที่เริ่มสร้างรูปเคารพขึ้นเองเป็นศิลปกรรมก่อนทวารวดีรับอิทธิพลอินเดีย ช่วงบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและอาจเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อิทธิพลศิลปะอินเดียที่ปรากฏ คือ ศิลปะอมราวดี พุทธศตวรรษที่ 6 - 9, คุปตะ พุทธศตวรรษที่ 9 - 11 และหลังคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 11 - 13

2. สมัยทวารวดีตอนกลาง (สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง) (ราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 15)

เป็นช่วงศิลปะทวารวดีมากที่สุด วิวัฒนาการเลียนแบบอินเดียในระยะแรกคัดแปลงบางส่วนจนมีรูปแบบอิทธิพลท้องถิ่นผสมอยู่มาก เช่น ทำยืนที่เอียงตนเล็กน้อย หรือครองจีวรห่ม

¹⁷ ผาสุข อินทรารุช และคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก, (นครปฐม พระราชวังสนามจันทร์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร ครบรอบ 48 ปี 12 ตุลาคม 2534)

¹⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, “ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ พ.ศ. 2000,” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2522), 5.

คลุมที่ยังรักษารูปแบบคุปตะอยู่ เช่น ประติมากรรมปูนปั้นหรือดินเผาประดับศาสนสถาน เช่นที่นครปฐม และที่คูบัว จังหวัดราชบุรี เป็นภาพเล่าเรื่องชาดก พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม กลุ่มเทวคาหรือพระโพธิสัตว์พบที่วิหารวัดโฆลง เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เหล่านี้แสดงถึงลักษณะของผู้คนในท้องถิ่นแล้วยังแสดงออกถึงความงามหรือเทคนิคการสร้าง กล่าวว่าเป็นฝีมือช่างหลวงมากกว่าช่างชาวบ้านหรือท้องถิ่น แสดงถึงยุคเจริญรุ่งเรืองของทวารวดีได้เป็นอย่างดี และประติมากรรมสำริดที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ พบเป็นจำนวนมากแสดงถึงพุทธเถรวาทและมหายาน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ซึ่งเป็นยุคสำริดที่ใหญ่ในศิลปกรรมทวารวดีเป็นยุคที่เจริญรุ่งเรืองในการหล่อสำริด

3. ศิลปะทวารวดีตอนปลาย อิทธิพลศิลปะขอมและสกุลช่างท้องถิ่น (พุทธศตวรรษที่ 15 – 18)

ยุคนี้ทวารวดีเริ่มเสื่อมแล้ว เพราะอิทธิพลขอมเข้ามาแทนที่ โดยเฉพาะอีสานตอนล่างและภาคกลาง ซึ่งมีศูนย์กลางที่ลพบุรีแต่กลุ่มชนทวารวดีที่นับถือพุทธแบบเถรวาทหรือมหายานแบบดั้งเดิมแถบนี้ก็ไม่ได้หายไปไหน แต่ยังสืบเนื่องต่อกันมาตลอด งานศิลปกรรมจึงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมสืบต่อมาจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการที่เสื่อมลงจนกลายเป็นสกุลท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่รับอิทธิพลขอม และวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่นบางอย่างกลับกลายเป็นสกุลช่างอย่างใหม่เกิดขึ้น เช่น ทวารวดีแบบท้องถิ่นในภาคอีสาน (เหนือ) ภาคเหนือเกิดเป็นศิลปะหริภุญไชยที่เริ่มต้นรับอิทธิพลทวารวดีจากภาคกลาง ต่อมาอิทธิพลศิลปะขอม และภายหลังก็มีศิลปกรรมแห่งใหม่ คือพุกามเข้ามาผสมผสานเป็นรูปแบบใหม่ขึ้น¹⁹

ประติมากรรมมหายาน แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ อย่างแรกพบร่วมกันกับชุมชนที่เป็นพุทธเถรวาท เช่น ที่นครปฐม อุทอง ราชบุรี ส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมที่มีศาสนสถานแสดงถึงพระพุทธรูปทั้งสองนิกายร่วมกันอยู่ หลักฐานมหายานพบน้อยมาก รูปแบบสอง คือ กลุ่มที่นับถือพุทธมหายานโดยเฉพาะอาจเป็นกลุ่มใหญ่ และอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เช่น กลุ่มชนในภาคใต้

¹⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย,” เอกสารคำสอนศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 81 - 86.

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ส่วนหนึ่งมีความสัมพันธ์กับศิลปะทวารวดีในภาคกลาง กับอีกส่วนหนึ่งสัมพันธ์กับชาว แต่อย่างไรก็ตามช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้จัดเป็นศิลปะแบบศรีวิชัย

ประติมากรรมพุทธมหายานกลุ่มหนึ่งส่วนใหญ่ทำจากสำริด พบที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศจังหวัดบุรีรัมย์และบ้านโตนด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ส่วนใหญ่เป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 มีลักษณะรูปแบบพระพักตร์และเครื่องทรง เช่นเดียวกับที่พบในเขมรจัดอยู่ในสมัยไพรกเมง-กำพงพระ รวมถึงส่วนหนึ่งพบที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นภาพที่ถ้ำมอรัตน์ พระโพธิสัตว์เปรียบเทียบกับถ้ำอชันดาและเอลโลราสมัยหลังคุปตะราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14

จากเทคนิคการหล่อสำริดแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทั้งด้านรูปแบบและคติความเชื่อด้านศาสนา รวมทั้งแหล่งผลิต พบมากที่เมืองฝ้าย จากหลักฐานแหล่งผลิตพบว่าแพร่หลายไปยังเมืองต่างๆ เช่น ที่ศรีเทพ และรวมถึงในเขมรด้วยก็ได้²⁰

รูปแบบเมืองโบราณในสมัยทวารวดี

เมืองโบราณในสมัยทวารวดีนั้นมักมีแผนผังที่ไม่ตายตัวหรือยังไม่เป็นรูปทรงแบบเรขาคณิต จะพบตั้งแต่ผังที่เป็นวงกลม วงรี และเกือบจะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขึ้นอยู่กับภูมิประเทศและการวางตัวของเมืองตามลำแม่น้ำ ตัวเมืองด้านหนึ่งมักตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำ มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบโดยทั่วไปมักจะมีเพียงชั้นเดียว คงจะเป็นในเรื่องของการป้องกันอุทกภัย การสาธารณสุขปโภค และป้องกันข้าศึกด้วย²¹

จากหลักฐานทางศิลปกรรมและชุมชนโบราณ วัฒนธรรมทวารวดีช่วงระยะแรกในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นักโบราณคดีบางท่านให้ความเห็นว่า ทวารวดีเป็นเพียงอาณาจักรเล็กๆ ที่มีเมืองลพบุรีเป็นเมืองหลวง บางท่านเห็นว่าศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีอยู่ที่เมืองนครปฐม เนื่องจากเมืองนครปฐมโบราณเป็นเมืองที่มีคูน้ำล้อมรอบขนาดใหญ่ พบศาสนสถานและเหรียญจารึกที่กล่าวถึงอาณาจักรทวารวดี และศิลปวัตถุหลายแบบและหลายชุมชนโบราณกระจายโดยกว้าง นักโบราณคดีบางท่านให้ความเห็นว่า วัฒนธรรมแบบทวารวดีอาจแพร่หลายโดยกว้างขวางในชุมชน

²⁰ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย.” เอกสารคำสอนศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะบัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 92.

²¹ เรื่องเดิม, 43.

โบราณที่มีการพัฒนาการขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 เพราะยังไม่มีอำนาจทางการเมืองแบบรวมศูนย์หากเป็นเพียงรูปแบบของเมืองเบ็ดเสร็จที่เกิดขึ้นพร้อมกันและต่างก็เป็นอิสระตลอดจนพัฒนาการทางวัฒนธรรมร่วมกัน เนื่องจากสามารถติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมอย่างสะดวกทั้งทางบกและทางทะเล รวมทั้งชุมชนที่อยู่ตอนในซึ่งห่างไกลออกไป เมืองเหล่านี้ต่างก็มีองค์ประกอบที่สมบูรณ์ในตัวเองทั้งด้านเศรษฐกิจ ความเชื่อ ศาสนาและศิลปกรรมซึ่งเมืองทั้งหมดเหล่านี้คือชุมชน โบราณที่มีพัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเมืองแบบวัฒนธรรมทวารวดีนั่นเอง²²

การแพร่กระจายของวัฒนธรรมทวารวดี

การค้าขายระหว่างภูมิภาคนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ก่อให้เกิดการเผยแพร่วัฒนธรรมจากอินเดียมายังดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเริ่มจากที่ชาวอินเดียได้เข้ามาตั้งนิคมตามเมืองท่าต่างๆ ทำให้กลุ่มชนพื้นเมืองมีความคุ้นเคยกับชาวต่างถิ่นที่เดินทางมาค้าขาย พวกนักบวชและนักปราชญ์ต่างๆ ที่เดินทางตามเข้ามาเผยแพร่วัฒนธรรมในเวลาต่อมาสามารถตั้งถิ่นฐานโดยสะดวก²³ ศาสนาและวัฒนธรรมอินเดียจึงหยั่งรากลงตามเมืองท่าเหล่านี้และได้ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวพื้นเมือง สังคม วัฒนธรรม ประเพณีวิถีชีวิตจึงได้เปลี่ยนไป

จากหลักฐานศิลปกรรมสมัยทวารวดี ที่เกิดขึ้นในดินแดนประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 มีทั้งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเมืองโบราณ ศาสนา ความเชื่อ และศิลปกรรมต่างมีลักษณะร่วมหรือเหมือนกันอยู่ แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงในลักษณะของรัฐ หรืออาณาจักรซึ่งมีการแพร่กระจายของวัฒนธรรมทวารวดีไปทั่วทุกภาคของประเทศ

²² ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก (พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร ครบรอบ 48 ปี 12 ตุลาคม 2534)

²³ ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี..., หน้า 28 – 29. อ้างจาก G. Coedes, Les Peuples de la Peninsule Indochinoise : Histoire Civilisation, Paris, 1962. (English : The Making of Southeast Asia, Berkeley and Los Angeles, 1966). 41 – 44.

คติความเชื่อทางศาสนา

อารยธรรมทวารวดีส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาท จากหลักฐานจารึกซึ่งปรากฏตามต่างๆ เช่น บนสถูป พระพิมพ์ ธรรมจักร เสาตั้งธรรมจักร ฐานพระพุทธรูป แท่งหินดินเผา หรือตามผนังถ้ำ ฯลฯ จารึกส่วนใหญ่เป็นคาถาหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พบมาก คือ คาถา เย ธมมา ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ข้อความและหลักธรรมคำสั่งสอนส่วนใหญ่จะคัดลอกมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับบาลี ทั้งพระสุตตันตปิฎก และวินัยปิฎก²⁴ ซึ่งคาถาเย ธมมา และหลักธรรมดังกล่าวได้รับความนิยมในประเทศอินเดีย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9 – 13

จารึกที่ปรากฏในระยะแรก ส่วนใหญ่เป็นอักษรปัลลวะ (หรือหลังปัลลวะ) ภาษาบาลี ซึ่งกำหนดอายุไม่เกินไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 12 พบแพร่หลายในเมืองที่เป็นศูนย์กลางของทวารวดี ได้แก่ นครปฐม อุทอง ลพบุรี และเมืองรอบๆ เช่น ราชบุรี ปราจีนบุรี ไปถึงภาคอีสานที่จังหวัดอุบลราชธานีและระยะเวลาเดียวกันยังพบในประเทศพม่า มาเลเซีย และบรูไนอีกด้วย²⁵

การสร้างประติมากรรมในพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในยุคแรกๆ จากการเข้ามาของพระพุทธศาสนา รวมถึงการเผยแพร่ไปยังเมืองต่างๆ น่าจะเกี่ยวข้องกับธรรมจักรและกวางหมอบจากข้อสังเกตที่ว่าธรรมจักรและกวางหมอบจะพบเกือบทุกแห่งที่เป็นอารยธรรมของทวารวดีไปถึง²⁶ รวมทั้งจารึกที่พบอยู่ที่เสาธรรมจักรหรือตามส่วนต่างๆ ของธรรมจักรซึ่งเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนในพุทธศาสนาทั้งสิ้นซึ่งเป็นหลักฐานการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังเมืองต่างๆ ในสมัยทวารวดี

ส่วนภาพสลักหรืองานปูนปั้นเล่าเรื่องต่างๆ ล้วนแต่เป็นเรื่องของพุทธศาสนาแบบเถรวาททั้งสิ้น จากตำนานการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้ามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 3 จากการส่งสมณทูตมาเผยแผ่ศาสนาทั่วทุกทิศ และสายหนึ่งก็เข้ามาในสุวรรณภูมิด้วย จากหลักฐานนี้แสดงถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาเกิดขึ้นอย่างน้อยราวพุทธศตวรรษ

²⁴ ศาสตราจารย์ อินทราวุธ, ทวารวดี....., หน้า 169, อ้างจาก D.C. Sircar, Studies in Indian Coins, Delhi : Motilal Banarsidass, 1968, 1 – 36.

²⁵ คงเดช ประพัฒน์ทอง, การวิจัยเอกสารโบราณเบื้องต้น (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร 2542), 5 – 6.

²⁶ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย,” เอกสารคำสอน ศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 46.

ที่ 3 โดยเฉพาะบริเวณภาคกลางตอนล่างแถบเมืองอุทอง นครปฐมพบหลักฐานบางอย่างที่แสดงถึงการรับอารยธรรมจากภายนอกเข้ามาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย

ส่วนการนำรูปเคารพทางศาสนาเข้ามา คงจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 9 - 11 เช่น การค้นพบพระพุทธรูปสำริดสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญของการเข้ามาของพุทธศาสนาในระยะแรก ซึ่งในระยะนี้อาจเป็นพวกพ่อค้าเป็นผู้นำติดตัวเข้ามา หรือเป็นความตั้งใจในการเผยแพร่พุทธศาสนาโดยมีพระภิกษุเดินทางเข้ามาด้วยก็ได้ โดยมีหลักฐานการยอมรับนับถือพุทธศาสนาของชุมชน เริ่มต้นที่เมืองอุทอง จากการค้นพบประติมากรรมดินเผารูปพระสงฆ์อุ้มบาตรสามองค์ ซึ่งมีอิทธิพลของศิลปะอมราวดี ซึ่งจะสัมพันธ์กับพระพุทธรูประยะแรกที่เข้ามา ราวพุทธศตวรรษที่ 9 - 11 จากวัตถุที่ทำจากดินเผา รวมไปถึงประติมากรรมที่ประดับศาสนสถาน สันนิษฐานว่าชุมชนนี้คงยอมรับพุทธศาสนาแบบเถรวาท ซึ่งแพร่หลายราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 เป็นต้นมา รับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะ นอกจากรูปเคารพแล้วยังสร้างศาสนสถานขึ้นพร้อมๆ กัน เช่น เจดีย์ก่อสร้างด้วยอิฐ ซึ่งพบในเมืองต่างๆ สมัยทวารวดี จากหลักฐานดังกล่าวนี้จัดว่าได้เข้าสู่สมัยทวารวดีแล้วอย่างแท้จริง

หลักฐานการพบเมืองโบราณ สมัยทวารวดี จากจารึกและเอกสารโบราณ

หลักฐานจากจดหมายเหตุจีน

คำว่า “ทวารวดี” เป็นข้อสันนิษฐานมาจากคำว่า “โถ-โล-โป-ติ” (To-lo-po-ti) ปรากฏในบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหียนจิ่ง (Hiuan Tsang) ที่เดินทางจากจีนไปสืบศาสนาในอินเดีย โดยทางบก ในปี พ.ศ. 1172 และเดินทางกลับจีนในปี พ.ศ. 1188 ในบันทึกการเดินทางได้กล่าวถึงอาณาจักรโถโลโปติ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าตรงกับภาษาสันสกฤต คือ “ทวารวดี” และเกี่ยวข้องกับบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลางของไทย²⁷

บันทึกอีกชิ้นเป็นของพระภิกษุอี้จิง (I-tsing) ที่เดินทางไปสืบศาสนาจากจีนไปอินเดียทางน้ำ ระหว่างปี พ.ศ. 1214 - 1218 ซึ่งเดินทางจากเมืองกวางตุ้ง (Canton) กล่าวถึงเมืองท่าและอาณาจักรตามชายฝั่งทะเลที่ได้เดินทางผ่านปรากฏชื่อ เช่น หลินอี้ (Lin-I) ฟูนัน (Fu-nun) ทวารวดี (Dvaravati) และร่วมสมัยกับเมืองอื่นๆ

²⁷ ยอร์ช เซเดส์, “ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้และเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย” (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472)

นอกจากนี้ยังปรากฏในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ถัง ในหนังสือประวัติศาสตร์ (เก่า) สมัยราชวงศ์ถัง (Kieu T'ang Chou) ซึ่งปรากฏชื่อ โถโลโปติ (To-lo-po-ti) และในหนังสือประวัติศาสตร์ใหม่สมัยราชวงศ์ถัง (Sin T'ang Chou) ปรากฏชื่อ ถวนโลโปติ (Tchuan-lo-po-ti) ซึ่งสองคำนี้น่าจะหมายถึงอาณาจักรเดียวกัน นายปอล เปลลิโยต์ (Paul Pelliot) นักวิชาการชาวฝรั่งเศสได้ตีความว่า “Tolopoti” ตรงกับภาษาสันสกฤต คือ “ทวารวดี” และเชื่อว่าตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และสันนิษฐานว่า เป็นรัฐของชาวมอญหรือเขมร เพราะพบจารึกภาษาดังกล่าวบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก²⁸

หลักฐานจากจารึก

หลักฐานสำคัญที่นักวิชาการ สันนิษฐานว่า “ทวารวดี” อยู่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย คือการพบจารึกที่ปรากฏอยู่บนเหรียญเงิน จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ความว่า “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ ซึ่งแปลว่า บุญของผู้เป็นเจ้าแห่งทวารวดี, พระราชาแห่งทวารวดี” ระยะแรกพบเหรียญเงินดังกล่าวที่เมืองอุทอง นครปฐม และ คูเมือง (อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี) เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองดงดอน อำเภอสรรค์บุรี จังหวัดชัยนาท และภายหลังพบอีกหลายเหรียญแพร่กระจายอยู่หลายเมือง

นอกจากนี้ได้มีการค้นพบจารึกโบราณที่เขียนด้วยภาษามอญ ในบริเวณจังหวัด นครปฐม สุพรรณบุรี สิงห์บุรี ชัยนาท ลพบุรี และในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สันนิษฐานว่า ชาวมอญหรือคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ – เขมร เป็นเจ้าของอารยธรรมของทวารวดี และการที่อาณาจักร ทวารวดีตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแม่กลอง และอยู่ใกล้ทะเลทำให้มีพ่อค้าต่างชาติ เช่น อินเดีย เข้ามาติดต่อค้าขาย ทำให้ทวารวดีได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนแบบแผนการปกครองจากอินเดีย เกิดการผสมผสานจนกลายเป็นอารยธรรมทวารวดี และได้แพร่หลายไปยังภูมิภาคต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังได้พบโบราณสถาน โบราณวัตถุสมัยทวารวดีกระจายอยู่ทั่วไป เช่นที่ เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) เมืองอุทอง (สุพรรณบุรี) เมืองละโว้ (ลพบุรี) เมืองศรีเทพ (เพชรบูรณ์) เมืองฟ้าแดดสงยาง (กาฬสินธุ์) เมืองไชยา (สุราษฎร์ธานี) เป็นต้น

²⁸ กรมศิลปากร, “จารึกในประเทศไทย เล่ม 1,” อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12 – 14 หอสมุดแห่งชาติ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, 2529), 225 – 228.

ความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างชุมชนทวารวดีที่เด่นชัดคือ การนับถือพุทธศาสนา บริเวณเมืองโบราณและชุมชนโบราณทุกแห่ง พบศิลปวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนากล้ายคลึงกัน เช่น พระพิมพ์ ธรรมจักร จารึก คธา เป็นต้น โบราณสถานเป็นพุทธสถานที่นับถือพุทธศาสนาร่วมกัน ทำให้มีการถ่ายทอดศิลปกรรม สถาปัตยกรรม รวมทั้งภาษาและวัฒนธรรมบางประการด้วย

ลักษณะความสัมพันธ์ร่วมกันอาจจะเลยไปถึงการติดต่อด้านเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยนวัตถุค้ำที่สามารถผลิตได้ในชุมชนแต่ละแห่ง จึงเกิดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น โดยเฉพาะเมืองหรือชุมชนที่อายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 การคมนาคมทางน้ำจึงติดต่อระหว่างกันได้ดีที่สุด²⁹

จากร่องรอยพุทธศานามหายาน ในเมืองโบราณสมัยทวารวดี จะทำการศึกษา 4 จังหวัด พบพระโพธิสัตว์ดังนี้ คือ จังหวัดสุพรรณบุรี พบที่อำเภอเมืองอู่ทอง (จากเจดีย์หมายเลขต่างๆ) และอำเภอเมือง ที่บ้านหนองหม้อแกง จังหวัดราชบุรี พบที่เมืองโบราณคูบัว และโบราณสถานวัดโขลง จังหวัดนครปฐม พบที่เจดีย์จุลประโทน และตำบลท่าศาลา และจังหวัดเพชรบุรี พบที่โบราณสถานสุปทุมเศรษฐีและที่ถ้ำยายจูงหลาน

ศาสนาพุทธแบบมหายานและคติความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือพระโพธิสัตว์³⁰

มหายานเป็นนิกายที่แยกมาจากพุทธศาสนาเถรวาทในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 เพื่อแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์ในอินเดีย ลัทธิมหายานมีความเชื่อในเรื่องของการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้หลุดพ้น โดยมีความเชื่อทั่วไปว่ามีชยานิพุทธเป็นพุทธเจ้าสูงสุดอยู่บนสวรรค์ และบันดาลให้เกิดพระพุทธรูปเจ้าในโลกมนุษย์พร้อมๆ กับพระโพธิสัตว์เป็นผู้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ประจำพระพุทธรูปแต่ละพระองค์ ซึ่งในภัทรกับนี้มีพระพุทธรูปเจ้าศรีศากยมุนีกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งพระโพธิสัตว์องค์นี้จะมีชยานิพุทธปางสมาธิประทับอยู่ที่มวยผม และยังมีพระโพธิสัตว์อื่นๆ อีกมากมายนับไม่ถ้วน คอยช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นทุกข์และสามารถช่วยได้

²⁹ ศาสตราจารย์ อินทราวุธ และคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก (พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร ครบรอบ 48 ปี 12 ตุลาคม 2534), 14 – 15.

³⁰ ศาสตราจารย์ อินทราวุธ, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543)

คราวละหลายๆ จึงได้ชื่อว่า “มหายาน” หมายถึง ยานที่ยิ่งใหญ่และพวกที่นับถือมหายานเรียก
เถรวาทว่า “หินยาน” หมายถึง ยานอันคับแคบที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ได้น้อย³¹

มหายานให้ความสำคัญกับพระโพธิสัตว์ ดังนั้นรูปเคารพที่แสดงถึงความเป็นมหายานที่
พบอยู่ทั่วไป คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งจะมียานิพพหิมิตาปะปางสมาธิอยู่ที่มวยผม
ส่วนรูปเคารพที่พบรองลงมาคือ พระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรย ซึ่งเป็นอนาคตพุทธเจ้า โดยพระ
โพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรยจะแสดงด้วยสнопที่มวยผม

จากหลักฐาน สมัยทวารวดีในภาคกลางไม่พบการนับถือศาสนาพุทธมหายานมากนัก
แต่จะพบร่วมกับพุทธศาสนาแบบเถรวาท เช่น ภาพปูนปั้น พระอวโลกิเตศวรที่พบที่เมืองคูบัว
จังหวัดราชบุรี หรือภาพสลักที่ถ้ำพระโพธิสัตว์

จากการศึกษาร่องรอยพบหลักฐานจดหมายเหตุ บันทึกข้อความบางส่วนไว้ว่า
“มหายาน” นี้ พระภิกษุอึ้ง เดินทางไปแสวงบุญยังประเทศอินเดีย ได้ให้คำนิยามว่า ได้แก่ “ผู้ที่นับ
ถือพระโพธิสัตว์และผู้ที่ศึกษาพระสูตรของมหายาน” ดังนั้นจึงสามารถแยกความแตกต่างระหว่าง
รูปเคารพที่สร้างขึ้นในลัทธิมหายานและหินยานได้อย่างชัดเจน คือ รูปเคารพที่สร้างภายใต้อิทธิพล
ของลัทธิมหายานจะปรากฏรูปพระโพธิสัตว์ ในขณะที่รูปเคารพสร้างขึ้นภายใต้ความเชื่อลัทธิ
หินยานไม่ปรากฏรูปเหล่านั้น³²

“มหายาน” หมายถึง ยานอันใหญ่ และเรียกพวกดำเนินตามคำสอนเดิมว่า หินยาน หรือ
ยานอันเล็กกว่า เพราะพวกหินยานมีจุดมุ่งหมายจะบรรลุแค่อรหันต์ซึ่งเป็นการเห็นแก่ตัว ส่วนพวก
มหายานมีเป้าหมายจะดำเนินตามพระโพธิสัตว์ซึ่งมีพระเมตตาอันไพศาล ผู้ที่สละโลก แต่ไม่สละ
ความช่วยเหลือสัตว์โลก

พระโพธิสัตว์ จึงหมายถึง ผู้แสวงหาพระโพธิญาณและอุทิศส่วนบุญกุศลที่สะสมไว้
ให้แก่ผู้อื่น คัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตกร กล่าวไว้ว่า ผู้กระทำการยากให้สำเร็จ คือพระโพธิสัตว์ซึ่ง

³¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย,” เอกสาร
คำสอน ศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์
ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 27.

³² พิริยะ ไกรฤกษ์, “อารยธรรมไทย,” พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่มที่ 1 ศิลปะ
ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), 68 – 69.

เป็นมนุษย์ผู้ยิ่งใหญ่ ที่กระทำความเพียรเพื่อบรรลุนิพพาน แต่ไม่ประสงค์จะได้มาซึ่งนิพพานเพื่อส่วนตัวคนเดียว พระโพธิสัตว์กระทำเพื่อประโยชน์ของโลก เพื่อความสุขของโลก เนื่องจากความเมตตาที่มีต่อโลกพระโพธิสัตว์จึงตั้งใจว่า “เราจักเป็นที่พึ่งพิงของโลก.....”³³ ลัทธิมหายานปรากฏขึ้นครั้งแรกในประเทศอินเดีย เมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 7 (คริสต์ศตวรรษที่ 2) ผู้สถาปนาลัทธินี้คือท่านนาคาชุนนะ

นอกจากนี้ลัทธิมหายานยังมีความเชื่อเรื่องการสะสมบุญเพื่ออุทิศให้ผู้อื่น ในขณะที่หินยานมีความเชื่อว่าต้องสะสมบุญไว้ใช้เองไม่สามารถอุทิศให้ผู้อื่นได้ ซึ่งเป็นความแตกต่างทางความเชื่อ ส่วนการบำเพ็ญบารมี 10 ประการของพระโพธิสัตว์ อันได้แก่ ศีล วิริยะ ขันติ ญาณ ปัญญา อุपाเย ปณิธาน พละชฌญาณ ผู้บำเพ็ญบารมีได้ถึง 6 ประการแรกก็จะเป็นเทวโพธิสัตว์ช่วยเหลือสรรพสัตว์ ความนิยมถวายความภักดีแด่พระอมิตาภะ นำไปสู่การตั้งนิกายใหม่ ของลัทธิมหายาน ได้แก่ นิกายสุขาวดี

นิกายสุขาวดี พระภิกษุชาวจีน ฮั่นเอี้ยง เป็นผู้สถาปนาขึ้นที่ประเทศจีน ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 9 (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 4) โดยมีความเชื่อว่าการบูชาพระอมิตาภะ และเลื่อมใสในพระองค์จะหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้เมื่อสิ้นชีวิต พระอมิตาภะจะเสด็จลงจากสวรรค์เพื่อทรงรับดวงวิญญาณไปสถิตกับพระองค์ ณ แดนสุขาวดี นิกายนี้ถือกำเนิดในประเทศจีน และแพร่หลายไปยังดินแดนใกล้เคียง เช่น ญี่ปุ่น และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะที่ญี่ปุ่นนับถือนิกายนี้ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 11 (คริสต์ศตวรรษที่ 6) จนถึงปัจจุบัน แต่ในประเทศอินเดียนิกายนี้ไม่แพร่หลาย ส่วนประเทศไทยรับอิทธิพลนิกายสุขาวดีผ่านอารยธรรมจีนสมัยราชวงศ์สุ่ย (พ.ศ. 1124 -1161/ค.ศ.581 – 618)³⁴

คติความเชื่อพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน

ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 5 เกิดพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน จากการรวบรวมหลักธรรมในพุทธศาสนานิกายมหาสังฆิกะ ผสมผสานกับปรัชญาของพุทธศาสนานิกายต่างๆ ที่แยกออกมาภายหลังการสังคายนาครั้งที่ 2 เข้าไว้เป็นจำนวนมาก รวมทั้งลัทธิเถรวาทด้วย ตามหลักปรัชญาของ

³³พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย....., 70 – 73, อ้างจาก คอนซ์,.....2530, 179.

³⁴พิริยะ ไกรฤกษ์, “อารยธรรมไทย,” **พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่มที่ 1 ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ 19** (กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), 70 – 71.

ลัทธินี้ คติความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ได้พัฒนาขึ้นจนกลายเป็นจุดหมาย หรือหลักของพุทธศาสนาแบบมหายาน

แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในอุดมคติของมหายาน ได้พัฒนาขึ้นในคัมภีร์ของนิกายธรรมวาสติวาท (พุทธศาสนานิกายหนึ่งซึ่งแยกออกจากลัทธิเถรวาท ใช้คัมภีร์ภาษาสันสกฤต) ซึ่งบรรยายไว้ว่าทุกคนที่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าสามารถตั้งปณิธานไว้ว่าจะบรรลุโพธิญาณได้³⁵

พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ถือว่าพระโพธิสัตว์เป็นสิ่งที่ทุกคนมีอยู่แล้ว ทุกคนสามารถเข้าถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ได้³⁶ จากความเชื่อว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายเกิดมาพร้อมกับธาตุพุทธะ (ธาตุแห่งความรู้แจ้ง) หากแต่กิเลสอวิชชาได้บดบังไว้ ธาตุพุทธะจึงไม่ปรากฏ³⁷ ผู้ใดก็ตามที่จิตมุ่งพระโพธิญาณ และพากเพียรปฏิบัติธรรมจะนำไปสู่ความหลุดพ้นแล้วเป็นพระโพธิสัตว์ทั้งสิ้น³⁸

จากคติดังกล่าว ผสมผสานกับทัศนะที่มีต่อบุคคลภาพอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งสืบแนวคิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ ลัทธิมหายานจึงมุ่งสั่งสอนให้บุคคลมุ่งบรรลุพุทธภูมิด้วยการเจริญรอยตามพระพุทธองค์ คือ บำเพ็ญเพียรบำริในแนวทางของพระโพธิสัตว์ ถือว่าผู้ปรารถนาพุทธภูมิทั้งหมด คือพระโพธิสัตว์ คำว่าพระโพธิสัตว์ จึงเปลี่ยนแปลงจากประวัติดุคคล หมายถึง ประเภทบุคคลผู้มุ่งทำความดีความชอบให้เจริญยิ่งขึ้น จนเข้าถึงกระแสธรรมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปได้³⁹

³⁵ ศาสตราจารย์ อินทรารุช, พุทธศาสนาและประติมานวิทยา (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 84.

³⁶ เรื่องเดิม, หน้า 130.

³⁷ ปัญญา ใช้บางยาง, พระโพธิสัตว์เป็นมาอย่างไร (นครปฐม : สำนักพิมพ์ธรรม, 2548), 107.

³⁸ นันทนา ชุตินวงศ์, “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร,” โบราณคดี 5, 1 (กรกฎาคม 2516) : 28.

³⁹ พัฒน์ เฟื่องผลา, รายงานการวิจัยการวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก, 126.

คุณสมบัติสำคัญของพระโพธิสัตว์มหายาน (ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน)⁴⁰

1. มหาปรัชญา หรือปัญญาอันยิ่งใหญ่ หมายความว่า จะต้องเป็นผู้ที่มีปัญญาเห็นแจ้งในสังขารม ไม่ตกเป็นทาสของกิเลส
2. มหากรุณา หมายความว่า ต้องเป็นผู้มีจิตกรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายอย่างปราศจากขอบเขต พร้อมทั้งจะสละตนเองเพื่อช่วยเหลือให้พ้นทุกข์
3. มหาอุบาย หมายความว่า พระโพธิสัตว์จะต้องมีวิธีการชาญฉลาดในการแนะนำอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าถึงสังขารม

หลักปฏิบัติในนิคายมหายานมุ่งเน้นอะไร

นิคายมหายานมุ่งเน้นหลักโพธิสัตว์ยาน ซึ่งเป็นที่ยอมรับของทุกนิกายมหายาน บุคคลจะบรรลุธรรมแห่งพุทธภูมิได้จะต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์เพื่อโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นบารมี 10 ทศของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี ขันติบารมี วิริยบารมี ฌานบารมี ปัญญาบารมี อุบายบารมี ประณีตชนพลบารมีและญาณบารมี กล่าวว่า โพธิสัตว์ภูมิเป็นเหตุ พุทธภูมิเป็นผล เมื่อบรรลุพุทธภูมิเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมจะโปรดสัตว์ให้หลุดพ้นได้ มหาศาล อุดมคติสูงสุด คือการบำเพ็ญบารมีตามแนวทางพระโพธิสัตว์เพื่อนำพาสรรพสัตว์สู่ความหลุดพ้นจากวัฏฏสงสารให้หมดไป⁴¹

คัมภีร์และพระสูตรสำคัญในนิคายมหายาน

พระสูตรนิกายมหายาน มีเป็นจำนวนมากส่วนใหญ่เป็นหลักคำสอนที่ร้อยเรียงแบบร้อยแก้ว สลับร้อยกรอง ซึ่งต่างจากพระสูตรของนิกายเถรวาทที่เป็นบทสนทนาหรือบทเทศนา โดยการนำแนวคิดทั้งเชิงปรัชญานิยมและศรัทธานิยมของแต่ละลัทธิมาบูรณาการเข้าด้วยกัน ก่อนที่จะถ่ายทอดเป็นคัมภีร์ต่างๆ ทั้งพระสูตร และคัมภีร์ของนิคายมหายาน⁴² แบ่งเป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่

⁴⁰ กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม, คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550. นิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2550 เฉลิมพระเกียรติพระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย), 15.

⁴¹ ทวีศักดิ์ กาญจนสุวรรณ, “ปริศนา แลมนตรา ตามรอยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอารยธรรมเขมร”, (กรุงเทพฯ : ไทยเจริญพาณิชย์การพิมพ์, 2551), 168.

⁴² เรื่องเดิม, 170.

กลุ่มที่ 1 ไวยาญสสูตร ประกอบด้วย ทศภูมิ คันชวยุหะ กรันทวายุหะ กรุณาปนุทธริก
รัตนกฏุ ลังกาวตาระ สัทธรรมปุณฑริกะ ศีลสัณณะ สมานิราชา สุขาวดียุหะ สุวรรณประภาส

กลุ่มที่ 2 ปรัชญาปารมิตาสสูตร ประกอบด้วย อชยารชตติกะ อชญาคสสาหริกะ อชญา
สาหริกะ หฤทยะ มัญจุศรีปวิรรต ปัญจวิงสติสาหริกะ รัตนคุณสัม จัยคาถา ศตสาหสิกา
สารทวิสาหริกา สวิลปิกษณะ และวัชรเจทิกะ

พระสูตรสำคัญนิกายมหายาน

ได้แก่ ปรัชญาปารมิตาสสูตร กรันทวายุหสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร

ปรัชญาปารมิตาสสูตร (Prajnaparamita Sutra)

เป็นพระสูตรดั้งเดิมเป็นหัวใจสำคัญของปรัชญามหายานว่าด้วยมูลฐานแห่งสุญญตา
หมายถึง ปัญญาญาณอันสมบูรณ์ประดุจดังเพชรสามารถตัดภาพมายาอันเป็นกิเลสที่ร้อยรัดทั้ง
ต้นหาอุปทานและอวิชชาของพระโพธิสัตว์ รวมทั้งบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้าและพระสุกฤ
ว่าด้วยหลักธรรมต่างๆ เป็นการประพันธ์แบบร้อยแก้วและแปลเป็นภาษาต่างๆ เป็นจำนวนมาก

กรันทวายุหสูตร (Krandavyuha Sutra)⁴³

เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นแนวคิดลัทธิพุทธตันตระ กล่าวถึงการพรรณนาคุณลักษณะ และ
การสรรเสริญพุทธานุภาพของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร รวมถึงการสร้างโลกธาตุของพระอาทิ
พุทธด้วยสมาธิ พระองค์ทรงถือกำเนิดเองและทรงเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งปวง

สัทธรรมปุณฑริกสูตร (Saddharmapundarika Sutra)

เป็นพระสูตรที่เด่นชัดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในโลกุตตรภาวะ คืออยู่เหนือสภาวะทั้ง
ปวงหลักคำสอนธรรมอันนำไปสู่ความเป็นนิรันดร์ และการเข้าถึงนิพพาน 3 ลักษณะ คือ สาวกยาน
ปัจเจกพุทธยาน และโพธิสัตว์ยาน ที่กล่าวถึงการสรรเสริญพระโพธิสัตว์ต่างๆ โดยเฉพาะพระ
โพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระสมันตภัทร และพระโภษะชกุ

⁴³ ทวีศักดิ์ กาญจนสุวรรณ, “ปริศนา แลมนตรา ตามรอยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอารยธรรม
เขมร”, (กรุงเทพฯ : ไทยเจริญพาณิชย์การพิมพ์, 2551), 176.

พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน แบ่งออกได้ 2 ประเภท ตามประเภทลำดับภูมิธรรม

1. พระโพธิสัตว์มหาสัตว์หรือธยานิโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญธรรมเป็นเวลานาน จนมีอำนาจสูง เปี่ยมด้วยคุณธรรมคอยช่วยเหลือมนุษย์ที่ตกยาก มิได้หวังการเข้านิรวาณหรือบรรลुพระพุทธเจ้า มีอิทธิปาณามาก อาจอวดารมาปรากฏรูปยังมนุษย์โลก เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยพระมหากรุณา ตามปฏิธานที่ตั้งไว้ จึงได้รับการนับถือสักการบูชาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวศรัทธามหาชนเพื่อนำไปสู่การหลุดพ้นมี 8 พระองค์ คือ พระไมเตรยะ พระคนคัลยชะ พระสมันตรภัทร พระวัชรปาณี พระมัญชุศรี พระสรพนิวณวิษกัมภี พระกยติครระ พระขรรระ บางคัมภีร์ให้ชื่อต่างกัน เป็น พระสมันตรภัทร พระวัชรปาณี พระรัตนปาณี พระอวโลกิตศวร พระวิศวาณี พระมัญชุศรี พระเมตไตรย พระอากาศครรภัโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ที่ปรากฏความนิยมนับถือมาก คือ พระอวโลกิตศวร เพราะพระองค์ทรงตั้งปณิธานโปรดสัตว์อยู่หลายประการ ซึ่งมีความสำคัญข้อหนึ่งว่า “ตราบใดที่ยังมีสัตว์เสวยทุกข์อยู่ในห้วงทุกข์สาคร ตรานั้นยังไม่ขอบรรลุพระโพธิญาณ” พระองค์จึงเป็นบุคลาธิษฐานของความกรุณา, พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ ทรงตั้งปณิธานจะสงเคราะห์สรรพสัตว์ให้เข้าถึงความบริสุทธิ์ เข้าถึงพระวินัย และเข้าถึงปัญญาบารมี จึงทรงเป็นบุคลาธิษฐานของปัญญาบารมี บูชาความมีปัญญา ความเจียบแหลม ความคล่องแคล่ว, พระสมันตรภัทรโพธิสัตว์ ทรงเป็นบุคลาธิษฐานของปัญญา อันนำมาช่วยเหลือสัตว์โลก, พระกยติครรภัโพธิสัตว์ผู้โปรดสัตว์ให้พ้นจากนรก, พระเมตไตรย เป็นบุคลาธิษฐานของไมตรี (เมตตา), พระอากาศครรภัโพธิสัตว์ เป็นบุคลาธิษฐานของปัญญาอันไพศาล คุงท้องอากาศ (อากาศครรภั) เป็นต้น

2. พระโพธิสัตว์ที่เริ่มประพฤติธรรม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 เนกขัมมะโพธิสัตว์ คือ ผู้ออกบวช

2.2 เคะโพธิสัตว์ คือ ผู้ครองเรือน

คติความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ ได้กลายเป็นจุดหมายหลักของลัทธิมหายาน ซึ่งได้แพร่หลายไปตามความเจริญของพุทธศาสนา เมื่อต้นลัทธิมหายานก่อตัวขึ้นในแคว้นมคธ แ่ขยายไปทางเหนือและทางใต้ ถึงพุทธศตวรรษที่ 10 ปรากฏว่าลัทธิมหายานเจริญรุ่งเรืองแพร่หลายไปทั่วชมพูทวีป และเผยแผ่ไปยังดินแดนต่างๆ ตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 6 เจริญขึ้นในประเทศ จีน

เกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนาม บรรดาประเทศเหล่านี้มีการพัฒนาแนวคิด แดกแยกนิกายเป็นแบบแผนของตนเอง⁴⁴

พระพุทธเจ้า (Buddha)

ความแตกต่างโดยทั่วไปเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าของพุทธศาสนาเถรวาทกับพุทธศาสนา มหายานคือพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นเพียง “มนุษย์ธรรมดา” ซึ่งได้บำเพ็ญบารมีไว้ มากจนบรรลุพระโพธิญาณได้ ในขณะที่คติพุทธศาสนา มหายานยกย่องว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็น “โลกุตตร” อยู่ในภาวะ “เหนือมนุษย์” เสมือนว่าเป็นเทพเจ้า⁴⁵

ในแต่ละช่วงเวลา แต่ละสถานที่ ความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าของพุทธศาสนา มหายาน มีความแตกต่างกัน ความคิดนี้แพร่หลายในชั้นหลังตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ได้แก่ ความคิดของ พุทธศาสนา มหายาน (สกุลวัชรยาน) มีแนวคิดแบ่งประเภทของพระพุทธเจ้าออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ พระอาทิตย์พุทธเจ้า พระชยานิพุทธเจ้า และมานุญพุทธเจ้า

เพื่อเป็นไปตามหลักไตรกายและการสั่งสอนเวไนสัตว์ พระพุทธเจ้าซึ่งปรากฏอยู่ใน คัมภีร์ต่างๆ มีจำนวนแตกต่างกันตามความเชื่อแต่ละนิกายและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะลัทธิ พุทธตันตระ (วัชรยาน) กับนิกายมหายานปัจจุบัน⁴⁶

หลักไตรกายในมหายาน คือ ยึดหลักไตรกายทั้งสามรูป (ธรรมกาย สัมโภคกาย และ นิรมาณกาย) แต่นิกายเถรวาทยอมรับเพียงสองกายเท่านั้น คือ ธรรมกาย และนิรมาณกาย เนื่องจาก ธรรมกาย กล่าวไว้ในพระพุทธรูปที่ตรัสโดยตรงในบาลีอัครัญญสูตรแห่งทีฆนิกาย (ว่าด้วยการ กำหนดโลกมนุษย์) ส่วนนิรมาณกาย กล่าวถึง พระกายของพระศาสนาที่ประกอบด้วย ชั้น 5 ไว้ใน คัมภีร์มหายานมิกาสตร์ ส่วนกายที่ขาดหายไป ก็คือ สัมโภคกาย เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดของ นิกายเถรวาท ว่าด้วยพระคุณทั้ง 3 ของพระพุทธเจ้า ได้แก่ ปัญญาคุณ วิสุทธิคุณ และมหากรุณาธิคุณ

⁴⁴ กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม, “คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์,” (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550. นิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2550 เฉลิมพระเกียรติพระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย), 16.

⁴⁵ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธปฏิมาสยาม (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มิวเซียมเพรส. 2553), 76 – 77.

⁴⁶ เรื่องเดิม, 76 – 78.

จึงได้เพิ่มเติมสัมโมคคกายขึ้นมา เพื่อสำแดงฉัพพรรณรังสีอันเป็นทิพย์สภาวะให้เห็นเฉพาะในหมู่ของ
พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์และพระมหาโพธิสัตว์

พระอาทิพุทธเจ้า (Adibuddha)⁴⁷

พระอาทิพุทธเจ้าเป็น “พระสยัมภู” คัมภีร์สยัมภูปุราณะ กล่าวว่า เกิดเองพร้อมกับโลก
ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีท่ามกลาง ไม่มีที่สุด พระองค์ทรงเป็น “พระธรรมกาย” ตั้งแต่เริ่มจะปรากฏในแสง
เปลวเพลิงเป็นรัศมีพุ่งขึ้นจากดอกบัว ทรงเป็นต้นกำเนิดพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ และสรรพสิ่ง
ทั้งหลาย รูปมนุษย์นิยมทำในรูปพระวัชรธร ถือวัชรและกระดิ่งไว้ในพระหัตถ์⁴⁸

พระชยานิพุทธเจ้า (Dhyani Buddhas)⁴⁹

พระชยานิพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นจากอำนาจของพระอาทิพุทธเจ้าซึ่งถือเป็น
“สัมโมคคกาย” ของพระพุทธรูปตามหลักตรีกาย พระชยานิพุทธเจ้าเดิมมี 7 พระองค์ แต่ที่ปรากฏ
นามในวรรณกรรมของวัชรยาน ชื่อ “คุหยสมาซ” มีเพียง 5 พระองค์ คือ พระอักโขภยะ พระรัตน
สัมภา พระไวโรจนะ พระอมิตาภะ และพระอโมฆสิทธิ ประทับบนสวรรค์หรือพุทธเกษตร แต่ละ
องค์มีวรณะ พาหนะ นางคู่บารมี พร้อมแสดงท่าทางพระหัตถ์ และตำแหน่งที่ประทับตามทิศต่างๆ
แตกต่างกัน ได้แก่

ทิศเหนือ พระอโมฆสิทธิะ ปางประทานอภัย

ทิศตะวันออก พระอักโขภยะ ปางมารวิชัย

ทิศตะวันตก พระอมิตาภะ ปางสมาธิ

ทิศใต้ พระรัตนสัมภาะ ปางประทานพร

ตรงกลาง พระไวโรจนะ ปางปฐมเทศนา

⁴⁷ทวิศักดิ์ กาญจนสุวรรณ, “ปริศนา แลมนตรา ตามรอยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอารยธรรมเขมร
,” (กรุงเทพฯ : ไทยเจริญการพิมพ์, 2551), 176.

⁴⁸ผาสุข อินทรารุช, เอกสารคำสอนวิชาพุทธศาสนาและประติมานวิทยา ภาควิชา
โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 79.

⁴⁹ผาสุข อินทรารุช, เอกสารคำสอนวิชาพุทธศาสนาและประติมานวิทยา ภาควิชา
โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

แต่ละองค์จะผลัดเปลี่ยนทำหน้าที่ช่วยเหลือปวงสัตว์โลกให้ข้ามห้วงสังสารวัฏ บันดาลให้พระมุนิพุทธเจ้าลงมาตรัสรู้บน โลกมนุษย์ และบันดาลให้เกิดพระโพธิสัตว์ช่วยเหลือปวงสัตว์ด้วย ช่วงปัจจุบันนี้เป็นระยะที่พระพุทธรูปเจ้ามีตาจะทรงทำหน้าที่ พระองค์บันดาลให้พระศากยมุนีพุทธเจ้า (คติมหายาน เรียกพระศากยมุนี ไม่นิยมเรียกพระโคตมะ) ลงมาตรัสรู้ และในวาระที่พระศากยมุนีพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว และพระศรีอาริยมตไตรยผู้เป็นพระอนาคตพุทธเจ้ายังไม่ลงมาตรัสรู้ พระองค์จะบันดาลให้เกิดพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือปัทมปาณิคอยช่วยเหลือปวงสัตว์⁵⁰

พระมานุญิพุทธเจ้า

เป็นกายที่ยังอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนมนุษย์ทั่วไป ซึ่งถือว่าเป็น “นิรมาณกาย” ของพระพุทธรูปเจ้าตามหลักตรีภพที่เสด็จมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ ในภพที่ปัจจุบันนี้มีด้วยกันทั้งหมด 5 พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมะ พระกัสสปะ พระโคตรมะ และพระเมตไตรยะ (พระศรีอาริยมตไตร)

รูปเคารพพระโพธิสัตว์ตามคติมหายานที่พบในประเทศไทย

บริเวณภาคกลางจังหวัดราชบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี ลพบุรี และเพชรบูรณ์ พบพระโพธิสัตว์สมัยทวารวดีจำนวนหนึ่งแต่พระโพธิสัตว์ศิลปะศรีวิชัยพบบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ เป็นจำนวนมาก มีทั้งขนาดเล็กและขนาดเท่าคนจริง มีทั้งประทับนั่งและประทับยืน มี 2 กร และ 4 กร พบมากที่อำเภอเมือง จังหวัดยะลา อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา อำเภอเมือง อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ และศิลปะลพบุรีที่กระจายไปทั่วประเทศ คือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระโพธิสัตว์ที่นับถือมากและพบมากที่สุด คือ พระอวโลกิเตศวร รองลงมา คือ พระศรีอาริยมตไตรย และพระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา

ประติมากรรมพระโพธิสัตว์ที่พบได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดีย ซึ่งแพร่เข้ามาพร้อมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีทั้งศิลปะสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9 - 13) และสมัยปาละ (พุทธศตวรรษที่ 13 - 17) และยังมีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบในเกาะชวาภาคกลางรับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียเช่นกัน

⁵⁰รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธรูปภูมิสยาม (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มิวเซียมเพรส, 2553), 70.

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร องค์ที่พบที่พระบรมธาตุไชยา เป็นประติมากรรมทั้งดงามที่สุดในศิลปะสมัยศรีวิชัย อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 ลักษณะทำเอียงสะโพก หรือตริภังค์ นั่งห่มลำตัวท่อนบนด้วยหนังงาว มีรูป ช้างและงาวอยู่ที่พระอঙ্গซ้าย ลักษณะแบบเดียวกับยุวราชตบแต่งเครื่องประดับงดงามคล้ายกับศิลปะราชวงศ์ไศเลนทร์ชวาภาคกลาง ในประเทศอินโดนีเซีย พระพักตร์แสดงถึงความอ่อนโยนดังพระนาม พระเป็นเจ้าคอยดูแลคุ้มครองมวลสรรพชีวิตด้วยพระเมตตาจากเบื้องบน (จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร)

จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ เนื่องจากการรับอิทธิพลลัทธิลังกาวงศ์ จึงทำให้คติการนับถือพระโพธิสัตว์คล้อยไปตามแนวทางฝ่ายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์ เช่น การนับถือทศบาลมี มีพระเวสสันดรเป็นพระชาติสุดท้าย ซึ่งถือเป็นพระชาติสำคัญที่สุดในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ก่อให้เกิดเป็นประเพณีสำคัญในทุกภูมิภาค คือ การเทศน์มหาชาติซึ่งปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร คือ พระโพธิสัตว์ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองสรรพสัตว์ในกัปปัจจุบัน ทรงมีเมตตาตามหากรุณาอย่างยิ่งเพื่อหาทางช่วยเหลือสัตว์โลกทั้งหลายให้พ้นความทุกข์ยาก สัญลักษณ์ที่สำคัญ คือ ดอกบัว คัมภีร์ หม้อน้ำ และลูกประคำ พระชยานิพุทธรอมิตาแกะประทับปางสมาธิอยู่ที่มวยผม พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่พบในประเทศไทยมีหลายรูปแบบตั้งแต่สองกร สี่กร แปดกร ไปจนถึงสิบสองกร ที่สำคัญได้แก่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี รูปแบบศิลปะในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 พบในจังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี และลพบุรี นอกจากนี้ยังมีรูปแบบที่ปรากฏร่วมกับพระพุทธรูปปางนาคปรก และพระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตาในพระพุทธรูปศาสนารัตนตรัยมหายาน

พระโพธิสัตว์ผู้คุ้มครองในกัปปัจจุบันคือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระองค์ได้รับความเคารพนับถืออย่างมาก มีสัญลักษณ์ที่สำคัญ คือ ดอกบัว คัมภีร์ หม้อน้ำ และลูกประคำ

พระโพธิสัตว์พระอวโลกิเตศวรเป็นพระโพธิสัตว์สำคัญของลัทธิมหายาน ที่มีคตินับถือมากที่สุด เช่น ประเทศทิเบต มองโกเลีย จีน ญี่ปุ่น เกาหลี ฯลฯ และนิยมทำรูปเคารพบูชากันแพร่หลาย มีชื่อเรียกแตกต่างกัน (บางแห่งกล่าวว่าพระองค์เป็นภาคหนึ่งของพระอมิตาภะพระชยานิพุทธรเจ้า) ฉะนั้นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จึงมีรูปพระชยานิพุทธรเจ้าองค์นั้นอยู่บนพระเศียร เช่น

จีน เรียกพระองค์ว่า “กวนซิม” หรือ กวนอิม

ญวน เรียกพระองค์ว่า “กวางตือต่ายโปตัก”

ญี่ปุ่น เรียกพระองค์ว่า “กวานนอน”

ธิเบต เรียกพระองค์ว่า “เซนเรลี”

พระโพธิสัตว์ไมเตรยะหรือพระศรีอาริยมตไตรย หมายถึง พระโพธิสัตว์แห่งความเมตตาและการอธิษฐานที่ได้รับความนิยมนับถือทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน ซึ่งเชื่อว่าพระองค์คือ พระอนาคตพุทธเจ้าที่จะมาบังเกิดต่อไปจากพระพุทธรเจ้าศากยมุนี ในคัมภีร์ฝ่ายบาลีเถรวาท กล่าวถึงพระบารมีที่พระเมตไตรยทรงพากเพียรบำเพ็ญอย่างเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ในยุคสมัยของพระองค์จึงอุดมไปด้วยความสุขสมบูรณ์นานา จะทรงแสดงธรรมนำสัตว์ให้เข้าถึงพระนิพพาน รูปเคารพคติฝ่ายเถรวาทหลังพุทธศตวรรษที่ 18 นิยมสร้างเป็นรูปเทวดาทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ สมัยรัตนโกสินทร์สร้างเป็นรูปภิกษุถือตาลปัตร หมายถึง พระอชคตภิกษุ ผู้ซึ่งได้รับพระพุทธรายการณจากพระพุทธรเจ้าองค์ปัจจุบันว่าจะบังเกิดเป็นพระศรีอาริยมตไตรย ในประเทศไทยพบรูปเคารพพระศรีอาริยมตไตรยตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา มีรูปแบบที่สำคัญ คือ เป็นรูปบุคคล มี 2 กร หรือ 4 กร เก้าผมทรงชฎามงกุฏ นุ่งผ้าสั้นหรือยาว ห่มผ้าอุดริยะ ไม่มีเครื่องประดับ ถือหม้อน้ำ ที่มุ่นมวยผมมีรูปสลูประดับอยู่ สมัยอยุธยาตอนปลายมีวรรณกรรมสำคัญคือ พระมาลัยคำหลวง ซึ่งมีอิทธิพลมากต่อแนวคิดและขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อเรื่องบาปบุญ สวรรค์และนรก มุ่งสร้างมโนคติให้พุทธศาสนิกชนมุ่งมั่นที่จะพบพระศรีอาริยมตไตรย ทำให้เกิดการตั้งจิตอธิษฐานเพื่อพบพระศรี อาริยมตไตรยในอนาคตสืบ ๆ ต่อกันมา และมีความเชื่อว่า หากประสงค์จะพบศาสนาของพระศรีอาริยมตไตรย จะต้องฟังเทศน์มหาชาติให้ครบทั้ง 13 กัณฑ์ภายในวันเดียว

พระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา หมายถึง พระโพธิสัตว์แห่งปัญญา ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ เป็นภาคปรากฏของคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูต เป็นคัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนา มหายาน นับถือว่าเป็นศักดิ์หรืออติพิละ (ชายา) ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร มักปรากฏในรูปสองกร ถือดอกบัวและพระคัมภีร์ มีพระอมิตาภะประทับนั่งที่มุ่นมวยผม เช่นเดียวกับพระอวโลกิเตศวร ที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมลอยตัว แบบเศียรเดียว สองกร และมักปรากฏคู่กับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร บางครั้งปรากฏพร้อมกับพระพุทธรเจ้า ในรูปของพระพุทธรูปนาคปรกประทับนั่งตรงกลาง ขนาบขวา - ซ้ายด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา ตามลำดับ ตามคตินิพนธ์ตรัยมหายาน

พระสูตรเกี่ยวกับพระอวโลกิเตศวร⁵¹

1. พระอมิตากสูตร ของลัทธิมหายาน กล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า พระองค์ได้ตรัสแก่พระสารีบุตรเถระ มีใจความย่อๆ ว่า จำเดิมเป็นเวลาล่วงมาถึง 10 กัปแล้วได้มีพระพุทธอมิตากะทรงประทับอยู่ ณ แดนสุขาวดีทางทิศปัจฉิม พระพุทธอภัยโยกัยทางทิศบูรพา พระพุทธรัตนสมภพทางทิศทักษิณ พระพุทธอโมฆสิทธิ์ทางทิศอุดร พระพุทธไวโรจน์อยู่ศูนย์กลาง ฯลฯ พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ล้วนเป็นพระอนันตพุทธ (ไม่เสด็จมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์อีก) และยังประกอบด้วยพระอนันตโพธิสัตว์อีกเป็นจำนวนมากที่ไม่สมควรเข้าสู่พุทธภูมิ ทรงตั้งปณิธานขอโปรดสัตว์ในไตรภูมิต่อไป

2. คัมภีร์กรุณาปฐนทริกสูตร กล่าวไว้ว่าพระอวโลกิเตศวรเป็นพระธรรมกายโพธิสัตว์สูงกว่าพระโพธิสัตว์ชั้นสามัญอื่นๆ เป็นผู้เมตตาหรือมีปฏิปทาส่งเกี่ยวข้องกับการเกิดอีกเพียงชาติเดียว และจักเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมสัมโพธิญาณ หลังจากการปรินิพพานของพระอมิตากพุทธเจ้า ณ แดนสุขาวดีพุทธเกษตร

3. พระอวโลกิเตศวรสมาธิสูตร อ้างว่า พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์แท้จริงเป็นพระสัมมาธรรมวิทยาพุทธ แบ่งภาคมาเพื่อโปรดสัตว์ หมายความว่า ทรงบรรลุโพธิญาณแล้วแต่อดีตกาล (พระศากยมุณีพุทธเจ้าปัจจุบันเคยเป็นสัทธาวิหาริกของพระองค์) แต่เพราะเหตุว่าพระองค์ประกอบด้วยพระเมตตากรุณาที่ยิ่งใหญ่ จึงทรงอวตารแบ่งภาคเป็นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ลงมาโปรดสัตว์

4. พระสูตรของรหัสยาน กล่าวถึงพระอวโลกิเตศวรว่าเป็นอวตารของพระอมิตากพุทธเจ้า (พระอมิตากะเป็นภาวะเดิม พระอวโลกิเตศวรเป็นสัทธรรมกาย) มีปัญหาถามว่า ที่ประทับของพระองค์อยู่ ณ แห่งไหนใด ตอบว่าพระองค์ทรงปรากฏพระกายได้ทั่วทุกหนแห่งที่มีสัตว์คอกอยู่ในห้วงทุกซ์

⁵¹เสถียร โพธิ์นันทะ และเลียง เสถียรสุต, “คุณธรรม พระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร,” โพธิสัตว์กวนอิม (ฉบับวัดโพธิ์แมนคุณาราม), กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม (กรุงเทพฯ : พลพันธ์การพิมพ์, 2529), 51 - 53.

5. อมิตายุรชยานสูตร กล่าวว่าพระสถามปราบโพธิสัตว์ และพระอวโลกิเตศวร เป็น อัครสาวกดำรงตำแหน่งคฤบาลซ้ายขวาของพระอมิตากุพฺพุทธ และคอยช่วยเหลือพระอมิตากุพฺพุทธ ในการโปรดสัตว์ประทับอยู่ ณ แดนสุขาวดีโลกธาตุ

6. พุทธาวตสภมหาไวปุลยสูตร ระบุว่า ที่ประทับพระอวโลกิเตศวรอยู่ ณ เกาะกลาง ทะเลทางทิศใต้ของประเทศอินเดีย เรียกที่นั่นว่า ภูเขาศิลปะ

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิมพุทฺธ) จำแนกปางอวตารได้ 33 ปาง แต่ที่ฝ่ายมหายานนับถือมี 6 ปาง

1. พระอารยอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ มีรูปสามัญธรรมดา ทรงเครื่องอสังการวิภูษิตเป็น ปางประธานของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทั้งหมด ระบุในคัมภีร์ศีลธรรมปฐกสิริสูตร ตอน สมันตมุขปริวรรตและอมิตายุรชยานสูตร พุทธศาสนิกชนชาวจีนหรือฝ่ายมหายานนิยมสร้างพระ ปฎิมาปางนี้เคารพบูชามากที่สุด

2. พระสหัสสหัตตสหัสเสนตรอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ปางนี้มีรูปพระหัตถ์ 1,000 หัตถ์ และใจกลางพระหัตถ์มีพระเนตรประดิษฐานอยู่ทุกๆ พระหัตถ์ พระหัตถ์อันมากมายเป็นสัญลักษณ์ แสดงถึงความสามารถที่จะช่วยเหลือปลดปล่อยทุกข์แก่สรรพสัตว์ และมีมนต์ที่เรียกว่า พระมหา กรุณาธาริณีอันศักดิ์สิทธิ์ เพื่อขอความช่วยเหลือจากพระองค์

3. พระหัยครีอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่า ฮอแยกติลีพอ เป็นอวตาร ของพระอวโลกิเตศวรแบ่งภาคลงมาโปรดสัตว์ในเครื่องนาคมี ลักษณะเป็นนาคาของสัตว์ เครื่องนาคทั้งหลาย ปางแสดงออกถึงความพิโรธ พระพักตร์เหี้ยมดุร้าย เสียดด้วยหัวอัสตร สรีระ กายเหมือนแสงสุริยาอุทัย ประดับด้วยเพทายเพชรนิลต่างๆ เพื่อกำราบเหยียบย่ำมาร จึงมีชื่อเรียกว่า อัสวโทษะประภาราชา ปราภฏในหมวดประภาราชาสูตร มี 3 พระพักตร์ 6 พระกร โปรดสรรพสัตว์ ที่ข้องอยู่กับวัฏฏะ

4. พระเอกทศมุขีอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นหนึ่งในหกของนิรมิตกายที่เป็นการรวม ลักษณะพระพักตร์ของพระองค์อย่างสมบูรณ์ ประกอบด้วยพระพักตร์ 11 พระพักตร์ ด้านหน้า 3 พระพักตร์ แสดงถึงความเมตตากรุณาของพระโพธิสัตว์ ด้านซ้าย 3 พระพักตร์แสดงท่าทำร้ายส่อ เดโชพล ด้านขวา 3 พระพักตร์ลักษณะมีเขี้ยวแก้งอกออกจากโอษฐ์ ด้านหลัง 1 พระพักตร์ลักษณะ ยิ้มอย่างดู พระพักตร์มีรัศมีโชติช่วง ประดับด้วยพระมาลามงกุฎพระโพธิสัตว์เกิด และมีพระ พุทธปฏิมาประทับอยู่เบื้องบนพระมงกุฎ พระกรซ้ายบนทรงดอกปทุม พระกรซ้ายล่างทรงคนโทน้ำ อมฤต พระกรขวาล่างทรงลูกประคำ พระกรขวาล่างอยู่ในท่าอภัยมุทระ รวมเป็น 4 พระกร

5. พระจันทิวโลกิเศศวรโพธิสัตว์ มีพระนามว่าเทพมณีนุชบุษาวโลกิเศศวรที่แบ่งภาคมาโปรดมนุษย์ภูมิ พระสูตรมหายานกล่าวถึง ปางนี้ในบทปุณทริกสูตร แปลว่า ความสะอาดบริสุทธิ์ ที่ไม่มีราคะ แสดงการยกย่องสรรเสริญภาวะจิตเดิมของพระองค์ที่มีพระกรุณาอย่างแท้จริง พระสรีระประดับด้วยรัตนะทั้ง 7 มีเศียรเดียว แต่ 3 พระเนตร 18 พระกร แต่ละกรล้วนมีกำไรหอยสังข์สีขาวประดับ พระหัตถ์บนทั้งสองทรงปางเทศนา ส่วนพระหัตถ์อื่นถือเทพศาสตราภัณฑ์และแสดงท่าต่างๆ ตามลำดับขาขวาไปซ้ายมือ ทรงท่าอภัย พระแสงดาบ ลูกประคำ รัตนมณี พระแสงขวาน พระแสงขอ วชิระ มลารัตนะ จินดารัตน ฉัตร ปทุม กุณฑล บ่วงบาศ กงจักร สุพรรณสังข์ บาตรน้ำอมฤต ปรัชญาปารมิตาสูต

6. พระจินดามณีจักรวาลโลกิเศศวรโพธิสัตว์ ในจินดามณีจักรวาลโลกิเศศวรโพธิสัตว์ชาดนิสูตร ตรัสว่า รูปร่างลักษณะของท้าวมหาพรหม พระวรกายเปล่งปลั่งดังสุวรรณ ทรงมัลลามงกุฎพระโพธิสัตว์ พระหัตถ์ขวาทรงจินดามณีอันเป็นสัญลักษณ์ของแก้วสารพัดนึก ปางนี้ชื่อว่า ปางจินดามณีจักรวาลโลกิเศศวรโพธิสัตว์ พระหัตถ์ทรงจักร หมายถึงธรรมจักรที่สามารถช่วยสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากวัฏฏะตามปรารถนา เนื้อพระมาลาเกิดรูปพระอมิตาภะพุทธเจ้า ประทับอยู่ในปางเทศนามี 6 พระกร พระกรขวาบนทรงแสดงท่ามุทราดำริ เป็นสัญลักษณ์แสดงความเมตตาแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง พระกรขวากลางทรงจินดามณีแสดงถึงแก้วสารพัดนึกที่จะปลดปล่อยความทุกข์ พระกรขวาล่างทรงลูกประคำ แสดงว่าทรงโปรดทุกข์ของบรรดาสัตว์เดรัจฉาน กรซ้ายบนทรงแสดงท่าบรรพชรา สัญลักษณ์แห่งการบรรลุสมมติที่ไม่หวั่นไหว กรซ้ายล่างทรงดอกปทุม แสดงถึงความบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากอภายธรรมทั้งหลาย กรซ้ายล่างเป็นเครื่องหมายว่าสามารถเทศนาอนุตตรโพธิธรรมให้ผู้อื่นบรรลุตาม พระกรทั้ง 6 ของพระจินดามณีจักรวาลโลกิเศศวรโพธิสัตว์ เป็นเครื่องหมายแสดงความสามารถในการโปรดสรรพสัตว์ทั้ง 6 ภูมิให้บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ รูปอวโลกิเศศวรสร้างครั้งแรกทำเป็นรูปบุรุษเพศ ประดับขัตติยาภรณ์ตามประเพณีของอินเดีย แสดงการเคารพยกย่องเทิดทูน พระเศียรทรงมณีรัตนมีรูปพระอมิตาภะพุทธ ขนาดเล็กอยู่บนเมาฬี พระหัตถ์ขวาแสดงความกรุณา ซ้ายทรงปทุมสีแดง และมักประทับยืนในดอกบัวแดง พระฉวีสีแสดง บางทีสีขาว ที่ปรากฏมี 5 พระกร ยุคต่อๆ มาสร้างรูปพระอวโลกิเศศวรได้เพิ่มพระกรจากเดิมขึ้นเรื่อยๆ จนพระกรมีถึงจำนวน 1,000 พระกร ตามประวัติความเป็นมาของปางนี้

บทที่ 3
หลักฐานการพบพระโพธิสัตว์ในเมืองโบราณ สมัยทวารวดี

ร่องรอยพุทธศาสนมหายานในภูมิภาคตะวันตก มี 2 ช่วง¹ คือ

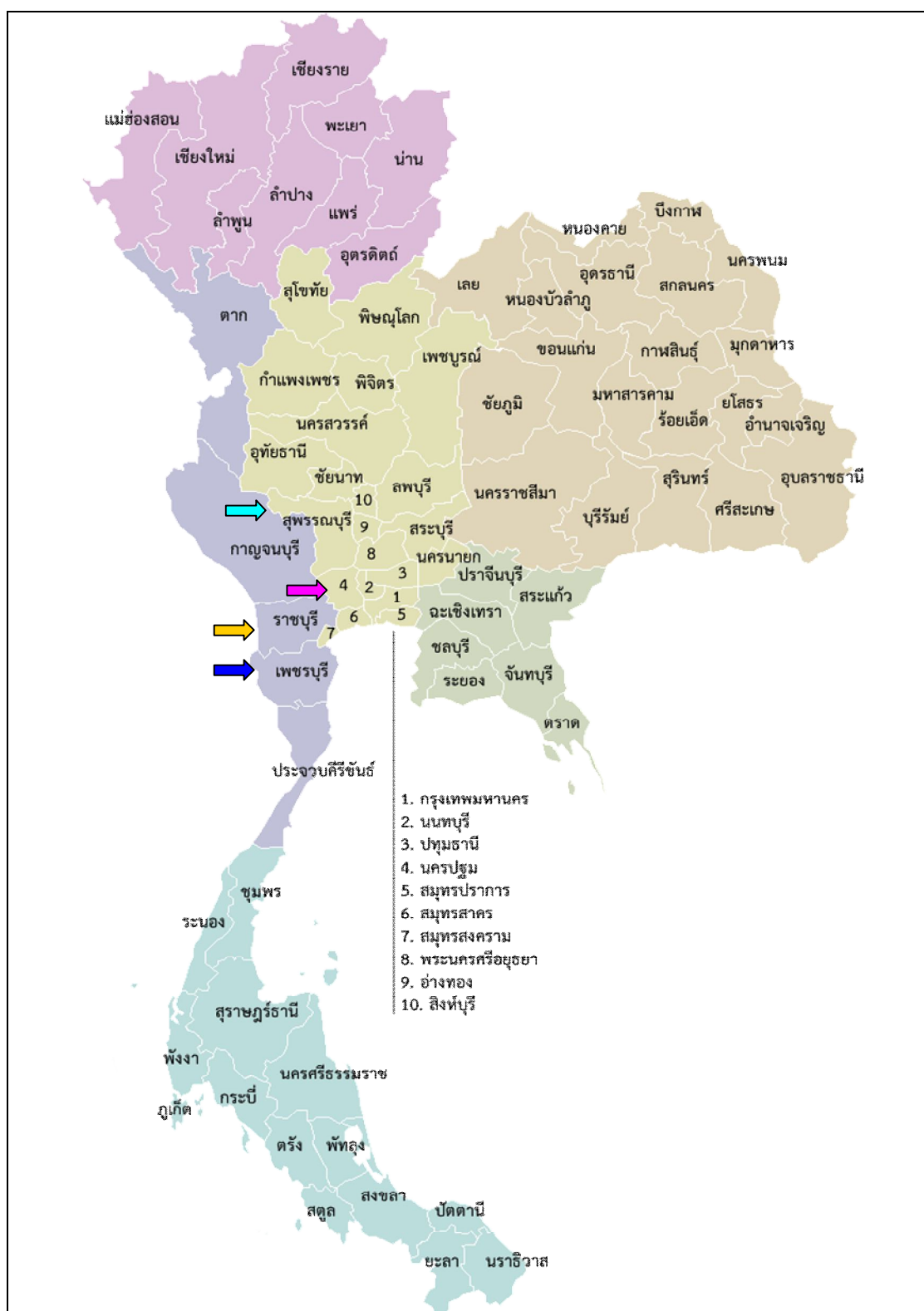
1. ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 มีความสัมพันธ์ติดต่อกับชุมชนโบราณในคาบสมุทรมลายู ซึ่งรับอิทธิพลพุทธศาสนานิกายมหายานสกุลวัชรยานจากนาลันทา (ศูนย์กลางพุทธศาสนาอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์อินเดียราชวงศ์ปาละ) พบพระโพธิสัตว์ตามคติมหายานหลายองค์ ในจังหวัดราชบุรี สุพรรณบุรี

2. ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 มีความสัมพันธ์ติดต่อแลกเปลี่ยนกับวัฒนธรรมเขมรและรับอิทธิพลพุทธศาสนมหายานจากเขมร ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เช่นปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี บริเวณสระโกสินารายณ์ บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และเนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี

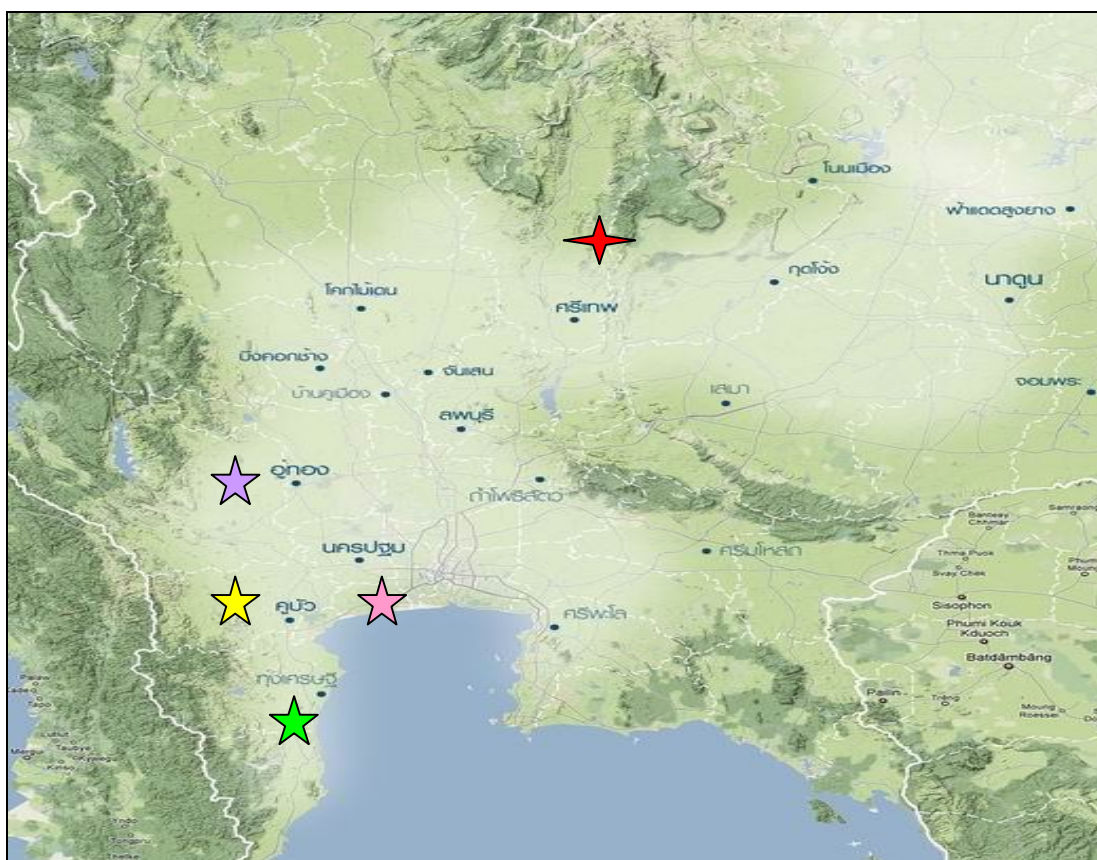
จะทำการศึกษานี้เฉพาะร่องรอยพุทธศาสนมหายานในภูมิภาคตะวันตก ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 4 จังหวัด คือ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัดนครปฐม และจังหวัดเพชรบุรี

การพบพระโพธิสัตว์ในภาคกลางฝั่งตะวันตก กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แบ่งออกได้ดังต่อไปนี้ จังหวัดสุพรรณบุรีพบพระโพธิสัตว์ 8 องค์ เป็นพระโพธิสัตว์สำริดทั้งหมด, จังหวัดราชบุรี พบ 15 องค์ เป็นพระโพธิสัตว์ดินเผา ปูนปั้นและสำริด, จังหวัดนครปฐมพบ 2 องค์ เป็นพระโพธิสัตว์ปูนปั้นและสำริด, จังหวัดเพชรบุรีพบ 2 องค์ เป็นพระโพธิสัตว์ปูนปั้น

¹ ฟ้าสุข อินทราวุธ และคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก, (นครปฐม พระราชวังสนามจันทร์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร ครบรอบ 48 ปี 12 ตุลาคม 2534), 4 - 5.

แผนที่ 2 แผนที่ประเทศไทย จะทำการศึกษาเฉพาะภาคตะวันตก 4 จังหวัด (ตำแหน่งที่ลูกศรชี้)

แผนที่ 3 ตำแหน่งเมืองโบราณสมัยทวารวดี ฝั่งตะวันตก กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่พบพระโพธิสัตว์

ตารางที่ 1 สรุปพระโพธิสัตว์ที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดี กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก

ลำดับที่	จังหวัดที่พบพระโพธิสัตว์	วัสดุที่ใช้สร้างพระโพธิสัตว์			พบทั้งหมด
		สำริด	ปูนปั้น	ดินเผา	
1	จังหวัดสุพรรณบุรี	8 องค์	-	-	8 องค์
2	จังหวัดราชบุรี	1 องค์	1 องค์	13 องค์	15 องค์
3	จังหวัดนครปฐม	1 องค์	1 องค์	-	2 องค์
4	จังหวัดเพชรบุรี	-	2 องค์	-	2 องค์

1. จังหวัดสุพรรณบุรี

สภาพแวดล้อมโดยทั่วไป

เมืองโบราณสมัยทวารวดีที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ เช่นเดียวกับที่ราชบุรี และนครปฐม ช่วงพุทธศตวรรษ ที่ 14 – 15 มีการติดต่อกับชุมชนโบราณในคาบสมุทรมลายู และรับเอาพุทธศาสนานิกายมหายานต้นตระกูลวัชรยานจากนาลันทา (ศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์อินเดียราชวงศ์ปาละ) พบในจังหวัดราชบุรี และสุพรรณบุรี

จากหลักฐานการสำรวจทางโบราณคดี ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว² พบว่าท้องที่อำเภอเดิมบางนางบวช เคยเป็นบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11 – 16) เช่น ที่บ้านคูเมือง หมู่ที่ 2 ตำบลทุ่งคลี แม้จะไม่ใหญ่นัก (ขนาดราว 500x500 เมตร) แต่เดิมเป็นเมืองคูน้ำคันดินที่มั่นคง อีกทั้งพื้นที่ใกล้เคียงติดต่อกันคือ ชัยนาท ก็มีเมืองสมัยทวารวดีหลายแห่ง

ลักษณะผังเมือง

จังหวัดสุพรรณบุรีมีพื้นที่ทั้งหมดราว 5,358 ตารางกิโลเมตร วางตัวยาวแนวเหนือใต้ มีรูปร่างคล้ายหัวฟ้าว้างหงาย มีทิวเขาถนนธงชัยต่อกับทิวเขาตะนาวศรีตั้งเป็นฉากหลังอยู่ทางทิศตะวันตก ห่างไปราว 32 กิโลเมตร จากตัวเมืองปัจจุบัน ทางตะวันออกมีแม่น้ำที่เป็นสายหลัก 2 สาย คือ แม่น้ำท่าเรือ (สองพี่น้อง) กับแม่น้ำสุพรรณ (ท่าจีน) ดังนั้นมีภูมิประเทศแบ่งเป็น 2 เขต คือ

1. เขตที่ดอนสูง คือ ที่ลาดเชิงเขาจากใต้ขึ้นเหนือ ได้แก่ อำเภออู่ทอง อำเภอดอนเจดีย์ อำเภอหนองหญ้าไซ และอำเภอด่านช้าง เพราะตั้งใกล้เชิงเขาตะวันตก ภูมิประเทศเต็มไปด้วยป่าและภูเขา เป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำหลายสาย เช่น ลำกระเสียว เป็นสาขาแหล่งกำเนิดแม่น้ำท่าเรือ (ท่าจีนสายเก่า) และแม่น้ำสุพรรณ (ท่าจีนสายใหม่)

2. เขตที่ราบ นับจากเหนือลงใต้ ได้แก่ อำเภอเดิมบางนางบวช อำเภอสามชุก อำเภอศรีประจันต์ อำเภอเมือง อำเภอบางปลาม้า อำเภอสองพี่น้อง ซึ่งมีแม่น้ำสุพรรณ (ท่าจีน) ไหลผ่าน

²ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, “ศรีสุพรรณภูมิ,” เรื่อง ตำนานจากอดีตกาลจนถึงเรื่องเล่าขานเมื่อวันวาน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมลพับลิชชิ่ง, มิถุนายน 2553), 16 – 17.

กลาง พื้นที่ที่มีสองแม่น้ำเป็นที่ราบต่ำเหมาะกับการทำนาเพาะปลูก ถือเป็นย่านท่าเลทอง ท้องที่อำเภอ สองพี่น้องมีระดับต่ำที่สุดคล้ายแอ่งกระทะ เคยเป็นปากอ่าวทะเลหรือปากอ่าวแม่น้ำท่าจีน มาก่อน เพราะเป็นจุดที่แม่น้ำสุพรรณ (ท่าจีนใหม่) ไหลมาบรรจบกันที่นั่นสมัยก่อน พ.ศ. 2500³

เมืองโบราณที่พบประติมากรรม พระโพธิสัตว์

เมืองโบราณอู่ทอง

สภาพแวดล้อมโดยทั่วไป และลักษณะผังเมือง

เมืองโบราณอู่ทอง ตั้งอยู่ใจกลางอำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นเมืองโบราณ"รูป วงกลม" ครั้งแรกบนแผ่นดินสุวรรณภูมิ ตั้งอยู่บนลุ่มแม่น้ำจรเข้สามพัน ซึ่งเชื่อมโยงไปยังแม่น้ำ แม่กลองและสามารถออกสู่ทะเลได้ เมื่อประมาณ 5,000 ปีแล้ว ก่อนเกิดเมืองเริ่มแรก มีชุมชนก่อน ประวัติศาสตร์ตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายไปทั่วตามลำน้ำ เช่น ชุมชนโบราณที่บ้านคอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเชื่อมโยงแม่น้ำแม่กลองกับชุมชนโบราณในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี

เมืองอู่ทองโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ พบว่าตั้งอยู่ที่เส้นรุ้ง 40° 53' 32" ตะวันออก มี รูปสี่เหลี่ยมเป็นรูปวงรียาว คูเมืองด้านทิศใต้ป้องกันและแหลม ด้านทิศเหนือเป็นรูปเหลี่ยมมน ปัจจุบัน มีถนนมาลัยแมนตัดผ่านบริเวณที่เป็นคูเมืองด้านทิศตะวันออก และก่อสร้างพิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติอู่ทอง จึงมีการขุดลอกคูบางส่วน ทำให้แนวคูเมืองเปลี่ยนไปจากเดิม (ดูแผนที่ 2)

จากภาพถ่ายทางอากาศและหลักฐานด้านธรณี พบว่าเมืองอู่ทองเก่าเป็นเมืองริมทะเล ด้านตะวันตก เช่นเดียวกับที่นครปฐม และราชบุรี มีแนวของแม่น้ำจรเข้สามพันไหลผ่านเมืองอู่ทอง ไปทางทิศเหนืออ้อมด้านทิศตะวันออก⁴

เมืองเก่าอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นโบราณสถานที่กรมศิลปากรได้ขึ้น ทะเบียน ตั้งแต่ พ.ศ. 2478 จนถึง พ.ศ. 2506 และหน่วยศิลปากรที่ 2 มีนายสมศักดิ์ รัตนกุล เป็นผู้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถาน ต่อมาในปี พ.ศ. 2506 – 2508 ศาสตราจารย์ ดร. ขอบ บวสเชลียง ได้เดินทางมาศึกษาเกี่ยวกับเมืองอู่ทองตามคำเชิญของกรมศิลปากร และสนใจเมืองโบราณแห่งนี้ มาก จึงได้ศึกษาค้นคว้าเขียนบทความไว้เป็นจำนวนมาก

³ประชุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, “ศรีสุพรรณภูมิ” เรื่อง ตำนานจากอดีตกาลจนถึงเรื่องเล่าขาน เมื่อวันวาน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมลพับลิชชิ่ง, มิถุนายน 2553), 24 – 26.

⁴สำนักงานศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรีและ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, “ความก้าวหน้า ในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี,” เอกสารประกอบการ ประชุมสัมมนา, วันที่ 24 – 25 กรกฎาคม 2546, 118 – 120.

เมืองอุททอง นักโบราณคดีพบหลักฐานการติดต่อค้าขายกับอินเดียสมัยยุคเหล็กตอนปลายของอินเดีย พุทธศตวรรษที่ 3 – 5 และมีบทบาทชัดเจนสมัยอินโดโรมันของอินเดีย พุทธศตวรรษที่ 5 – 9 เนื่องจากมีพ่อค้าชาวพุทธจากกลุ่มแม่น้ำกฤษณาโคทาวรี เดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานสมัยอินโด โรมัน และนำพุทธศาสนาจากศูนย์กลางอินเดียได้ จากการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ศาคทาวณะ พุทธศตวรรษที่ 4 – 8 และสืบต่อด้วยราชวงศ์อิชวาภู พุทธศตวรรษที่ 8 – 10 ซึ่งเป็นศูนย์กลาง⁵

ดังนั้นเมืองอุททองเป็นเมืองโบราณที่เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักร และเป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่เก่าแก่ของอาณาจักรทวารวดี

เมืองอุททองเป็นเมืองโบราณที่ตั้งบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจระเข้สามพัน ซึ่งเป็นทางน้ำที่มีร่องรอยต่อเชื่อมกับทะเลเดิมที่อยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดิน มีหลักฐานคือการพบโครงกระดูก และโบราณวัตถุสมัยที่ใช้เครื่องมือหินและลูกปัด ซึ่งมาจากแถบตะวันออก ปรากฏร่องรอยการขุดคลองลัดเป็นแนวตรงถึงปากแม่น้ำจระเข้สามพัน ซึ่งติดต่อกับทะเล ภายหลังที่ทะเลถอยร่นออกไป

หลักฐานจารึกบนเหรียญเงิน

เหรียญเงิน ด้านหน้าเป็นรูปแม่โคกับลูก ด้านหลังมีคำจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อ่านว่า “ศรีทวารวดี สวรปูณยะ” เดิมแปลว่า “บุญกุศลของพระราชาแห่งทวารวดี” และต่อมามีการค้นพบเหรียญเงินที่คอกช้างดิน เมืองอุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี เพิ่มขึ้นอีก 3 เหรียญ จึงถูกวิเคราะห์ตีความใหม่ว่า “การบุญของพระเจ้าศรีทวารวดี” กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12⁶

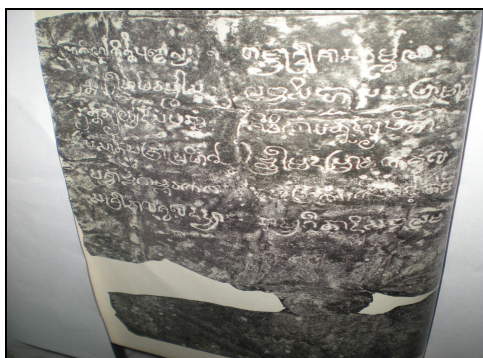
⁵สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, เอกสารประกอบโครงการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “ลุ่มน้ำท่าจีนถิ่นวัฒนธรรม แหล่งสำคัญทวารวดีศรีอาณาจักร เอกลักษณ์งานศิลป์ถิ่นสนามจันทร์”, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสการจัดงานมหกรรมวัฒนธรรม ครั้งที่ 16 ระหว่างวันที่ 6 – 8 มกราคม 2545, 30 – 21.

⁶กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, ศิลปะทวารวดี, ดันกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง กรุ๊ป, 2552), 113.

ภาพที่ 1 จารึกบนเหรียญเงิน พบที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะทวารวดี ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย

หลักฐานด้านจารึก

จากแผ่นจารึกทองแดง ที่สันนิษฐานว่าเป็นของพระเจ้าธรรมวรมัน ภาษาสันสกฤต
อักษรขอมโบราณ ลักษณะตัวอักษรแบบสมัย พ.ศ. 1100 พบที่เมืองเก่าอู่ทอง เดือนกันยายน พ.ศ.
2500 อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14

ภาพที่ 2 จารึกแผ่นทองแดง พบที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
ที่มา : จำ ทอคำวรรณ, โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง

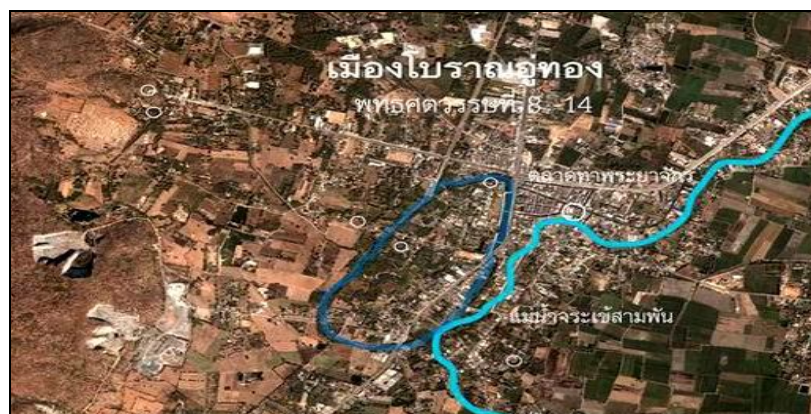
ประวัติการศึกษาค้นคว้า และการดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมา

จากการศึกษาค้นคว้าเริ่มจากการขุดแต่งโบราณสถานในเมืองอู่ทอง ซึ่งนายสมศักดิ์
รัตนกุล หัวหน้าหน่วยศิลปากรที่ 2 เป็นผู้ดำเนินการ ต่อมา ดร. ชอง บวสเซอร์ลีเยร์ ศาสตราจารย์
จากมหาวิทยาลัยซอร์บอนน์ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ผู้เชี่ยวชาญในศิลปโบราณคดีภาคเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ได้เข้ามาศึกษาค้นคว้าเมืองอู่ทองเก่าเป็นกรณีพิเศษ ในปี พ.ศ. 2508

จังหวัดสุพรรณบุรี จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีพบพระโพธิสัตว์ ในอำเภอ
อู่ทองและอำเภอเมือง จำนวน 8 องค์ จากรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2 พระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี

ลำดับที่	ชื่อพระโพธิสัตว์	วัสดุในการสร้าง	กำหนดอายุ	สถานที่พบ	คติความเชื่อ
1	ปัทมปาณี	สำริด	14 – 15	เมืองอู่ทอง	คติมหายาน
2	เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร	สำริด	13 – 14	เจดีย์ที่ 13	คติมหายาน
3	เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร	สำริด	13 – 14	เจดีย์ที่ 13	คติมหายาน
4	ศยามตารา	สำริด	14 – 15	อำเภอ เมือง	คติมหายาน
5	ตารา 18 กร	สำริด	15 – 16	อำเภอ เมือง	คติมหายาน
6	พระโลกนาถ	สำริด	14 – 15	เจดีย์ที่ 13	คติมหายาน
7	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์มหาสถามปราชะ	สำริด	12 – 16		คติมหายาน
8	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์มหาสถามปราชะ	สำริด	13 – 15		คติมหายาน

แผนที่ 4 ภาพถ่ายทางอากาศ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พุทธศตวรรษที่ 8 – 14

1. พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี (ภาพที่ 3)

ศิลปะ ศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

วัสดุ สำริด

ขนาด สูง 23.50 เซนติเมตร กว้าง 6 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ลักษณะทางประติมานวิทยา พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี ประทับยืน พระหัตถ์ขวาทรงถืออักษมาลา (ลูกประคำ) พระหัตถ์ซ้ายทรงถือดอกบัวและคนโทน้ำ มีสายธูราคล้องพระอังสะซ้าย พระเกศาทำเป็นทรงชฎามงกุฏ มีพระชยานิพุทธอมิตาเกะประดับอยู่

พระโพธิสัตว์ปัทมปาณีมักจะประทับยืน พระหัตถ์ทำปางวิตรรกะ และปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายที่เป็นปางวิตรรกะจะถือดอกบัวหรือแจกันที่ปักดอกบัว ในยุคหลังๆจะมีหนั่ง กวาง (หรือละมั่ง) พาดพระอังสาซ้าย⁷

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ ลักษณะประติมากรรมชิ้นนี้จัดเป็นศิลปะแบบศรีวิชัย แต่การพบรูปเคารพในศาสนสถานที่อยู่ทอง ภาคกลางของประเทศไทย แสดงให้เห็นว่าในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 อิทธิพลศาสนาพุทธมหายาน จากอาณาจักรศรีวิชัยทางภาคใต้ ได้แพร่เข้ามาในวัฒนธรรมทวารวดี และรับเอาคติมหายานเข้ามาด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 3 พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี สำริด ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

2. เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (ภาพที่ 5 และ 6)

ศิลปะ แบบปาละหรือศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

วัสดุ สำริด

ขนาด สูง 4.8 เซนติเมตร

⁷ ฟ้าสุข อินทราวุธ, เอกสารคำสอนวิชาพุทธศาสนาและประติมานวิทยา ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543, 127.

ประวัติ พบที่เจดีย์หมายเลข 13 อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี

หลักฐานการพบพระโพธิสัตว์ ที่เจดีย์หมายเลข 13 เมืองโบราณอุทุมพร เป็นเจดีย์รูปแบบพิเศษทรงแปดเหลี่ยม ขนาดเล็ก อยู่นอกกำแพงเมืองอุทุมพร เดิมเป็นเนินดินอยู่นอกคันคูด้านตะวันตก ห่างจากคูเมือง 200 เมตร กรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งตั้งแต่ปี 2505⁸ หลังจากขุดแต่งแล้วพบ เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 1 เศียร⁹ มีการตกแต่งเจดีย์ด้วยประติมากรรมปูนปั้น ซึ่งพบอยู่ทั่วไปในวัฒนธรรมทวารวดี ใช้แกนในหรือโคลนทำด้วยศิลาแลง เช่น ส่วนยอดของสถูปมีรูปร่างคล้ายหม้อน้ำ ส่วนยอดฉัตรประดับด้วยปูนปั้น และรูปสิงห์ สำหรับประดับฐาน จัดเป็นสถาปัตยกรรมแห่งแรกที่เป็นรูปแปดเหลี่ยม

สันนิษฐาน ว่าเจดีย์องค์นี้คงเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับรัตนเจดีย์ที่วัดกุฎศมัญญารามชัย พุทธศตวรรษที่ 18 คือ เจดีย์สมัยทวารวดีในกลุ่มที่มีผังแปดเหลี่ยม น่าจะเป็นต้นแบบให้รัตนเจดีย์ และรัตนเจดีย์ในสมัยสุโขทัย และคงจะเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างงานสถาปัตยกรรมสะท้อนกลับมาอีกกาลกลาง ซึ่งเป็นเจดีย์สมัยก่อนอยุธยาแถบเมืองสุพรรณบุรีและสุพรรณบุรี ซึ่งนิยมสร้างเจดีย์แปดเหลี่ยมเป็นอย่างมาก¹⁰

ลักษณะทางประติมากรรมของเศียรพระโพธิสัตว์ คือ ด้านหน้าของชฎามงกุฎเกล้าผมสูง มุ่นมวยผมแบบนักพรต ที่มวยผมมีชฎานิพพุต อมิตาภะปางสมาธิประดิษฐานอยู่ แสดงให้เห็นว่าเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

⁸ สมศักดิ์ รัตนกุล, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานเมืองอุทุมพร (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2509), 8.

⁹ สำนักงานศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรีและ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, “ความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี,” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา, วันที่ 24 – 25 กรกฎาคม 2546, 137 - 138.

¹⁰ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย,” เอกสารคำสอนศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 126 - 127.

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ รูปแบบเศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ที่ปรากฏเป็นประติมากรรมที่มีลักษณะพระเกศาเป็นทรงชฎามงกุฏ มีพระชยานิพุทธรอมิตากะประดับอยู่ ซึ่งรับอิทธิพลมาจากภาคใต้ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 18

แผนที่ 5 ภาพถ่ายทางอากาศ เจดีย์หมายเลข 13 เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 4 เจดีย์หมายเลข 13 พบที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะทวารวดี ดันกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย

ภาพที่ 5 →

ภาพที่ ★

ภาพที่ 6 และภาพที่ 7 เศียรพระอวโลกิเตศวร ศิลปะปาละหรือศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 13 – 14
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

3. เทพีสยามดารา (ภาพที่ 7)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 14 - 15

วัสดุ สำริด

ประวัติ พบที่อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

เทพีदारารวรรณะเขียวแก่ เรียกว่า สยามดารา จะประทับนั่งบนดอกบัว ห้อยพระบาทซ้ายลงมา พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวเขียวตูม เมื่อเป็นชายาของธยานิพุทธโมกขลิตธิ จะนั่งขัดสมาธิ หัตถ์ขวาทำปางประทานพร หัตถ์ซ้ายถือดอกบัวบนดอกบัวมีสัญลักษณ์รูปวิษณุวาระ ดารารวรรณะเขียวแก่มีหลายรูป และมีชื่อเรียกต่างๆ เช่น วัชยดารา อารยดารา เป็นต้น¹¹

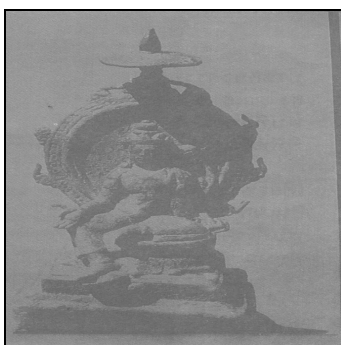
ลักษณะทางประติมากรรมวิทยาค้นี้ วรรณะเขียวแก่ มีเศียรเดียว 2 กร ประทับนั่งท่าลิตดาสนะบนบัลลังก์ดอกบัวซึ่งวางอยู่บนหลังสิงห์ (กำลังคำราม) หรือบนบัลลังก์ดอกบัวธรรมดา พระหัตถ์ซ้ายทำปางวิตรรกะถือดอกบัวในระดับพระอังสะ พระหัตถ์ขวาทำปางประทานพร ถือก้านดอกบัวรองรับวิษณุวาระ (วัชระคู่)

ประติมากรรมองค์นี้จะมีรูปแบบที่มีสองกร พระหัตถ์ขวาทรงแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายทรงถือดอกอุตปาละ (ดอกบัวบานหรือสีน้ำเงินอมม่วง) ที่ก้านดอก ประทับนั่งในท่าลิตดาสนะ (ท่านั่งถาลอง ขาข้างหนึ่งงอพับไว้ ส่วนอีกข้างหนึ่งห้อยลงมายังแท่นที่รองรับ) บน

¹¹ ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543),

ปัทมาสน์ พระนางมีพระนามว่าศัมมิตราหรือสยามดารา (ผู้มีชัยชนะเหนือความชั่วร้าย) และทรงมีมนตร์ประจำพระองค์ คือ “โอม เตเรตุตตารุ สวาทะ” ซึ่งมักจะเชื่อกันว่ามีอำนาจยิ่งใหญ่กว่ามนต์ทั้งปวง พระนางทรงเป็นปรีชาหรือสัญลักษณ์ของพลังที่กระตุ้นให้กระตือรือร้นของพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ เช่นเดียวกับศักดิ์ในศาสนาพราหมณ์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ ลักษณะประติมากรรมชิ้นนี้จัดเป็นศิลปะทวารวดีแต่การพบรูปเคารพพระโพธิสัตว์ในศาสนสถานภาคกลางของประเทศไทย แสดงให้เห็นว่าในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 อิทธิพลศาสนาพุทธมหายาน จากอาณาจักรศรีวิชัยทางภาคใต้ ได้แพร่เข้ามาในวัฒนธรรมทวารวดี และรับเอาคติมหายานเข้ามาด้วย

ภาพที่ 7 เทพีสยามดารา สำริด ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 14 - 15 พบที่อำเภอเมือง
ที่มา : ภาสุข อินทรารุข และคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก

4. เทพิตารา 18 กร (ภาพที่ 8)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 15 - 16

วัสดุ สำริด

ประวัติ พบที่บ้านหนองหม้อแกง ตำบลคอนกำยาน อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

ประติมากรรมเทพีนางดารา 18 กร มีลักษณะทางประติมานคือนั่งบนฐานดอกบัว พระหัตถ์ขวาจะทำปางประทานพร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวขาวบานเต็มที่เป็นพระโพธิสัตว์ที่สามารถป้องกันภัยอันตรายนานาประการ จึงได้รับความเคารพนับถือ

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ ประติมากรรมรูปเทพิตารา ปรากฏมากในอินเดียเหนือ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 – 17 ในสมัยราชวงศ์ปาละ และได้รับความนิยมในชาวมิจาร์

ที่จันทิกาลาสน์ พ.ศ. 1321 ที่กล่าวถึงเทพิดารา นับถือกันมากในธิเบต (ธิเบตเรียกว่าเทพีโดมา) ว่าเป็นเทพีแห่งความกรุณาและเป็นพระราชินีในสวรรค์

ลักษณะประติมากรรมชิ้นนี้จัดเป็นศิลปะทวารวดี แต่การพบรูปเคารพพระโพธิสัตว์ในศาสนสถานภาคกลางของประเทศไทย แสดงให้เห็นว่าในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 อิทธิพลศาสนาพุทธมหายาน จากอาณาจักรศรีวิชัยทางภาคใต้ ได้แพร่เข้ามาในวัฒนธรรมทวารวดี และรับเอาคติมหายานเข้ามาด้วย

ภาพที่ 8 เทพิดารา 18 กร ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 15 - 16 พบที่บ้านหนองหม้อแกง
ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก

5. พระโลกนาถ อิทธิพลอินเดียได้ (ภาพที่ 9)

ศิลปะ ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 14 – กลาง 15 (คริสต์ศตวรรษที่ 9)

วัสดุ สำริด

ขนาด สูง 24 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถาน หมายเลข 13 อำเภออุทุมพร จังหวัดราชบุรี

สถานที่เก็บรักษา เป็นของเอกชน

ลักษณะประติมานวิทยา พระโลกนาถ พระหัตถ์จะประทานพรข้างหนึ่งเสมอ ทรงยืนตรึงค์ มีพระอมิตาภะประทับสมาธิอยู่ด้านหลังหน้าทรงอุณหิสและเกล้าพระเกศาทรงชฎามุกุฏ พระหัตถ์ขวาล่างน่าจะทรงถือดอกปัทมะ ซึ่งหักหายไป พระหัตถ์ขวามือทรงถือพวงประคำ พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือหนังสือ พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือหม้อน้ำอมฤต พระภูษาโจงยาวจรดพระโคปผกะ (ตาลุตม์) และทรงสายัชโชปวีตยาวถึงพระอุระ¹² และคาดพระภูษาผูกเป็นปมที่พระเพลาด้านขวา

¹²พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิเวอร์ บั๊คส์, 2553), 275 .

พระโลกนาถองค์นี้มีลักษณะใกล้เคียงกับรูปพระอวโลกิเตศวรสีกักรัตริย์ พบบที่เจดีย์บอบอกยี่ เมืองศรีเกษตร¹³ ประเทศพม่าแต่ต่างกันตรงพระภูษาคาดผูกเป็นปมเหนือพระเพลาด้านซ้าย และยังมีลักษณะคล้ายกับรูปพระอวโลกิเตศวรสองกรและสี่กรสำริด ไม่ทราบที่มาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์ กล่าวว่า การขุดค้นที่เจดีย์จุลประโทน พบพระเศียรพระตถาคต และเศียรพระโพธิสัตว์ขนาดต่างๆ เป็นจำนวนมาก โดยมีเศียรพระพุทธรูปกลุ่มหนึ่งมีลักษณะร่วมกัน คือ พระขนงโค้งเป็นเส้นเชื่อมติดต่อกัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระกรรณยาวจรดพระอังสา พระโอษฐ์หนาและเรียวขึ้นเป็นมุม¹⁴ ซึ่งเศียรในกลุ่มนี้เทียบเคียงได้กับเศียรพระโพธิสัตว์ปูนปั้น พบบที่เจดีย์จุลประโทน และยังเปรียบเทียบได้กับเศียรของพระโลกนาถสำริด พบบที่โบราณสถานหมายเลขที่ 13 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งรูปแบบของพระพักตร์และศิราภรณ์คล้ายกับเศียรของพระโพธิสัตว์ปูนปั้นที่เจดีย์จุลประโทน

จึงกำหนดอายุได้ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 9) ซึ่งเศียรเหล่านี้ น่าจะประดับด้านบนของเจดีย์จุลประโทนในสมัยที่ 3¹⁵

และยังกล่าวว่า สถูปโบราณหมายเลขที่ 13 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นสถูปแปดเหลี่ยม ซึ่งกำหนดอายุได้จากรูปพระโลกนาถนั้น สันนิษฐานว่า น่าจะสร้างในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 9)¹⁶

¹³พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์, 2553), 275.

¹⁴เรื่องเดิม, 276.

¹⁵เรื่องเดิม, 276.

¹⁶เรื่องเดิม, 279.

ภาพที่ 9 พระโลกนาถ สำริด กลางพุทธศตวรรษที่ 14 – กลาง 15 (คริสต์ศตวรรษที่ 9)
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย

6. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์มหาสถามปราชิต (ภาพที่ 10)

ศิลปะ ศิลปะทวารวดี

วัสดุ สำริด

สถานที่เก็บรักษา ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทรงถือหม้อน้ำอยู่ด้านขวา และพระโพธิสัตว์มหาสถามปราชิต อยู่ด้านซ้ายและตรงกลางเป็นพระอมิตาภะ

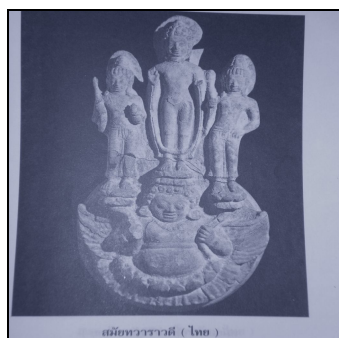
อาจารย์รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง กล่าวว่า บุคคลทั้งสองข้างพระพุทธเจ้า อาจเป็นกลุ่มพระโพธิสัตว์ สืบเนื่องจากจะมีลักษณะที่เหมือนกับพระโพธิสัตว์ ทั้งในด้านอิริยาบถ คือ ยืนตรึงงัด ถือดอกบัวและหม้อน้ำ นุ่งผ้ายาวกรอมข้อเท้าด้วยกันทั้งคู่ หรือบุคคลข้างหนึ่งนุ่งผ้าสั้นเหนือเข่า อย่างไรก็ตามบุคคลเหล่านี้อาจได้รับความเคารพบูชาว่าเป็นพระโพธิสัตว์แบบพุทธมหายาน หรืออาจเป็นเทวดา หรือพระพรหมกับพระอินทร์ในพุทธศาสนาแบบเถรวาทก็ได้¹⁷

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง กล่าวว่า บุคคลที่ประกอบทั้งสองข้างของพระพุทธเจ้า แบ่งออกได้หลายกลุ่ม ทั้งเป็นพระพรหมกับพระอินทร์ ทั้งที่เป็นเทวดา และบุคคลที่มีลักษณะเป็น

¹⁷รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, “พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสนิธิในศิลปะทวารวดี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 113.

พระโพธิสัตว์ บุคคลเหล่านี้ปรากฏอยู่ในภาพเล่าเรื่อง ภาพสลัก หากตรวจสอบจะพบว่าสิ่งของที่อยู่ในมือบุคคลทั้งสองจะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่เป็นเครื่องสูงมีทั้งแส้และฉัตร ซึ่งแส้และฉัตรจะปรากฏกับพระพุทธรเจ้าเพื่อแสดงฐานันดรชั้นสูงของพระพุทธรเจ้าเสมอ ดังนั้นบุคคลที่ประกอบทั้งสองข้างของพระพุทธรเจ้าประทับเหนือพนัสนิธิจึงอยู่ในรูปบุคคลที่เป็นบริวารที่แสดงถึงฐานันดรศักดิ์อันสูงของพระพุทธรเจ้านั่นเอง¹⁸

ภาพที่ 10 พระธยานิพุทธอมิตายะ ประทับเหนือพนัสนิธิ ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 – 16
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

7. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์มหาสถามปราปตะ (ภาพที่ 11)

ศิลปะ ศิลปะทวารวดีตอนกลาง พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

วัสดุ สำริด

ขนาด สูง 44 เซนติเมตร

ประวัติ กรมศิลปากรซื้อจากหม่อมเจ้าปิยะภักดีนาถ

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา ประติมากรรมชิ้นนี้ กึ่งกลางสลักเป็นภาพพระพุทธรูปประทับยืน เบื้องหลังพระเศียรมีประภาณทนต์ทรงกลมขนาดใหญ่ ตกแต่งลวดลายเป็นรัศมีแผ่ออกโดยรอบพระเศียร ทรงจีวรห่มคลุม พระหัตถ์ขวายกขึ้นในระดับอุระ แสดงปางประทานธรรม ส่วนพระหัตถ์ซ้ายหงายขึ้นกำข้ายจิรวัวอย่างหลวมๆ ในระดับเดียวกับพระหัตถ์ขวา ขนาบด้วยบุคคลยืนทรงเครื่องอย่างเทวดาหรือกษัตริย์ หัตถ์ถือดอกบัวหรือแส้ ยืนเหนือพนัสนิธิหรือเจ้าป่า ซึ่งเป็นลักษณะผสมระหว่างสัตว์พาหนะของเทพเจ้าทั้งสามในศาสนาฮินดู คือมีเขาค้างโค เทพพาหนะของพระศิวะ ปีกดังหงส์ เทพพาหนะของพรหม และจะงอยปากดังครุฑ เทพพาหนะของพระนารายณ์

¹⁸ เรื่องเดิม, 76.

เดิมเชื่อว่าสร้างขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธอยู่เหนือศาสนาฮินดู แต่อีกแนวความคิดหนึ่งเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงอยู่เหนือสรรพสัตว์

ส่วนรูปบุคคลทั้งสอง อาจหมายถึงพระอินทร์และพระพรหม ตามคติในพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาท หากเป็นการประทับอยู่เหนือพนัสนิธิ¹⁹

ส่วนคติมหายาน อาจหมายถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทรงถือหม้อน้ำอยู่ด้านขวา และพระโพธิสัตว์มหาสถามปราปตะ อยู่ด้านซ้ายและตรงกลางเป็นพระอมิตาภะ

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์ กล่าวว่า แนวคิดพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรกับพระโพธิสัตว์มหาสถามปราปตะมาจากแนวคิดพื้นฐานความเชื่อที่ว่า พระพุทธรูปที่แสดงวิตรรกมูทราสองพระหัตถ์ เป็นมูทราที่แสดงถึงพระพุทธรูปเจ้าอมิตาภะสร้างขึ้นตามคติความเชื่อของนิกายสุขาวิ ที่แพร่หลายในจีนและญี่ปุ่นและยังแพร่หลายเข้ามาในสมัยทวารวดีด้วย ซึ่งค้นพบพระชนานิพุทธรอมิตาภะ ประทับเหนือพนัสนิธิ ในภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งทำจากสำริด และคัมภีร์ที่สำคัญของนิกายนี้ คือ คัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤทธิสูตร กล่าวว่า ผู้ที่ปฏิบัติตามคัมภีร์นี้ เมื่อตายจะได้เกิดในสวรรค์สุขาวิ ซึ่งเป็นพุทธเกษตรของพระพุทธรูปเจ้าอมิตาภะ แล้วพระพุทธรูปเจ้าพร้อมด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์มหาสถามปราปตะจะเสด็จมาต้อนรับบุคคลนั้น²⁰

ภาพที่ 11 พระชนานิพุทธรอมิตาภะ ประทับเหนือพนัสนิธิ ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 - 15
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

¹⁹ กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ศิลปะทวารวดี, ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง กรุ๊ป, 2552), 155.

²⁰ เรื่องเดิม, 54. อ้างจาก พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2533), 243

2. จังหวัดราชบุรี

จังหวัดราชบุรี เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มภาคกลางหรือที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ซึ่งตะวันตก บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน – แม่กลอง) ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยของบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 14 จากร่องรอยหลักฐานที่ปรากฏสะท้อนให้เห็นว่าเมืองโบราณคูบัว ที่มีโบราณสถานวัดโฆลงสุวรรณคีรีเป็นศูนย์กลางเมือง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในท้องที่ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี และอยู่ห่างจากตัวเมืองราชบุรีปัจจุบันไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร น่าจะเป็นเมืองราชบุรีในสมัยแรกที่มีการสร้างบ้านแปงเมือง ต่อมาเมืองโบราณคูบัวต้องลดความสำคัญร้างไปในที่สุด ราวพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 ด้วยสาเหตุแม่น้ำเปลี่ยนทางเดินและเกิดการเปลี่ยนแปลงของแนวชายฝั่งทะเลซึ่งส่งผลให้เกิดศูนย์กลางทางการค้าแห่งใหม่บนคาบสมุทรแทนที่เมืองโบราณคูบัวที่เป็นศูนย์กลางมาแต่เดิม ตลอดจนการแพร่กระจายของอิทธิพลด้านการเมืองและศิลปวัฒนธรรมของเขมรหรือกัมพูชาเข้ามาแทนที่ เมืองราชบุรีจึงย้ายมาอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง โดยมีวัดมหาธาตุวรวิหาร ที่มีพระปรางค์เป็นประธานของวัดและศูนย์กลางเมืองตลอดมา

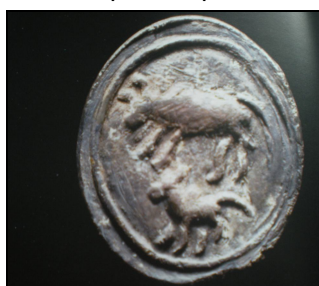
ช่วงพุทธศตวรรษ ที่ 14 – 15 ซึ่งมีการติดต่อกับชุมชนโบราณในคาบสมุทรภาคใต้ได้รับพุทธศาสนานิกายมหายานตันตระ สกุลวัชรยานจากนาลันทา (ศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์อินเดียราชวงศ์ปาละ) เข้ามาพบมากในจังหวัดราชบุรีและสุพรรณบุรี

วัฒนธรรมทวารวดีเจริญรุ่งเรืองในพื้นที่จังหวัดราชบุรี ประมาณ 500 ปี ก็เสื่อมลงพร้อมกับอิทธิพลเขมรได้เข้ามาแทนที่ ช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 เมืองโบราณคูบัวซึ่งเคยมีความสำคัญก็ถูกทิ้งร้างไป เนื่องจากแม่น้ำอ้อมที่เคยเป็นลำน้ำสายสำคัญหล่อเลี้ยงชุมชนได้เปลี่ยนทิศทางเดินไปเป็นแม่น้ำแม่กลองหรือแม่น้ำราชบุรีในปัจจุบัน ทำให้ขาดแคลนน้ำ และไม่สะดวกในการสัญจรติดต่อกับชายฝั่งทะเล หรือแนวชายฝั่งทะเลได้เปลี่ยนแปลงไปจากแนวเดิม ทำให้เกิดศูนย์กลางทางการค้าแห่งใหม่บนคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 เช่น ที่ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช และสติงพระ จังหวัดสงขลา เป็นผลทำให้การค้าในพื้นที่ภาคกลางต้องซบเซาลง ตลอดจนการย้ายชุมชนไปตั้งใหม่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองและต่อมาได้พัฒนาการเป็นเมืองราชบุรีในปัจจุบัน ช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมกับการตั้งชุมชน²¹

²¹ศิริศักดิ์ คุ้มรักษา, “คนราชบุรี” สารคดีเพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน, 258 – 261.

หลักฐานเหรียญจารึกทวารวดีศวรรปุณยะ

ศิลปะทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 12²² ด้านหน้าเป็นรูปแม่โคกับลูก ด้านหลังมีคำจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อ่านว่า “ศรีทวารวดี ศวรรปุณยะ” แปลว่าบุญกุศลของพระราชแห่งทวารวดี ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญทำให้นักวิชาการเชื่อข้อสันนิษฐาน คำว่า “โถ-โล-โป-ติ” ที่ปรากฏในการจดหมายเหตุจีน ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ทวารวดี” เป็นรัฐที่ตั้งอยู่บริเวณภาคกลางของไทย จากพบเหรียญดังกล่าวตามเมืองโบราณสมัยทวารวดี เช่น เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี, เมืองอู่ทอง และคอกช้างดิน จังหวัดสุพรรณบุรี, เมืองนครปฐม เป็นต้น

ภาพที่ 12

ภาพที่ 13

ภาพที่ 13 และภาพที่ 14 เหรียญจารึกศรีทวารวดีศวรรปุณยะ พบที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี

แหล่งโบราณคดีในจังหวัดราชบุรี ที่พบประติมากรรม พระโพธิสัตว์

2.1 เมืองโบราณคูบัว สมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 16

สภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งแหล่งโบราณคดี

เมืองคูบัวจังหวัดราชบุรี เป็นเมืองโบราณชายฝั่งทะเล ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำอ้อมอันเป็นเส้นทางน้ำเดิมของแม่น้ำแม่กลองสายเก่าที่ไหลลงสู่อ่าวไทย เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญของเมืองที่ใช้ติดต่อกับชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำอื่นๆ หรือผู้คนในดินแดนโพ้นทะเล

ภูมิประเทศที่ตั้งเมืองคูบัวอยู่ในตำแหน่งที่ไกลจากชายทะเลไม่มากนัก พื้นที่ด้านตะวันตกเป็นที่ราบสูงขึ้นไปต่อเนื่องกับแนวเขา อันเป็นเขตต้นน้ำของลำห้วยสำคัญที่ไหลหล่อเลี้ยงเมืองคูบัว พื้นที่เมืองมีสภาพเป็นที่ลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ในฤดูน้ำหลากจะมีน้ำเต็มท้องทุ่งรอบๆ เมืองซึ่งใช้เก็บกักไว้เพื่ออุปโภคและบริโภค การทำเกษตรกรรม ตลอดจนใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ปัจจัย

²² กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ศิลปะทวารวดี, ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง กรุ๊ป, 2552), 112 – 113.

เหล่านี้ล้วนเอื้อประโยชน์ให้เมืองคูบัวพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของบ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง โดยมีฐานะเป็นเมืองทำการค้าที่ตั้งอยู่ติดกับชายฝั่งทะเล

สภาพแวดล้อมโดยทั่วไป และลักษณะผังเมือง

ปัจจุบันตั้งอยู่ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี ห่างจากศาลากลางจังหวัดราชบุรีไปทางด้านทิศใต้ ประมาณ 8 กิโลเมตร มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน²³ กว้างประมาณ 800 เมตร ยาวประมาณ 2,000 เมตร วางตัวตามแนวเหนือ-ใต้ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ประกอบด้วยคูน้ำอยู่ระหว่างคันดินสองชั้น ลักษณะการวางผังเมืองคล้ายคลึงกับเมืองโบราณนครชัยศรีหรือนครปฐม

อาณาเขต ครอบคลุมตำบลคูบัว อำเภอเมือง และตำบลเกาะศาลพระ อำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 13 องศา 28 ลิปดา 32 ฟลิปดา ถึง 13 องศา 29 ลิปดา 46 ฟลิปดาเหนือ และแวงที่ 99 องศา 50 ลิปดา 45 ฟลิปดา ตะวันออก

ภาพเมืองโบราณคูบัวในปัจจุบันมีลักษณะเป็นเนินดินธรรมชาติ สูงประมาณ 5 เมตรจากระดับน้ำทะเล และสูงกว่าพื้นดินโดยรอบประมาณ 1 – 2 เมตร มีคูน้ำ 1 ชั้น และคันดิน 2 ชั้นล้อมรอบ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลาดสูงชันไปจนต่อเนื่องกับเนินเขาด้านตะวันตก ส่วนริมของที่ราบลาดลงสู่ทะเล ด้านทิศเหนือติดกับลำห้วยคูบัวที่ถูกตัดแปลงให้เป็นคูเมืองโบราณ ด้านทิศใต้เป็นพื้นที่ราบลุ่มชายฝั่งห่างจากชายฝั่งทะเลปัจจุบันในเขตจังหวัดสมุทรสงครามประมาณ 25 กิโลเมตร ด้านทิศตะวันออกมีแม่น้ำอ้อมซึ่งเป็นแม่น้ำแม่กลองสายเก่าที่ได้เปลี่ยนทางเดินกลายเป็นแม่น้ำแม่กลองหรือแม่น้ำราชบุรีในปัจจุบันนี้ ตัวเมืองโบราณห่างจากแม่น้ำอ้อมประมาณ 2.7 กิโลเมตร และห่างจากแม่น้ำแม่กลองประมาณ 9.1 กิโลเมตร ส่วนด้านทิศตะวันตกมีพื้นที่ติดต่อกับเกือบขนานไปกับทางรถไฟสายใต้

ประวัติการศึกษาค้นคว้า และการดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมา

จากการศึกษา เกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งเมืองโบราณคูบัว พบว่าในอดีตเมืองโบราณคูบัวรวมทั้งเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีในเขตจังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี นครนายก ปราจีนบุรี และชลบุรี ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากทะเลเท่าใดนัก มีการพบแนวชายฝั่ง

²³ กรมศิลปากร, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี และสำนักงานโบราณคดี กรมศิลปากร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานพันธ์, มีนาคม 2544), 58.

ทะเลเดิมที่มีลักษณะเป็นแนวสันทรายอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินปัจจุบันมาก โดยอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปัจจุบันเพียง 3.50 – 4.00 เมตรเท่านั้น โดยเฉพาะเมืองโบราณคูบัวยังปรากฏร่องรอยของเปลือกหอยแครงปะปนอยู่กับหอยทะเลชนิดอื่นในชั้นดิน แสดงถึงบริเวณเมืองโบราณคูบัวเป็นพื้นที่ที่น้ำทะเลเคยท่วมถึง

จากการสำรวจ พื้นที่เขตเมืองคูบัวตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พบว่ามีโบราณสถาน และแหล่งโบราณคดีเป็นจำนวนมาก กระจายทั้งในและนอกเมือง แบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ

1. โบราณสถานที่ก่อสร้างด้วยหิน ได้แก่ แนวคูน้ำ คันดินสร้างเป็นคูเมือง กำแพงเมือง
2. โบราณสถานที่เป็นศาสนสถาน จากการสำรวจพบทั้งสิ้น 59 แห่ง ส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา มีการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมด้วยลวดลายดินเผาและปูนปั้น เป็นภาพเล่าเรื่องชาดกหรือพุทธศาสนนิทาน
3. แหล่งที่อยู่อาศัย จากการสำรวจพบเนินดิน มีร่องรอยเกี่ยวเนื่องในชีวิตประจำวัน ซึ่งปัจจุบันพบอยู่ 3 บริเวณ คือแหล่งที่อยู่อาศัยบริเวณบ้านดอน หน้าวัดโฆลง และบ้านสระโบสถ์²⁴

จากการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานเมืองโบราณคูบัว ที่ดำเนินการในระหว่างปี พ.ศ. 2504 – 2506 ทั้งภายในและภายนอกเมืองรวมทั้งหมดกว่า 44 แห่ง พบว่าเป็นสิ่งก่อสร้างเนื่องในพุทธศาสนาทั้งลัทธิหินยานและมหายาน พบหลักฐานโบราณสถานเพียง 7 แห่ง ส่วนฐานมีการประดับด้วยประติมากรรมดินเผา

อาคารพุทธศาสนาเนื่องในลัทธิหินยาน ที่พบส่วนใหญ่ไม่นิยมการประดับลวดลายดินเผาหรือปูนปั้นมากนักประดับเพียงแผ่นอิฐตกแต่งลวดลายหรือตกแต่งมักเป็นภาพเล่าเรื่องชาดกหรือพุทธศาสนนิทาน เช่น ปูนปั้นประดับโบราณสถานหมายเลข 10 ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับภาพปูนปั้นประดับฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากนิทานอวทานใน

²⁴ กรมศิลปากรและสำนักโบราณคดี ศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี, ความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี, เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา, วันที่ 24 – 25 กรกฎาคม 2546.

พุทธศาสนาลัทธิหินยานนิกายสรวาสติวาท ซึ่งเป็นที่นิยมทั่วไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12²⁵

อาคารพุทธศาสนาเนื่องในลัทธิมหายาน ที่พบส่วนใหญ่นิยมประดับตกแต่งด้วยภาพดินเผาและปูนปั้นอย่างวิจิตรสวยงาม เช่น ที่โบราณสถานหมายเลข 40 บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี มีการตกแต่งสถูปด้วยรูปพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของลัทธิมหายาน พบพระโพธิสัตว์ทำจากดินเผา คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาในลัทธิมหายาน สันนิษฐานว่าใช้ประดับตกแต่งปูชนียสถานแห่งนี้²⁶

2.2 ศาสนสถานวัดโขลงสุวรรณคีรี สมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14

ประวัติการศึกษาค้นคว้า และการดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมา

ศาสนสถานวัดโขลงสุวรรณคีรี เป็นศิลปะทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 และได้จดทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2505 พบโบราณสถานเนื่องในพุทธศาสนา เช่น โบราณสถานหมายเลข 18 (วัดโขลงสุวรรณคีรี) เป็นสถาปัตยกรรมที่มีความสำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งในสมัยทวารวดี ตั้งอยู่เกือบใจกลางเมืองและมีขนาดสูงใหญ่ที่สุดในโบราณสถานทั้งหมดของเมืองโบราณคูบัว เป็นอาคารพุทธศาสนา จากร่องรอยสันนิษฐานว่ามีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งพบเพียงไม่กี่แห่ง เช่น เขาคลังใน เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และเมืองโบราณพดุง อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี มีบันไดขึ้นไปสู่ลานประทักษิณชั้นบนทางด้านทิศตะวันออก ฐานประดับด้วยซุ้มหรือเสาอิงที่แต่เดิมเคยมีรูปพระโพธิสัตว์ทำด้วยปูนปั้นประดับตกแต่ง ลักษณะนี้คล้ายคลึงกับฐานของโบราณสถานเขาคลังใน กลางเมืองโบราณสถานศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และยังพบพระโพธิสัตว์สำริดขนาดเล็กมีลักษณะรูปแบบคล้ายคลึงกับ

²⁵ กรมศิลปากรและสำนักโบราณคดี ศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี, ความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี, เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา, วันที่ 24 – 25 กรกฎาคม 2546, 54 – 56.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 76-77.

ประติมากรรมที่บริเวณคาบสมุทรภาคใต้ของไทย ซึ่งรับอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทนิกาย
วัชรยานที่นิยมกันแพร่หลายในอินเดียและชวาภาคกลางในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 15²⁷

ภาพที่ 14 เจดีย์วัดโขลง (โบราณสถานวัดโขลง) เป็นเจดีย์หลักของเมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : กรมศิลปากร, ศิลปะทวารวดี ด้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย

²⁷กรมศิลปากร, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี และสำนักงานโบราณคดี กรม
ศิลปากร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานพันธ์, มีนาคม 2544), 50 – 52.

จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีพบพระโพธิสัตว์ที่โบราณสถานคูบัว (จากเจดีย์หมายเลข 10, 39 และ 40) พบพระโพธิสัตว์ จำนวน 15 องค์ จากรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3 พระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดราชบุรี พบ 15 องค์

ลำดับที่	ชื่อพระโพธิสัตว์	วัสดุในการสร้าง	พุทธศตวรรษที่	สถานที่พบ	คติความเชื่อ
1	อวโลกิเตศวร	ดินเผา (91 ซม.)	12 – 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
2	วัชรปาณี	ดินเผา (46 ซม.)	12 – 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
3	พระโพธิสัตว์	ดินเผา (104 ซม.)	12 – 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
4	พระโพธิสัตว์ครึ่งองค์	ดินเผา (98 ซม.)	12 – 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
5	พระโพธิสัตว์ครึ่งองค์	ดินเผา (78 ซม.)	11 - 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
6	พระโพธิสัตว์ครึ่งองค์	ดินเผา (200 ซม.)	12 - 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
7	ส่วนองค์ของพระโพธิสัตว์	ดินเผา (85 ซม.)	11 - 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
8	เศียรพระโพธิสัตว์	ดินเผา (41 ซม.)	12 - 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
9	เศียรพระโพธิสัตว์	ดินเผา (37 ซม.)	12 - 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
10	เศียรพระโพธิสัตว์	ดินเผา (35 ซม.)	11 - 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
11	เศียรพระโพธิสัตว์	ดินเผา (35 ซม.)	11 - 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
12	เศียรพระโพธิสัตว์	ดินเผา	14 – 15	เมืองคูบัว เจดีย์ 39	คติมหายาน
13	เศียรพระโพธิสัตว์	ดินเผา (28 ซม.)	12 – 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน
14	เทวดาหรือพระโพธิสัตว์	ปูนปั้น	13 – 14	เมืองคูบัว เจดีย์ 10	คติมหายาน
15	พระโพธิสัตว์	สำริด	12 – 13	เมืองคูบัว เจดีย์ 40	คติมหายาน

1. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (ภาพที่ 15)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด สูง 91 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะประติมานวิทยา พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อิทธิพลอินเดีย มีลักษณะพระพักตร์เป็นรูปบุคลลเพศชาย ทำทางสงบ พระพักตร์เป็นแบบพื้นเมือง พระเกศยาวม้วนเป็นลอน

ประดับพระอังสา และห่มหนังกวางพาดพระอังสะซ้าย ยืนเอียงกายแบบตริภังค์เล็กน้อย พระกรขวา ถือหม้อน้ำ พระกรซ้ายที่หักหายไป สันนิษฐานว่าอาจจะถือดอกบัว บนมวยผมไม่แสดงสัญลักษณ์ ประจำตัวแต่อย่างใด แต่มีลักษณะประติมานคล้ายคลึงกับประติมากรรมที่ถ้ำอชันดา และถ้ำเอลโลราทางภาคกลางตอนล่างของอินเดีย ลักษณะแบบนี้ ภาพดินเผาพบที่โบราณสถานหมายเลข 39 และ 40 อาจทำขึ้นโดยช่างฝีมือดีชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยที่เมืองโบราณคูบัว²⁸

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์สันติ เล็กสุขุม กล่าวว่า โดยปกติศักราชที่เก่าสูง มักมีพระพุทธรูปขนาดเล็ก ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ ซึ่งหมายถึง พระพุทธเจ้าอมิตายะทรงเป็นหนึ่งในห้า พระขยานิพุทธเจ้า ยืนเอียงพระโสณี พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแสดงสุนทรียภาพที่ใกล้กับต้นแบบ ในศิลปะอินเดียแบบคุปตะอยู่บ้าง รวมทั้งเค้าพระพักตร์ด้วยจึงควรเป็นศิลปะทวารวดีระยะแรก²⁹

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวว่า ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (ภาพที่ 65) แสดงถึงอิทธิพลอินเดีย ลักษณะประทับยืนเอียงกายสามส่วนแบบที่เรียกว่าตริภังค์ พระเกศาเกล้ามวย ทำทรงชฎามกุฎมีพระขยานิพุทธอมิตายะประดับอยู่ พระกรสองข้างหักหายไป ลักษณะการแต่งกายนุ่งผ้าโรตีเป็นผ้าบางแนบลำตัวยาวจรดข้อพระบาท โดยมีสายเข็มขัดบางๆ ผูกรัดเป็นปมที่เอว ที่พระขมับทั้งสองข้างมีส่วนที่ยื่นออกมาแต่หักหายไปน่าจะเป็นส่วนที่รองรับพระกร และสิ่งของที่พระโพธิสัตว์ถือไว้ บนพระอังสด้านซ้าย มีรูปกวาง* อันหมายถึงหนังกวาง (อชินะ) ที่เป็นส่วนประกอบของเครื่องแต่งกายนักบวชหรือผู้ทรงศีล ตามรูปแบบวัฒนธรรมอินเดีย³⁰ แสดง

²⁸ กรมศิลปากร, พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรี และสำนักงานโบราณคดี กรมศิลปากร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, มีนาคม 2544), 50 – 52.

²⁹ สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ 2544), 25.

³⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย” (กรุงเทพฯ : ศิลปฯ, 2527), 264 – 267.

*หนังกวางที่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงครองนี้อาจมีมาแล้วตั้งแต่สมัยคุปตะ ดังอาจเห็นได้จากประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรศิลาครั้งองค์ในพิพิธภัณฑ์เมืองสารนาถ ประเทศอินเดีย – จากผู้เรียบเรียง หนังสือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย ของหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, หน้า 109.

อิทธิพลอินเดียแบบคุปตะ ซึ่งลักษณะเอียงกายแสดงออกมากกว่า กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 13³¹ น่าจะเกิดขึ้นในประเทศไทย โดยนำรูปแบบของอินเดียมาผสมผสานกับฝีมือช่างท้องถิ่น จนเกิดลักษณะเฉพาะตัว

ประติมากรรมชิ้นนี้คล้ายกับประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ดินเผา (ภาพที่ 16) ที่พบจากโบราณสถานหมายเลข 40³² ในวัฒนธรรมทวารวดี ทั้งการยืนเอียงกาย การทำทรงพระเกศา หรือการห่มหนังกวาง แสดงถึงการเชื่อมโยงของวัฒนธรรมทั้งสองแห่งที่อาจส่งอิทธิพลต่อกัน หรือมีต้นเค้ามาจากแหล่งเดียวกันคือ อิทธิพลทางศาสนาและศิลปะของอินเดียแบบหลังคุปตะ พบในภาคใต้กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 11 (คริสต์ศตวรรษที่ 6)

ภาพที่ 15 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะทวารวดี พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

2. พระโพธิสัตว์วัชรปาณี (ภาพที่ 16)

ศิลปะ ทวารวดี ประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 12 (ครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 7)

วัสดุ ดินเผา

ขนาด สูง 46 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

³¹ กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม, คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550. นิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2550 เฉลิมพระเกียรติพระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย), 33.

³² เรื่องเดิม, 32.

ลักษณะประติมานวิทยาของพระโพธิสัตว์วัชรปาณี เป็นประติมากรรมนูนสูงทำจากดินเผา ทรงยืนตรีภังค์ ทรงถือวัชรอันเป็นสัญลักษณ์ของความแข็งแกร่งและแน่วแน่ ซึ่งแตกต่างจากพระอวโลกิเตศวร (ทรงเป็นสัญลักษณ์ของความเมตตากรุณา) ลักษณะพระเกศาเป็นทรงชฎามงกุฏ การแต่งกายเป็นนักบวชหรือผู้ทรงศีล คล้องสายยัชโญปวีต เฝียงพระอังสา และห่มหิ้งกวาง พระกรขวาทือหม้อน้ำ พระกรซ้ายที่หักหายไป สันนิษฐานว่าอาจจะถือดอกบัว

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์ปริยะ ไกรฤกษ์ กล่าวว่า พระโพธิสัตว์วัชรปาณี เป็นสัญลักษณ์ของปัญญาในลัทธิมหายาน ซึ่งใช้ตกแต่งโบราณสถานหมายเลข 40 แห่งนี้ เป็นประติมากรรมนูนสูงทำจากดินเผา จากลักษณะรูปแบบการแต่งกายของพระโพธิสัตว์วัชรปาณี เป็นนักบวชหรือผู้ทรงศีล สันนิษฐานจากการทำพระเกศาเป็นทรงชฎามงกุฏ และห่มหิ้งกวางยืนเอียงกายแบบตรีภังค์เพียงเล็กน้อย พระกรขวาทือหม้อน้ำ พระกรซ้ายที่หักหายไป สันนิษฐานว่าอาจจะถือดอกบัว กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับพระโพธิสัตว์ในศิลปะศรีวิชัย แสดงถึงความเกี่ยวข้องด้านความเชื่อของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานระหว่างศรีวิชัยกับศิลปะทวารวดี ซึ่งเชื่อว่าศาสนสถานแห่งนี้สร้างตามความเชื่อในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน³³

และยังกล่าวอีกว่า รูปพระโพธิสัตว์สะท้อนให้เห็นถึงคติธรรมในลัทธิมหายาน เช่น ความเมตตากรุณาโดยแสดงออกทางพระพักตร์ ด้วยการแย้มพระโอษฐ์อย่างอ่อนโยน และพระเนตรที่เหลือบต่ำ แม้ว่าบางองค์จะเหลือเพียงพระเศียร ซึ่งรูปเหล่านี้แต่เดิมคงจะจัดเป็นหมวดหมู่หมู่หนึ่งคงจะประกอบด้วยพระตถาคตประทับหรือทรงยืนอยู่ตรงกลาง เฝียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์สององค์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรกับพระโพธิสัตว์วัชรปาณี หรือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรกับพระโพธิสัตว์ไมเตรยะ ดังปรากฏทั่วไปในงานช่างของลัทธิมหายานทั้งในประเทศอินเดียและประเทศจีนในช่วงระยะเวลานี้ รูปเหล่านี้คงจะทำซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป โดยรูปที่อยู่พื้นฐานสถูปมีขนาดใหญ่กว่าที่อยู่ตอนบนของสถูป³⁴

³³ ปริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์, 2553), 86.

³⁴ เรืองเดิม, 87.

ภาพที่ 16 พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ดินเผา ศิลปะทวารวดี พบที่โบราณสถานคูบัว หมายเลข 40
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย (พื้นฐานประวัติศาสตร์ศิลปะ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19)

3. พระโพธิสัตว์ (ส่วนองค์ของรูปนุช?) (ภาพที่ 17)

ศิลปะ ทวารวดีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด สูง 104 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

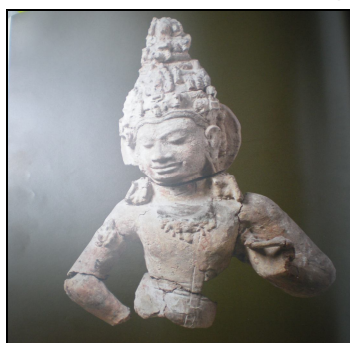
สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยาส่วนองค์ที่นอนบนของพระโพธิสัตว์³⁵ ลักษณะพระพักตร์กว้างเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยม พระขนงโค้งต่อกันเป็นปีกกา พระเนตรเหลือบลงต่ำ ปลายพระนาสิกใหญ่และโด่ง พระโอษฐ์หนาเหยียดเป็นเส้นตรง พระหนूप้าน และมีร่องตรงกลาง พระกรณยาวสวมกุดเป็นห่วงกลมขนาดใหญ่ ตกแต่งด้วยพวงอุษะ พระเศียรประดับศิลาภรณ์ทรงสูง ขอบเป็นแถบสี่เหลี่ยม ศิลาภรณ์ตกแต่งด้วยลายกระจัง และลายอุษะขนาดต่างกัน ด้านหลังปรากฏร่องรอยประภามณฑลล้อมรอบพระเศียร

องค์พระโพธิสัตว์ประทับยืนด้วยอาการตรึงค์ คือ เอียงพระเศียรไปเบื้องซ้าย และเอียงพระโสณิ (สะโพก) ไปทางขวา มีกรองพระศอประดับอยู่เหนือพระอุระ ต้นพระพาหาประดับด้วยพาหุรัดรูปใบไม้สามเหลี่ยม มีสายธูรา (สายแสดงความป็นนักรบ) พาดจากพระอังสาซ้ายทอดลงเหนือบั้นพระองค์มีอุทรพันธะ (สายรัดท้อง) เป็นแถบรัดรอบองค์ พระกรซ้ายยกขึ้นแสดงกฤกมุทรา (ถือสิ่งของ) เสมอพระอุระ พระกรขวาวางอยู่เหนือพระโสณิ

³⁵ กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, ศิลปะทวารวดี, ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง กรุ๊ป, 2552), 123.

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ พระโพธิสัตว์ที่โบราณสถานเมืองคูบัว รูปพระพักตร์ มีอิทธิพลศิลปะอินเดียชั้นสูง และแบบพื้นเมืองผสมผสานกันอยู่ ศิราภรณ์มีลักษณะ คือ สวมศิราภรณ์ทรงสูง ประกอบด้วยอุบะสั้นๆ คล้ายศิราภรณ์ของพระอุมาในรูปมเหศวรมูรติ ถ้าเอเลเฟินตะ ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 แต่รูปดินเผาชิ้นนี้นับฐานว่าน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13³⁶

ภาพที่ 17 พระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

4. พระโพธิสัตว์ (ส่วนองค์ของรูปบุรุษ?) (ภาพที่ 18)

ศิลปะ ทวารวดีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด สูง 98 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา องค์พระโพธิสัตว์ เก้าอ้าสูง มีเครื่องประดับเสีรมาก พระพักตร์ค่อนข้างกว้างใหญ่ เกือบเป็นสี่เหลี่ยม ทรงชฎามงกุฎสูง ประทับยี่นตรีภังค์ คือ เอียงพระเศียรไปเบื้องซ้าย และเอียงพระโสณิ (สะโพก) ไปทางขวา มีกรองพระศอประดับอยู่เหนือพระอุระ ต้นพระพาหาประดับด้วยพาทูร์รูปใบไม้สามเหลี่ยม มีสายธูรา (สายแสดงความเป็นนักบวช) พาด

³⁶ กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ศิลปะทวารวดี, ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552), 123.

จากพระอังสาซ้ายทอดลง เหนือบันพระองค์มีอุทรพันธะ (สายรัดท้อง) เป็นแถบรัดรอบองค์ พระกรซ้ายยกขึ้นแสดงกฏกมุทรา (ถือสิ่งของ) เสมอพระอุระ พระกรขวาวางอยู่เหนือพระโสณิ

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์ กล่าวว่า เครื่องประดับเศียร ลวดลายดอกไม้ประกอบด้วยอุบะ ล้วนๆ ทรงสวมกรองพระศอกเพชรพลอยและสายธูร่า น่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 กำหนดอายุเศียรพระโพธิสัตว์ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13³⁷

ภาพที่ 18 พระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

5. พระโพธิสัตว์ (ครึ่งองค์) (ภาพที่ 19)

ศิลปะ ทวารวดีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด สูง 78 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา องค์พระโพธิสัตว์ มีลักษณะทรงชฎามงกุฎสูง มีเครื่องประดับเศียร พระพักตร์ค่อนข้างกว้างเกือบเป็นสี่เหลี่ยม สวมกรองพระศอกซ้ายเพชรพลอย

³⁷ วราวุธ สุวรรณฤทธิ์, “การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นแบบทวารวดีที่บ้านคูบัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2530)

ซึ่งมีมาแล้วในอินเดียตะวันตก กำไลต้นแขนมีลวดลายดอกไม้ในโครงรูปสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นที่นิยมของชาวอินเดีย การสวมกำไลมักปรากฏคู่กับกำไลมือด้วย กำไลต้นแขนในระยะแรกๆ จะปรากฏอยู่ในระดับต้นแขน ถ้าในระยะหลังจะอยู่ใกล้ข้อศอก รูปแบบระยะแรกมักเป็นวงแหวนหรือคล้ายงูพัน อยู่ที่ข้อพระหัตถ์ ซึ่งพระหัตถ์ขวยกขึ้นระดับพระอุระ ฝ่าพระหัตถ์หันออกและปรากฏร่องรอยของนิ้วชี้กับนิ้วหัวแม่มือ คล้ายแสดงท่าวิตรรกมูทรา³⁸

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์นันทนา ชุตินวงศ์ กล่าวว่า พระหัตถ์ขวาของพระโพธิสัตว์ จะถือลูกประคำ อยู่ในระดับพระอุระ แสดงท่าวิตรรกมูทรา พระหัตถ์ขวาจะถือปัทมา หรือหม้อน้ำ ซึ่งลักษณะดังกล่าว คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพบที่แคว้นมหาราษฎร์ด้วย³⁹

ข้อสังเกต กรองพระศอกคล้ายเพชรพลอย ซึ่งมีมาแล้วในอินเดียตะวันตก ราวพุทธศตวรรษที่ 10 และกำไลต้นแขนมีลวดลายดอกไม้ในโครงรูปสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นที่นิยมแพร่หลายของชาวอินเดีย และปรากฏในแถบตะวันตกเฉียงใต้ของเอเชีย เช่น จัมปา และศิลปะสมัยปยูของพม่า อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 12 รูปแบบระยะแรกเป็นวงแหวนหรือคล้ายงูพัน ที่ข้อพระหัตถ์⁴⁰

ภาพที่ 19 เศียรเทวดาหรือพระโพธิสัตว์พร้อมเครื่องประดับตกแต่ง พบที่โบราณสถานคูบัว
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

³⁸ วราวุธ สุวรรณฤทธิ์, “การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นแบบทวารวดีที่บ้านคูบัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2530)

³⁹ เรื่องเดิม

⁴⁰ เรื่องเดิม

6. พระโพธิสัตว์ (ภาพที่ 20)

ศิลปะ ทวารวดีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด สูง 200 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา พระโพธิสัตว์ มีลักษณะรูปร่างผอมสูงโปร่ง ทรงงามงนุญสูง มีเครื่องประดับเสียร พระพักตร์ค่อนข้างกว้างเกือบเป็นสี่เหลี่ยม ประทับยืนตรึงค์ คือเอียงพระเศียรไปเบื้องซ้าย และเอียงพระโสณิ (สะโพก) ไปทางขวา มีกรองพระศอประดับอยู่เหนือพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายรูท้งสองข้าง มีสายธูรา (สายแสดงความเป็นนักบวช) พาดจากพระอังสาซ้ายทอดลง เหนือบั้นพระองค์มีอุทรพันธะ (สายรัดท้อง) เป็นแถบรัดรอบองค์

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อิทธิพลอินเดีย ลักษณะประทับยืนเอียงกายสามส่วนแบบตรึงค์ พระเกศาเกล้ามวย ทรงงามงนุญมีพระชนานิพุทธอมิตาจะประดับอยู่ พระกรสองข้างหักหายไป ลักษณะการแต่งกายนุ่งผ้าโรฎีเป็นผ้าบางแนบลำด้วยยาวจรดข้อพระบาท โดยมีสายเข็มขัดบางๆ ผูกรัดเป็นปมที่เอว ที่พระขมทั้งสองข้างมีส่วนที่ยื่นออกมาแต่หักหายไปน่าจะเป็นส่วนที่รองรับพระกร และสิ่งของที่พระโพธิสัตว์ถือไว้ บนพระอังสด้านซ้าย มีรูปกวาง อันหมายถึงหนังกวาง (อชินะ) ที่เป็นส่วนประกอบของเครื่องแต่งกายนักบวชหรือผู้ทรงศีล ตามรูปแบบวัฒนธรรมอินเดีย⁴¹ แสดงอิทธิพลอินเดียแบบคุปตะ ซึ่งลักษณะเอียงกายแสดงออกมากกว่า กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 13⁴² ประติมากรรมนี้น่าจะสร้างขึ้นในประเทศไทย โดยนำรูปแบบของอินเดียมาผสมผสานกับฝีมือช่างท้องถิ่น จนเกิดลักษณะเฉพาะตัว

⁴¹หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย (กรุงเทพฯ : กรุสกา, 2527), 264 – 267.

⁴²กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม, คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550. นิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2550 เฉลิมพระเกียรติพระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย), 33.

ข้อสังเกต คือ รูปปั้นดินเผาพบที่โบราณสถานคูบัว แสดงให้เห็นถึงฝีมืออันเชี่ยวชาญของประติมากรรมสกุลช่างทวารวดี ฝีมือการปั้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะสีหน้าที่อ่อนหวาน แสดงความสงบนิ่ง มงกุฎที่ประดับศีรษะสวยงาม อาจจะเป็นศีรษะของทวารบาล ทำให้นึกถึงลักษณะทรงผมของศิลปะสมัยหลังคุปตะ⁴³

ภาพที่ 20 พระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

7. พระโพธิสัตว์ (ครึ่งองค์) (ภาพที่ 21)

ศิลปะ ทวารวดีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด สูง 85 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะทางประติมากรรม องค์พระโพธิสัตว์ ประทับยืนตรึงค์ ทรงสวมสายรัดองค์คาดแบนเรียบง่าย มีผ้าคาดพระโสณิ์ด้านซ้าย เหน็บชายผ้าที่ห้อยยาว ด้วยการสอดเข้าด้านในแล้ว ตัวชายผ้ากลับออกมาด้านนอกห้อยลงด้านหน้าระหว่างขา นุ่งผ้าเป็นริ้ว คล้ายผ้าโรกัซึ่งเป็นที่นิยมของชาวอินเดียในระยะแรกๆ และปรากฏร่องรอยการสวมสายธูรา

⁴³ มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐมศึกษาในเอกสารฝรั่งเศส รวมบทความแปล : ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส - ไทยศึกษา ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552 (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองศิลป์การพิมพ์, 2552), 166.

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

ข้อสังเกต การสวมสายธูราแบบสายโซ่ ซึ่งเป็นสมัยคุปตะและหลังคุปตะ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 – 12 พบมากในแคว้นมหาราษฎร์และอินเดียเหนือ แต่การนุ่งผ้าโศติและปรากฏริ้วน่าจะอยู่ในสมัยหลังกว่า และคงสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 13⁴⁴

ภาพที่ 21 พระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

8. เทวดาหรือพระโพธิสัตว์ (ภาพที่ 22)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

ชนิด ปูนปั้น

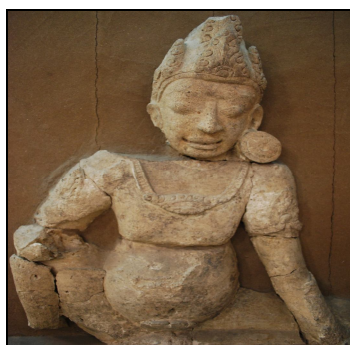
ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 10)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยาเทวดาหรือพระโพธิสัตว์ มีลักษณะเครื่องประดับพระเศียรเป็นลวดลายดอกไม้ รูปโครงสามเหลี่ยม ประดับด้านข้างและด้านหน้าพระเศียร พระพักตร์กลมยาว พระขนงโค้งต่อกันรูปปีกกา เป็นสันนูน พระเนตรเหลื่อมมองลงต่ำ พระโอษฐ์กว้างหนา สวมคัมพู ห่วงกลม สวมกรองพระศอและพาหุรัดอยู่ระดับต้นแขน

⁴⁴ วราวุธ สุวรรณฤทธิ์, “การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นแบบทวารวดีที่บ้านคูบัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2530), 30.

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ ประติมากรรมปูนปั้นรูปเทวดาหรือพระโพธิสัตว์ พบที่คูบัว ระดับโบราณสถานหมายเลข 10 มีลักษณะคล้ายคลึงกับภาพปูนปั้นประดับฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากนิทานอวทานในพุทธศาสนาวัชรยาน นิกายสรรวาสติวาท ซึ่งเป็นที่นิยมทั่วไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12⁴⁵

ภาพที่ 22 เทวดาหรือพระโพธิสัตว์ ปูนปั้น พบที่โบราณสถานคูบัว หมายเลข 10 จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

9. พระโพธิสัตว์ (ภาพที่ 23)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 - 13

วัสดุ สำริด

ประวัติ พบที่โบราณสถานวัดโฆลง จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดราชบุรี

ลักษณะทางประติมานวิทยา สภาพชำรุดพระกรทั้งสองข้าง พระหัตถ์ขวาทำจีบ คล้ายกระทำวัตรระกระ หรือจีบสำหรับถืดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายถืหม้อน้ำ เกล้าผมสูงแบบชฎามงกุฎคือการมุ่นมวยผมแบบนักพรต มีชยานิพุทธรอมิตากะปางสมาธิประดิษฐานอยู่ แสดงให้เห็นว่าเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ครองผ้าเฉียงด้านพระอังสาซ้าย

⁴⁵สำนักงานศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรีและ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, “ความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี,” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา, วันที่ 24 – 25 กรกฎาคม 2546,

ลักษณะประทับยืนตรีกัมภ์ นุ่งผ้ายาวแบบ โธติและมีผ้าป่ายทับกันด้านหน้า ทรงผมถัก และเกล้าเป็นทรงชฎามงกุฎทรงสูง⁴⁶

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์นันทนา ชุตินวงศ์ กล่าวว่า พระโพธิสัตว์สำริดนี้ สามารถนำไปเปรียบเทียบกับ ประติมากรรมที่พบที่พัทลุง ซึ่งเป็นรูปที่สมบูรณ์ที่สุด มีลักษณะทรงถือลูกประคำพระหัตถ์ขวา และ ทรงถือปัทมาพระหัตถ์ซ้าย ซึ่งพระโพธิสัตว์สำริดที่อุบลราชธานีจะอยู่ในลักษณะท่าทางเดียวกัน และมี รูปแบบผ้าโธติ อิทธิพลของ เจดีย์ข่าน ตะวันออกเฉียงใต้ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 ส่วนพระ เศียร ชฎามงกุฎ มีลักษณะที่นิยมในสมัยปัลลวะ มีอายุอยู่ในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 13⁴⁷

อาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์ กล่าวว่า ลักษณะพระโพธิสัตว์องค์นี้เปรียบเทียบกับกลุ่มแม่น้ำ กฤษณา สมัยต้นราชวงศ์ปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 14⁴⁸ ซึ่งราชวงศ์นี้ ศาสนาพุทธมหายาน เจริญรุ่งเรืองมาก

ข้อสังเกต คือ การพบพระโพธิสัตว์สำริดขนาดเล็ก จากการขุดแต่งโบราณสถานวัด ไชยง มีลักษณะรูปแบบคล้ายคลึงกับประติมากรรมบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ของไทย ซึ่งรับอิทธิพล พุทธศาสนาเถรวาทมหายานนิกายวัชรยาน ที่นิยมแพร่หลายในอินเดียและชวาภาคกลางในช่วงพุทธ ศตวรรษที่ 14 – 15 พบในภาคใต้มากที่สุด ในระยะแรกๆ เช่น ที่ขุนพิณ อำเภอยะหา จังหวัดสุราษฎร์ ธานี

⁴⁶ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย,” เอกสาร คำสอนศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 94.

⁴⁷ วราวุธ สุวรรณฤทธิ์, “การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้น แบบทวารวดีที่บ้านคูบัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัย ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2530)

⁴⁸ พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย....., 21 – 23.

ภาพที่ 23 พระโพธิสัตว์ สำริด ศิลปะทวารวดี (พบที่โบราณสถานวัดโขลง หมายเลข 40)
ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย

10. เศียรพระโพธิสัตว์ หรือพระโพธิสัตว์พร้อมเครื่องประดับตกแต่ง (ภาพที่ 24)

ศิลปะ สมัยทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 12 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด ความสูง 41 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

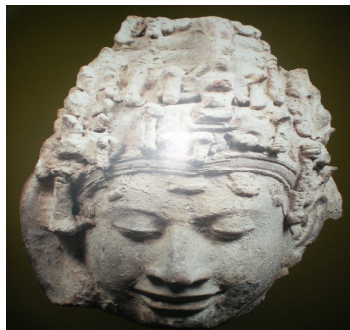
ลักษณะทางประติมานวิทยาเศียรพระโพธิสัตว์ พระพักตร์รูปไข่ พระขนงต่อกันเป็นปีกกา พระเนตรเหลือบลงมา พระนาสิกโด่งและใหญ่ พระโอษฐ์ค่อนข้างหนา แยมพระสรวลเล็กน้อย ศิลปกรรมทรงสูง ตกแต่งด้วยลายกระจังและลายอุบะซ้อนขึ้นไปเป็นชั้นๆ ลดหลั่นกัน⁴⁹ ลักษณะคล้ายกับศิราภรณ์ของพระอุมาในรูปมเหศวรมูรติ ในถ้ำใหญ่บนเกาะเอเลฟันตะ ประเทศอินเดีย

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวว่า เศียรพระโพธิสัตว์ ทรงศิราภรณ์ทรงสูง ตกแต่งด้วยลายกระจังและลายอุบะซ้อนขึ้นไปเป็นชั้นๆ ลดหลั่นกัน ลักษณะคล้ายกับศิราภรณ์ของพระอุมาในรูปมเหศวรมูรติ ในถ้ำใหญ่บนเกาะเอเลฟันตะ ประเทศอินเดีย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 ซึ่งใบหน้า

⁴⁹ กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, ศิลปะทวารวดี, ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552), 125.

ของประติมากรรมและการประดับตกแต่งแสดงถึงภูมิปัญญาของช่างชั้นสูง คล้ายคลึงกับศิลปะอินเดีย น่าจะสร้างขึ้นในศิลปะทวารวดีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12⁵⁰

ภาพที่ 24 พระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

11. เศียรพระโพธิสัตว์ หรือพระโพธิสัตว์พร้อมเครื่องประดับตกแต่ง (ภาพที่ 25)

ศิลปะ สมัยทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 12 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด ความสูง 37 เซนติเมตร

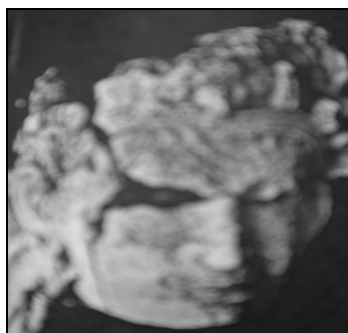
ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา เศียรพระโพธิสัตว์ มีลักษณะทรงสิราภรณ์ทรงสูง สภาพชำรุดมีรอยแตกร้าวช่วงพระเนตรทั้งสอง พระพักตร์มีลักษณะค่อนข้างกว้างใหญ่ พระขนงเป็นขอบนูน พระนาสิกโด่งแหลมปลายใหญ่ พระโอษฐ์หนาอมยิ้มเล็กน้อย พระหนุสั้น

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ ลักษณะของเศียรพระโพธิสัตว์คล้ายคลึงกับศิลปะในประเทศอินเดีย อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 11 ซึ่งใบหน้าของประติมากรรมและการประดับตกแต่งแสดงถึงภูมิปัญญาของช่างชั้นสูง น่าจะสร้างขึ้นในศิลปะทวารวดีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12

⁵⁰ เรืองเดิม, 125. (อ้างถึงสุภัทรดิศ ดิศกุล 2550, 221.)

ภาพที่ 25 พระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

12. เศียรพระโพธิสัตว์ หรือพระโพธิสัตว์พร้อมเครื่องประดับตกแต่ง (ภาพที่ 26)

ศิลปะ สมัยทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 11 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด ความสูง 35 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา เศียรพระโพธิสัตว์ มีลักษณะทรงสิราภรณ์ทรงสูง และพระกรรมมีสภาพชำรุด พระพักตร์ค่อนข้างกว้างใหญ่เป็นสี่เหลี่ยม พระขนงเป็นสันนูน พระเนตรยาวรี เหลือบลงต่ำ พระนาสิกโด่งเป็นสันปลายใหญ่ พระโอษฐ์หนาเต็มอ้อมยิ้มเล็กน้อย

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

ศาสตราจารย์อาจารย์ศิลป์ พีระศรี กล่าวว่า เศียรพระโพธิสัตว์ที่พบที่คูบัวเป็นการสร้างขึ้นอย่างมีชีวิตจิตใจ และมีความสามารถในการปั้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เป็นที่นิยมและได้มีการสร้างมาแล้ว ในแคว้นมหาราษฎร์ และทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย และมีความคล้ายกับภาพเขียนรูปพระโพธิสัตว์ที่ถ้ำอชันดา ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 และการประดับด้วยการห้อยพวงอุบะสั้นๆ ได้มีปรากฏมาแล้วในศิลปะอินเดียตะวันออก ราวพุทธศตวรรษที่ 10⁵¹

⁵¹ วราวุธ สุวรรณฤทธิ์, “การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นแบบทวารวดีที่บ้านคูบัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2530)

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวว่า การสวมศิราภรณ์ประกอบด้วยอุบะสั้นๆ ที่กำลังห้อยลงมานั้นมีความคล้ายกับศิราภรณ์ของพระอุมา ในรูปพระอิศวรสามพักตร์ หรือมเหศวรมูรติ ในถ้ำใหญ่บนเกาะเอเลฟันตะ หน้าเมืองบอมเบย์ ในศิลปะอินเดียแบบคุปตะ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 นอกจากนี้ลักษณะการห้อยอุบะสั้นๆ ยังพบได้ที่รูปพระเศียรพระวิษณุ วัดทูลกา ที่ไอโฮเล ซึ่งเป็นศิลปะระยะแรกๆ สมัยราชวงศ์จาลุกยะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11⁵²

ภาพที่ 26 พระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

13. เศียรพระโพธิสัตว์ หรือพระโพธิสัตว์พร้อมเครื่องประดับตกแต่ง (ภาพที่ 27)

ศิลปะ สมัยทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 11 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด ความสูง 35 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 40)

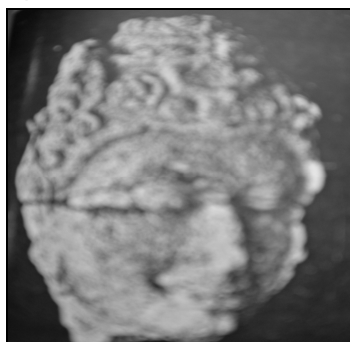
สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา เศียรพระโพธิสัตว์ พระพักตร์รูปไข่ พระขนงต่อกัน เป็นปีกกา พระเนตรเหลือบต่ำ และมีรอยแตกริ้วช่วงพระเนตรด้านขวา พระนาสิกโด่งและใหญ่ พระโอษฐ์ค่อนข้างหนา มีอาการยิ้มพระสรวลเล็กน้อย ศิราภรณ์ทรงสูง ตกแต่งด้วยลายกระจังและลายอุบะซ้อนขึ้นไปเป็นชั้นๆ ลดหลั่นกัน

⁵² วราวุธ สุวรรณฤทธิ์, “การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นแบบทวารวดีที่บ้านคูบัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2530)

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

ข้อสังเกต เศียรพระโพธิสัตว์ที่พบที่โบราณสถานคูบัว แสดงให้เห็นถึงฝีมืออันเชี่ยวชาญของประติมากรรมสกุลช่างทวารวดี ฝีมือการปั้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะสีหน้าที่อ่อนหวาน แสดงความสงบนิ่ง มงกุฎที่ประดับศีรษะสวยงาม อาจจะเป็นศีรษะของทวารบาล ทำให้นึกถึงลักษณะทรงผมของศิลปะสมัยหลังคุปตะ⁵³

ภาพที่ 27 พระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

14. เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (ภาพที่ 28)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

วัสดุ ดินเผา

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (จากเจดีย์ หมายเลข 39)

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา เศียรพระโพธิสัตว์ ไม่ปรากฏว่าเป็นพระโพธิสัตว์องค์ใด เพราะสัญลักษณ์ไม่ชัดเจน สวมศิราภรณ์ประดับศีรษะทรงมงกุฎ หมอลอดคาดผมเกล้าสูงด้านหน้า ลักษณะพระพักตร์กลมกว้าง ยิ้มละไม พระขนงเป็นสันนูนต่อกันดังรูปปีกกา พระเนตรเหลือบมองต่ำ พระโอษฐ์กว้าง พักตร์หันด้านซ้ายเล็กน้อย สวมตุ้มหูยาวด้านปลายเป็นรูปลักษณะดอกบัวตูม

⁵³ มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐมศึกษาในเอกสารฝรั่งเศส (รวมบทความแปล), ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส - ไทยศึกษา ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552 (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองศิลป์การพิมพ์, 2552), 166.

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์ศักดิ์ชัย สายสิงห์ กล่าวว่า เศียรพระโพธิสัตว์ ไม่ปรากฏว่าเป็นพระโพธิสัตว์องค์ใด เพราะสัญลักษณ์ไม่ชัดเจน ที่พระเศียรอาจเป็นสัญลักษณ์หมายถึงพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย ความสำคัญของประติมากรรมชิ้นนี้คือ การสวมเครื่องศราภรณ์ประดับศีรษะทรงมงกุฎ ลักษณะพระพักตร์ถือเป็นงานช่างชั้นเยี่ยมใกล้เคียงกับอินเดีย พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์กว้าง ประติมากรรมที่คูบัวนี้นักวิชาการสันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างชั้นดี อาจสร้างโดยช่างชาวอินเดียที่เดินทางมาตั้งหลักแหล่งในสมัยนั้น⁵⁴

อาจารย์นันทนา ชุตินวงศ์ กล่าวว่า พระเศียรไม่ปรากฏพระพุทธรูปหรือสลุปจำลองและไม่ปรากฏร่องรอยการกะเทาะ แต่กลับปรากฏลวดลายลักษณะของผมหลอคาดผมเกล้าสูงด้านหน้า มีลักษณะพระพักตร์กลมกว้าง ยิ้มละไม พระขนงเป็นสันนูนต่อกันดังรูปปีกกา พระเนตรยาวรี เหลือบมองต่ำ พระพักตร์หันด้านซ้ายเล็กน้อย สวมตุ้มหูยาวด้านปลายเป็นรูปลักษณะดอกบัวตูม ซึ่งปรากฏในศิลปะสมัยคุปตะ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10⁵⁵

ภาพที่ 28 เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พบที่โบราณสถานคูบัว หมายเลข 39 จังหวัดราชบุรี
ที่มา : มหาวิทยาลัยศิลปากร, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก

⁵⁴ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย,” เอกสารคำสอนศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 93 - 94.

⁵⁵วราวุธ สุวรรณฤทธิ์, “การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นแบบทวารวดีที่บ้านคูบัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2530)

15. เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (ภาพที่ 29)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 – 13

วัสดุ ดินเผา

ขนาด สูง 28 เซนติเมตร

ประวัติ พบที่โบราณสถานคูบัว (หมายเลข 40) อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา ประติมากรรม

เศียรพระโพธิสัตว์ทำด้วยดินเผา พระเกศาทำเป็นทรงชฎามงกุฏ มีพระชนานิพุทธรอมิตาปะระดับอยู่ พระพักตร์ค่อนข้างกลมอม พระเนตรยาวรีเหลือบมองลงมา พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกโค้งเป็นสัน พระโอษฐ์อมยิ้มเล็กน้อย

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

ประติมากรรมชิ้นนี้ใช้เป็นส่วนประกอบภาพเล่าเรื่องชาดกที่ประดับอยู่รอบฐานอาคารสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นที่นิยมในภาคกลาง เป็นโบราณวัตถุที่ใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษาเปรียบเทียบศิลปะทวารวดีที่แพร่อิทธิพลเข้าไปในภาคใต้ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13

ภาพที่ 29 เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะของพระโพธิสัตว์ที่โบราณสถานคูบัว

ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาหายาน มีหลักฐานแสดงถึงความงดงาม เช่น กลุ่มดินเผาและปูนปั้น พบที่คูบัวจังหวัดราชบุรี โดยเฉพาะดินเผาที่พบที่โบราณสถานหมายเลข 40 องค์หนึ่งเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และอีกองค์หนึ่งพบเฉพาะเศียรน่าจะเป็นพระโพธิสัตว์องค์ใด

องค์หนึ่ง สำหรับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ที่โบราณสถานหมายเลข 40 นั้นอยู่ในสภาพเกือบสมบูรณ์ ยืนเอียงตนแบบตริภังค์ นุ่งผ้ายาวแบบโศฎฐิของอินเดีย และมีเข็มขัด (รัดประคด) คาดและห้อยชายผ้ามาด้านหน้า ทรงผมถักและเกล้าสูงแบบชฎามงกุฎประดับด้วยชยานิพุทธรอมิตาปะางสมาธิ อันเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ชายผมห้อยสยายลงมาถึงไหล่ทั้งสองข้าง สวมกุดชฎ ลักษณะการเกล้าผมแบบนี้ ใกล้เคียงกับอินเดีย และสัมพันธ์กับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้อย่างมาก เช่น ที่อำเภอพนมพิณ หรือที่เวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น รวมทั้งผ้าถุงที่เป็นนุ่งกางที่มีรูปหัวกวางพาดเฉียงอยู่เหนือพระอุระ เป็นลักษณะเดียวกับที่พบที่เวียงสระ ส่วนพระกรขวาที่แนบกับบั้นพระองค์น่าจะถือดอกบัวซึ่งหักหายไป

3. จังหวัดนครปฐม

สภาพแวดล้อมโดยทั่วไป

จังหวัดนครปฐมเป็นเมืองเก่าเมืองหนึ่งของประเทศไทย พบโบราณสถานเป็นจำนวนมาก เช่น เจดีย์จุลประโทน วัดพระเมรุ พระปฐมเจดีย์ นักปราชญ์ทางโบราณคดีลงความเห็นว่าเป็นศิลปกรรมวัฒนธรรมทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 – 16 รับอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ พ.ศ. 2472 ศาสตราจารย์เซเคสส์ สรุปผลการศึกษาศิลปะประกอบหลักฐานทางจารึกและบันทึกจดหมายเหตุจีนแล้วตั้งข้อสันนิษฐานว่า รับอิทธิพลอินเดียราชวงศ์คุปตะ พุทธศตวรรษที่ 9 – 11⁵⁶

จากการศึกษาเมืองโบราณนครปฐม พบว่าเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีร่องรอยการขุดคลองออกสู่ทะเลและต่อมาภายหลังที่ฝั่งทะเลถอยร่นออกไป การออกทะเลตามแนวคลองเก่าไม่สะดวก ได้ขุดคลองใหม่เชื่อมต่อกับแม่น้ำออกสู่ทะเล ร่องรอยเหล่านี้ปรากฏให้เห็นจากภาพถ่ายทางอากาศอย่างชัดเจนและมีหลักฐาน

⁵⁶ มหาวิทยาลัยศิลปากรและสถาบันวิจัยและพัฒนา, เอกสารประกอบโครงการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง กลุ่มน้ำท่าจีนถิ่นวัฒนธรรม แหล่งสำคัญทวารวดีศรีอาณาจักร เอกลักษณ์งานศิลป์, วันที่ 6 – 8 มกราคม 2545. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสการจัดงานมหกรรมวัฒนธรรม ครั้งที่ 16

สภาพภูมิศาสตร์ และลักษณะผังเมือง

นครปฐมตั้งอยู่ที่ราบลุ่มภาคกลาง มีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่านตัวเมืองด้านตะวันออก อยู่ระหว่างเส้นรุ้ง $13^{\circ} 47'$ เหนือ และเส้นแวง ที่ $101^{\circ} 06'$ ตะวันออก ซึ่งอยู่ด้านตะวันออกขององค์พระปฐมเจดีย์ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย เนื้อที่ประมาณ 3,809 ไร่ มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าค่อนข้างมน และมีคูน้ำล้อมรอบเป็นเส้นโค้งเกือบตลอด

จากสภาพภูมิศาสตร์สันนิษฐานว่า เมืองลพบุรีเป็นศูนย์กลางด้านตะวันออก ส่วนนครปฐมเป็นศูนย์กลางด้านตะวันตก จากหลักฐานโบราณสถานและหลักฐานเอกสารต่างๆ จากจดหมายเหตุจีนและจารึกที่พบซึ่งรับอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ อาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์ สันนิษฐานว่านครปฐมเป็นเมืองหลวงหรือศูนย์กลางอาณาจักรทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 16 ขณะที่อุทองมีบทบาทเป็นเมืองหลวงหรือศูนย์กลางทวารวดีในยุคแรก ราวพุทธศตวรรษที่ 9 – 13 ส่วนลพบุรีคงจะเป็นเมืองลูกหลวง⁵⁷

แหล่งโบราณคดีจุลประโทน

ตั้งอยู่ที่ตำบลพระประโทน ซอยวัดสามกระบือเผือก อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม หรือด้านทิศตะวันออกของพระปฐมเจดีย์ ซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับวัดพระประโทนเจดีย์ วรวิหาร ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 500 เมตร และอยู่ด้านข้างวิทยาลัยเทคนิค นครปฐม ติดกับถนนเพชรเกษม เส้นทางระหว่างกรุงเทพ – นครปฐม

กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเจดีย์จุลประโทนเป็นโบราณสถานไว้ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 57 หน้า 2527 วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2483 แต่เดิม ณ บริเวณสถานที่แห่งนี้เป็นเพียงเนินอิฐที่มีต้นไม้ขึ้นรกปกคลุมธรรมดาไม่มีอะไรน่าสนใจ และไม่ปรากฏว่ามีชื่อเรียกสถานที่แห่งนี้อย่างเป็นทางการ มีเพียงแต่ชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันติดปากกันว่า “เนินหิน” เพราะในอดีตบริเวณดังกล่าวเป็นเนินมีอิฐ หิน กระจายอยู่ทั่วไป ต่อมาได้มีการขุดค้นเนินหินครั้งแรกอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2482 - 2483 โดยปีแอร์ ดูปองต์ แห่งสำนักปาลายบูรพาทิศฝรั่งเศส ทำการขุดค้นร่วมกับกรมศิลปากร ภายใต้การนำของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้ร่วมกันทำการขุดค้น บริเวณเนินอิฐแห่งนี้

⁵⁷พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนานิกาน....., 30 – 31

ประวัติการศึกษาค้นคว้า และการดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมา⁵⁸

เจดีย์จุลประโทน เป็นโบราณสถานสมัยทวารวดีที่สำคัญแห่งหนึ่ง เชื่อกันว่า สถานที่ตั้งเจดีย์องค์นี้ คือบริเวณกลางเมืองโบราณนครปฐมที่เจริญขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ลักษณะเป็นเจดีย์ก่ออิฐสอดิน แผ่นผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม และมีการก่อสร้างต่อเติมส่วนที่เป็นลานประทักษิณในระยะต่อมา 2 ครั้ง จากการดำเนินงานของกรมศิลปากร ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีหลายอย่างที่สำคัญ ได้แก่ภาพปูนปั้นและดินเผาเล่าเรื่องชาดกในพุทธศาสนา ซึ่งใช้ประดับตกแต่งฐานประทักษิณของเจดีย์ ภาพเหล่านี้ นอกจากแสดงถึงอิทธิพลของลัทธิศาสนาที่แพร่หลายอยู่ในขณะนั้นแล้ว ยังเป็นหลักฐานที่สามารถนำมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีสมัยทวารวดีได้เป็นอย่างดี

การค้นพบครั้งแรก จากการขุดค้นโดยกรมศิลปากรร่วมกับบีแอร์ คูปองต์ แห่งสำนักปลายบูรพาทิศฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. 2482 ระยะแรกเจดีย์จุลประโทนพบเพียงฐานเจดีย์รูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีลักษณะการย่อมุมของฐานเจดีย์เพียงเล็กน้อย แต่ละด้านประดับด้วยพระพุทธรูปยืนปูนปั้น 5 องค์ ภายในซุ้มส่วนกลาง ตั้งอยู่บนฐานซึ่งมีแผ่นผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ด้านหน้าฐานประดับด้วยลวดบัวและบนมุมที่ยื่นออกไปประดับด้วยมกรเป็นภาพปูนตั้งอยู่เหนือลานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าลานประทักษิณประกอบด้วยแผ่นภาพ เป็นรูปครุฑและรูปช้างกำลังเดิน มีบันได 4 ทิศ และบันไดชั้นล่างเป็นรูปครึ่งวงกลม มีสิงห์สลักอยู่ที่ด้านข้าง และมีราวบันไดออกมาจากปากของรูปสัตว์ พบว่ามีการบูรณะเพิ่มเติมครั้งใหญ่อย่างน้อย 3 ครั้ง

การค้นพบครั้งที่สอง พ.ศ. 2511 จากการที่รถแทรกเตอร์ของกรมทางหลวง กำลังปรับหน้าดินให้เรียบเสมอกัน จากการก่อสร้างทางหลวงสายเพชรเกษม เส้นทางระหว่าง กรุงเทพฯ – นครปฐม ได้ขุดเอารูปแผ่นภาพปูนปั้นและดินเผาที่อยู่ใต้พื้นดินขึ้นมาอย่างมิได้ตั้งใจ เมื่อกรมศิลปากรทราบเรื่องจึงได้ทำการขุดค้นขึ้นเป็นครั้งที่สอง และกรมศิลปากรได้ก่อสร้างลานประทักษิณขึ้นมาจนเสมอซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป

การก่อสร้างครั้งที่สาม มีการสร้างฐานขึ้นใหม่ ครอบทับทางขึ้นและลานประทักษิณเดิม และประดับสถาปจำลองที่มุมทั้งสี่ของลานชั้นนี้ จากลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะชาวหรือศรีวิชัยเข้ามาเกี่ยวข้อง⁵⁹ เปรียบเทียบได้กับจันทิโนศิลปะชาว

⁵⁸พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนานิกาน....., 30 – 31

⁵⁹ของ บวสเชอลิเยร์, “ศิลปะทวารวดี”, 38 – 59.

อายุสมัยและข้อสันนิษฐาน

เจดีย์จุลประโทนเป็นโบราณสถานที่มีชื่อเสียง พบร่องรอยปูนปั้นเป็นภาพชาดก เรื่องเล่าทางคติมหายาน คือ ภาพปูนปั้นที่เจดีย์จุลประโทน⁶⁰ ซึ่งภาพพระโพธิสัตว์ ไม่เคยปรากฏในสถานที่พุทธศาสนาลัทธิเถรวาท

เจดีย์จุลประโทน เป็นศาสนสถานของพุทธศาสนานิกายหินยาน แต่กลับปรากฏอิทธิพลแบบศรีวิชัยซึ่งสัมพันธ์กับพุทธศาสนานิกายมหายาน แต่รูปปูนปั้นประดับกลับเป็นเรื่องราวจากอวทาน (ชาดก) ภาษาสันสกฤต ของพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท ขณะที่เรื่องราวชาดกกลับเป็นที่นิยมทางอีสานที่นิยมจำหลักเรื่องชาดกและพุทธประวัติบนใบเสมา

ศาสตราจารย์ ของ บวสเชอติเยร์ กำหนดอายุว่า ระยะแรกของการสร้างเจดีย์จุลประโทนน่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากพุทธศาสนาเถรวาท นิกายเถรวาท ส่วนภาพปูนปั้นเหล่านี้สร้างในสมัยที่ 2 อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 ซึ่งศิลปะทวารวดีกำลังได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาเถรวาท (ส่วนภาพดินเผาขนาดเล็กฝีมือละเอียด คงมีอายุเวลาที่เก่ากว่าภาพปูนปั้น ซึ่งอยู่ในสมัยที่ 2 มีสภาพทรุดโทรมนั้น ศาสตราจารย์ของ บวสเชอติเยร์ สันนิษฐานว่า น่าจะสร้างขึ้นในสมัยที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 ซึ่งรับแรงบันดาลใจมาจากพุทธศาสนาเถรวาท และกลับไปยังลัทธิเถรวาทอีกครั้งในสมัยที่ 3 เมื่อภาพเหล่านั้นถูกปิดทับราวต้นหรือกลางพุทธศตวรรษที่ 15 กำหนดอายุจากภาพสลักบนอิฐระบายสีที่ประกอบผนังฐานเจดีย์สมัยที่ 3 สรุปได้ว่า

สมัยที่ 1 นับถือพุทธศาสนาเถรวาท นิยมใช้ดินเผาตกแต่งสถาปัตยกรรม พุทธศตวรรษที่ 12 - 13

สมัยที่ 2 รับอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาท ศิลปะศรีวิชัย นิยมใช้ปูนปั้น ตกแต่งสถาปัตยกรรม พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

สมัยที่ 3 กลับไปนับถือเถรวาทเหมือนเดิม เป็นยุคเสื่อมตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15

ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ กำหนดอายุว่า เป็นประติมากรรมเล่าเรื่องที่สร้างขึ้นตามคัมภีร์อวทาน เป็นภาษาสันสกฤต ลัทธิหินยาน ที่ใช้ภาษาสันสกฤต ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 และแพร่หลายมากที่สุดในเอเชียอาคเนย์ และสันนิษฐานว่าประมาณกลางพุทธศตวรรษที่

⁶⁰ เรื่องเดิม, 21 – 22.

13 อิทธิพลศาสนาฝ่ายมหายานได้เริ่มปรากฏขึ้นในสมัยทวารวดีแล้ว และได้กำหนดอายุ ประติมากรรมที่เจดีย์จุลประโทนว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 จากความเชื่อที่ว่านิกายธรรมวาสติวาทแพร่หลายในช่วงเวลานี้ ก่อนที่ลัทธิมหายานจะแพร่หลายไปกลางพุทธศตวรรษที่ 13

แต่ดร.นันทนา ชุตินวงศ์ ได้แสดงความเห็นว่า ประติมากรรมดังกล่าว เป็นลักษณะเฉพาะของศิลปกรรมทวารวดีที่มีวิวัฒนาการสมบูรณ์แล้วในราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ที่สร้างขึ้นอย่างมีชีวิตจิตใจโดยช่างพื้นเมือง⁶¹

และสรุปได้ว่า ประชาชนชาวทวารวดีนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท จากหลักฐานจารึกที่พบเกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาบรรจุข้อความ ซึ่งยกมาจากพระอรรถกถาภาษาบาลี ของนิกายเถรวาททั้งสิ้น สำหรับอิทธิพลพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแพร่มาจากภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งไม่ได้มีความหมายลึกซึ้งมากนักในดินแดนที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทอย่างลึกซึ้ง เช่น ชาวทวารวดี ในเมืองโบราณวัฒนธรรมทวารวดี มักตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ลำน้ำสายรองที่แยกสาขามาจากแม่น้ำใหญ่ และบริเวณภาคกลางตอนล่างมักตั้งใกล้ทะเล และเมืองโบราณทุกเมืองจะมีทางน้ำเข้าออกต่อกับฝั่งทะเลโดยตรง มีการสร้างคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองเพื่อใช้ในการชลประทาน ซึ่งเมืองนครปฐมตั้งอยู่บน ฝั่งทะเลด้านตะวันตก เช่นเดียวกับเมืองกำแพงแสน เมืองอู่ทอง และเมืองคูบัวและยังเป็นชุมชนที่พัฒนามาจากชุมชนเกษตรยุคโลหะตอนปลาย (ยุคเหล็ก)

ภาพที่ 30 เจดีย์จุลประโทน สมัยทวารวดี จังหวัดนครปฐม เมื่อครั้งขุดแต่งเสร็จสิ้นแล้ว

⁶¹พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนิกนิทาน....., 36 – 37.

หลักฐานด้านจารึก

พบศิลาจารึกสมัยทวารวดีหลายหลัก ใช้อักษรปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 และใช้ภาษาบาลี จารึกมีข้อความเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาที่ลึกซึ้ง แสดงถึงพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ยังรากฝังโคนอย่างลึกซึ้งในบริเวณภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย⁶² (ภาพที่ 40 – 43)

ภาพที่ 31 เหรียญเงิน อักษรปัลลวะ อ่านว่า “ศรีทวารวดี สวรรปณฺช” แปลว่า บุญกุศลของพระราชาแห่งทวารวดี

ภาพที่ 32 จารึก เข ธมฺ มา ภาษาบาลี บนสถูปจำลอง จากพระปฐมเจดีย์ เมืองนครปฐมโบราณ

ภาพที่ 33 จารึกบนธรรมจักร ภาษาบาลี พบที่เมืองนครปฐมโบราณ

⁶²พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนานิกาน....., 29.

ภาพที่ 34 จารึกบนฐานรองรับธรรมจักร ภาษาบาลี พบที่ทุ่งขวาง อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

จังหวัดนครปฐม จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี พบพระโพธิสัตว์ในตำบล
ธรรมศาลาและที่เจดีย์จุลประโทน จากรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4 พระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดนครปฐม พบ 2 องค์

ลำดับที่	ชื่อพระโพธิสัตว์	วัสดุในการสร้าง	พุทธศตวรรษที่	สถานที่พบ	คติความเชื่อ
1	<u>สำริด 1 องค์</u> เมตรไทรย	สำริด	14 – 15	ตำบล ธรรมศาลา	คติมหายาน
2	<u>ปูนปั้น 1 องค์</u> เศียรพระโพธิสัตว์	ปูนปั้น	กลาง 15	เจดีย์จุลประโทน	คติมหายาน

1. พระโพธิสัตว์เมตรไทรย (ภาพที่ 35)

ศิลปะ อินเดียแบบปาละ พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

วัสดุ สำริด

ขนาด สูง 10.6 เซนติเมตร ฐานกว้าง 7.2 เซนติเมตร

ประวัติ ขุดได้ที่ตำบลธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม ของหลวงพระราษทาน

สถานที่เก็บรักษา ห้องศิลปะเอเชีย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยาพระโพธิสัตว์เมตไตรย (พระอนาคตพุทธเจ้า) แสดงลักษณะอย่างนักบวช คือเกล้าผมทรงชฎามงกุฏ (มุ่นมวยผมแบบนักบวช) เบื้องหน้ามุ่นมวยผม มีสัญลักษณ์รูปสถูปประดับอยู่ นุ่งผ้ายาว ห่มผ้าอุทริยะ คล้องสายยัชโญปวีต ไม่มีเครื่องประดับ ประทับห้อยพระบาทซ้าย บนฐานบัวคว่ำบัวหงาย มีดอกบัวขนาดเล็กรองรับพระบาท แสดงอาการผ่อนคลาย พระหัตถ์ขวาแสดงวิตรรกะมุทรา (ปางแสดงธรรม) ในพระหัตถ์ซ้ายและพระวรกายข้างขวา ถือและเคียงไว้ด้วยก้านดอกนาคเกสร อันเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ พระโพธิสัตว์เมตไตรย คือ พระอนาคตพุทธเจ้า เชื่อกันว่าขณะนี้พระองค์ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต และจะลงมาบังเกิดในโลกมนุษย์หลังจากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันนิพพาน 5,000 ปี และสำเร็จสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทรงเป็นพระมานุษยพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ในภัทรกัลป์ อันเป็นที่นับถือทั้งในนิกายสาวกยานและมหายาน ฝ่ายตันตริยาน บางนิกายนับถือว่า พระโพธิสัตว์เมตไตรยเป็นผู้สั่งสอนรหัสของสกลตันตระแก่พระเถระผู้ใหญ่ที่ขึ้นไปศึกษากับพระองค์ยังดุสิตสวรรค์ และนำคำสอนดังกล่าวมาเผยแพร่ จึงถือว่าพระโพธิสัตว์เมตไตรยเป็นผู้ให้กำเนิดนิกายตันตระ⁶³ ฝ่ายมหายานนับถือว่าพระองค์เป็นผู้มีเมตตาจิตสูงส่งกว่าพระโพธิสัตว์ทั้งปวง คุณวิเศษแห่งบารมี คือเมตตา

สันนิษฐานว่าพระโพธิสัตว์เมตไตรย องค์นี้ เป็นศิลปะอินเดียแบบปาละ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15

ภาพที่ 35 พระโพธิสัตว์เมตไตรย สำริด ขุดได้ที่ตำบลธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม
ที่มา : กรมศิลปากร, คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดก

⁶³กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม, คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550. นิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2550 เฉลิมพระเกียรติพระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย), 37.

2. เศียรพระโพธิสัตว์ (ภาพที่ 36)

ศิลปะ ทวารวดี ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 9)

วัสดุ ปูนปั้น

ขนาด สูง 33.5 เซนติเมตร

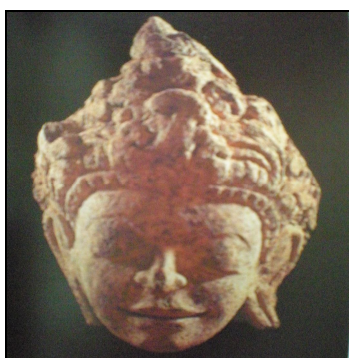
ประวัติ พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม

สถานที่เก็บรักษา ห้องศิลปะเอเชีย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา มีลักษณะพระชนง โกงเป็นเส้นเชื่อมติดต่อกัน พระเนตรเหลือบลง พระกรรณยาวจรดพระอังสา พระโอษฐ์หนาและเรียวขึ้นเป็นมุม⁶⁴

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

อาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์ กล่าวว่า การขุดค้นที่เจดีย์จุลประโทน พบพระเศียรพระตถาคต และเศียรพระโพธิสัตว์ขนาดต่างๆ เป็นจำนวนมาก โดยมีเศียรพระพุทธรูปกลุ่มหนึ่งมีลักษณะร่วมกัน คือ พระชนง โกงเป็นเส้นเชื่อมติดต่อกัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระกรรณยาวจรดพระอังสา พระโอษฐ์หนาและเรียวขึ้นเป็นมุม และยังเปรียบเทียบกับเศียรของพระโลกนาถสำริด พบที่โบราณสถาน หมายเลขที่ 13 อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี จึงกำหนดอายุได้ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 9) ซึ่งเศียรเหล่านี้ น่าจะประดับด้านบนของเจดีย์จุลประโทน ในสมัยที่ 3⁶⁵

ภาพที่ 36 เศียรพระโพธิสัตว์ ปูนปั้น ศิลปะทวารวดี พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

⁶⁴พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าศิลปะไทย, 276 - 277.

⁶⁵เรื่องเดิม, 276.

4. จังหวัดเพชรบุรี

4.1 โบราณสถานทุ่งเศรษฐี

สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และลักษณะผังเมือง

ตั้งอยู่บริเวณกลุ่มเทือกเขาเจ้าลายใหญ่ หมู่ที่ 6 บ้านโคกเศรษฐี ตำบลนายาง อำเภอยะอำ จังหวัดเพชรบุรี ห่างจากชายฝั่งทะเลระยะประมาณ 4 กิโลเมตร ซึ่งแหล่งโบราณแห่งนี้มีมาตั้งแต่สมัยยุคประวัติศาสตร์ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ในฐานะที่เป็นเมืองซึ่งอยู่ในเส้นทางคมนาคมสำคัญเส้นทางหนึ่งในสมัยโบราณซึ่งเชื่อมต่อระหว่างภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย โบราณสถานแห่งนี้ถูกทิ้งร้างมานาน เพิ่งได้รับการสำรวจและศึกษาอย่างเป็นทางการโดยกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2532 และมีการขุดแต่งโบราณคดีในปี พ.ศ. 2541

แผนผังที่ปรากฏก่อนการขุดแต่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซึ่งเป็นที่นิยมสร้างกันในแถบภูมิภาคตะวันตกของอินเดีย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 13 และแพร่ขยายเข้ามาส่งอิทธิพลให้ศาสนสถานทวารวดีหลายแห่ง เช่น โบราณสถานหมายเลข 8 และหมายเลข 31 เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี และโบราณสถานอุ้งทองหมายเลข 3 เมืองอุ้งทอง เป็นต้น

จากการสำรวจ พบว่ามีหลักฐานร่องรอยของชุมชนโบราณวัฒนธรรมทวารวดีหลายแห่งที่เจริญเติบโตขึ้นรอบๆ ศาสนาสถานแห่งนี้ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านโคกเศรษฐี แหล่งโบราณคดีเขาตาจีน แหล่งโบราณคดีบ้านดอนเตาอิฐ แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ แหล่งโบราณคดีเขากระจิ๋ว แต่ที่มีความสัมพันธ์กันมากที่สุดคือแหล่งโบราณคดีบ้านโคกเศรษฐี ซึ่งอยู่ห่างประมาณ 400 - 500 เมตร⁶⁶

พบหลักฐานสำคัญสมัยทวารวดี เป็นโบราณสถานทุ่งเศรษฐี เปรียบเทียบได้กับเมืองคูบัวและเมืองในสมัยทวารวดีอื่น ๆ พบภาพปูนปั้น เช่นเดียวกับที่คูบัวและเจดีย์จุลประโทน และประติมากรรมที่ประดับส่วนฐานของเจดีย์ก็มีลักษณะคล้ายกับที่เขาลังในเมืองศรีเทพ ซึ่งเป็นลักษณะแบบท้องถิ่นแพร่กร่วมอยู่ด้วย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 15

ชุมชนโบราณแห่งนี้น่าจะร่วมสมัยกับเมืองโบราณคูบัว เมืองโบราณอุ้งทอง และเมืองโบราณนครปฐม ซึ่งตั้งอยู่ชายฝั่งทะเล และเป็นยุคเริ่มแรกที่มีการรับอารยธรรมจากภายนอกเข้ามา น่าจะมีศาสนสถานราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 เป็นต้นมาและสืบเนื่องมาจนถึงยุคที่เจริญรุ่งเรือง

⁶⁶สำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี, ทุ่งเศรษฐี โบราณสถานทวารวดี ชายฝั่งทะเลเพชรบุรี (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานพันธ์, 2543), 39 – 41.

สูงสุดของทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 15 และประติมากรรมที่ประดับส่วนฐานของเจดีย์ ก็มีลักษณะคล้ายกับที่เขาคลังในเมืองศรีเทพ ซึ่งเป็นแบบท้องถิ่นแพร่กระจายอยู่ด้วย⁶⁷

ประวัติการศึกษาค้นคว้า และการดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมา

ก่อนการขุดแต่งโบราณสถานทุ่งเศรษฐีมีสภาพเป็นซากเจดีย์ร้าง ลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ ส่วนฐานกว้างด้านละประมาณ 30 เมตร สูงประมาณ 7 เมตร มีดินไม้ปกคลุมหนาแน่นบนผิวดินปรากฏเศษอิฐขนาดใหญ่และเศษปูนกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป⁶⁸

การดำเนินงาน ที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานทุ่งเศรษฐีเริ่มครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2532 โดยพระวรวงศ์เธอ อาจารย์สัมพันธ์ โนน แห่งสำนักสงฆ์ทุ่งเศรษฐี ได้แจ้งให้กรมศิลปากรตรวจสอบโบราณสถานแห่งนี้ โดยมีนายนิติ แสงวัฒน์ นักโบราณคดี และนายสุรพงษ์ สุริโย ช่างสำรวจของหน่วยศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี ได้สำรวจและจัดทำผัง โดยการกำหนดขอบเขตโบราณสถานและตรวจสอบการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยรอบตัวโบราณสถานเพื่อดำเนินการประกาศขึ้นทะเบียน หลังจาก พ.ศ. 2541 สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี พิจารณาเห็นว่าโบราณสถานทุ่งเศรษฐีอยู่ในสภาพทรุดโทรมมากเนื่องจากถูกลักลอบขุดทำลาย จึงจัดสรรงบประมาณเพื่อดำเนินการขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะโดยการขุดแต่งและขุดค้นระหว่างเดือนพฤษภาคม – พฤศจิกายน พ.ศ. 2541

โบราณสถาน และสิ่งก่อสร้างสำคัญ

โบราณสถานทุ่งเศรษฐีเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ ก่ออิฐสอดินฉาบปูน องค์สถาปัตยกรรมหักพังเหลือเพียงส่วนฐาน มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง 25 เมตร ยาว 25 เมตร สูง 5 เมตร วางตัวในแนวแกนตะวันออก - ตะวันตก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีบันไดขึ้นสู่ฐานประทักษิณที่ตรงกึ่งกลางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ผังด้านข้างของฐานประทักษิณประดับด้วยเสาอิงห่างกันเป็นระยะ พื้นลานประทักษิณปูด้วยแผ่นอิฐ ถัดขึ้นไปเป็นฐานเชิงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับฐานองค์สถาปนา

⁶⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย : เอกสารคำสอน ศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 75 - 77.

⁶⁸ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี, ทุ่งเศรษฐี โบราณสถานทวารวดี ชายฝั่งทะเลเพชรบุรี (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2543), 39.

ลักษณะทางประติมานวิทยา ส่วนองค์ท่อนบนของพระโพธิสัตว์ ลักษณะพระพักตร์กว้างเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยม พระขนงโค้งต่อกันเป็นปีกกา พระเนตรเหลือบลงต่ำ ปลายพระนาสิกใหญ่และโด่ง พระโอษฐ์หนาเหยียดเป็นเส้นตรง พระหนูป้าน พระเศียรประดับศิราภรณ์ทรงสูง ขอบเป็นแถบสี่เหลี่ยม ศิราภรณ์ตกแต่งด้วยลายกระจัง และลายอุษะขนาดต่างกัน มีกรองพระศอประดับอยู่เหนือพระอุระ และสภาพพระกรชำรุดทั้งสองข้าง

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

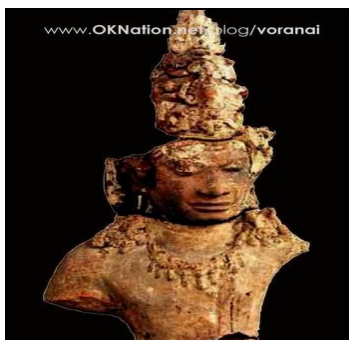
กำหนดอายุเวลาโดยการเปรียบเทียบลักษณะทางสถาปัตยกรรมสถูปทุ่งเศรษฐีกับเมืองโบราณที่คูบัว จังหวัดราชบุรี ที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จที่บริเวณกึ่งกลางด้านและมุมทั้งสอง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 15

การกำหนดอายุเวลาโดยการเปรียบเทียบลักษณะทางประติมากรรม จากการขุดค้นและขุดแต่ง ที่โบราณสถานทุ่งเศรษฐี จากการพบประติมากรรมปูนปั้น พบว่ามีความคล้ายคลึงกับเมืองโบราณที่นครปฐมและเมืองคูบัว และอีกหลายเมืองที่อยู่ร่วมสมัยในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งมีอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 12 แต่มีความแตกต่างในเรื่องฝีมือและเชิงช่าง โดยช่างที่ทุ่งเศรษฐีจะมีฝีมือดีกว่า อาจเป็นเพราะกำลังทรัพย์ที่น้อยกว่าหรืออาจเป็นเพราะฝีมือช่างท้องถิ่นก็เป็นได้

ภาพที่ 37 โบราณสถานทุ่งเศรษฐี สมัยทวารวดี จังหวัดเพชรบุรี

ที่มา : สำนักโบราณคดี ที่ 1 ราชบุรี, ทุ่งเศรษฐี โบราณสถานทวารวดี ชายฝั่งทะเลเพชรบุรี

ภาพที่ 38 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปูนปั้น พบที่โบราณสถานทุ่งเศรษฐี จังหวัดเพชรบุรี
ที่มา : ภาพจาก WWW. OKNation.net blog / varanai

2. พระโพธิสัตว์กษิตีครรภ์ (ภาพที่ 40)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13

วัสดุ ปูนปั้น

ประวัติ พบที่ถ้ำยายจูงหลาน บริเวณสำนักสงฆ์เขาน้อย อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี

สถานที่เก็บรักษา ถ้ำยายจูงหลาน

ลักษณะทางประติมาน พระโพธิสัตว์กษิตีครรภ์ ทรงปรากฏกายเหมือนพระโพธิสัตว์ทั่วไป คือทรงเครื่องกษัตริย์ พระหัตถ์ทำปางประทานพรและประทานอภัย และอาจถือหมอนำในพระหัตถ์ขวา สัญลักษณ์ประจำพระองค์คือไข่มุกเรืองแสง (เพื่อขจัดความมืดในนรก) ถ้าอยู่ในฐานะเจ้านรก จะถือไข่มุกเรืองแสงหรือจินดามณีไว้ในพระหัตถ์ซ้ายแล้ว ยังต้องถือไม้เท้าหัวที่มีวงแหวนที่เรียกว่าขักรชะ⁶⁹ (ไม้เท้าที่สั้นให้เกิดเสียงดัง จัดเป็นบริวารหนึ่งใน 18 อย่างของพระสงฆ์นิคายมหายาน) ใช้เปิดประตูนรก

ภาพที่สมบูรณ์ที่สุด คือ พระพุทธรูปยืน มีประภามณฑล (รัศมี) ล้อมรอบ สูงราว 1 เมตร ครองจีวรห่มเฉียง ระบายสีแดง ลักษณะขมวดพระเกศา พระพักตร์ พระนาสิกแบน ขอบพระโอษฐ์หนา การครองผ้าและรัศมีรอบประภามณฑล มีลักษณะเป็นแบบศิลปะทวารวดี แต่มีลักษณะที่น่าสังเกตบางประการคือ พระหัตถ์ขวาที่ทรงถือขักรชะ (khakkhara) ซึ่งเป็นไม้เท้าธดงค์ของพระภิกษุมหายาน ซึ่งตามปกติ ในประติมากรรมวิทยาของพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจะไม่เคยทรงถือขักรชะ

⁶⁹ ผาสุข อินทรารุช, **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 74.

หากแต่ผู้ที่ปรากฏพระองค์ในเพศนักบวชและถือชกขระเสมอ คือ พระโพธิสัตว์กษิตีครรภ (Kshitigarbha) หรือคนจีนแต่จิ๋วในเมืองไทยออกพระนามว่า “ตี้จั้งอ้วงผ่อตัก”⁷⁰

ถัดมาด้านขวาของพระพุทธรูป มีรูปบุคคลสองคน บุคคลด้านซ้ายชำรุดมาก เหลือเฉพาะส่วนศีรษะ ส่วนบุคคลด้านขวายังเหลืออยู่ตั้งแต่ศีรษะจนถึงเข่า แลเห็นสายยัญโญปวีต (สายธูรา) ที่คล้องเหนือบ่าซ้ายตกลงไปเป็นวงโค้งถึงท้องน้อย แล้ววกกลับขึ้นไปผ่านด้านหลังลำตัวได้ แขนขวา มีสิริภรณ์ (เครื่องประดับศีรษะ) คล้ายกับพระโพธิสัตว์ดินเผาที่พบที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี และที่เห็นได้ชัดอีกส่วนหนึ่งคือ มือขวาของบุคคลผู้นี้จับมืออีกข้างหนึ่ง (ของบุคคลด้านซ้าย ?) ไว้ อันน่าจะเป็นที่มาของชื่อ “ถ้ายายจูงหลาน”

บนผนังหินตอนบน มีรูปปั้นบุคคล ประนมมือเหนือศีรษะ ส่วนขาขาดหายไป แลเห็นเฉพาะส่วนผ้านุ่งที่มีการบากลดตายลงไปบนผิวปูน อย่างไรก็ดี บุคคลผู้นี้คงกำลังเหาะมาในอากาศ พวงมาลัยที่พาดคล้องลำตัวจึงดูเหมือนจะปลิวสะบัดไปตามแรงลม

ตามคัมภีร์ทรงมีวรรณะกายสีเขียวหรือขาว ในอินเดียและธิเบต พระโพธิสัตว์พระองค์นี้ไม่ค่อยได้รับความนิยมแต่ในประเทศจีนจัดเป็นพระโพธิสัตว์องค์สำคัญและได้รับการยกย่องว่าใหญ่ที่สุดในรกรของจีน โดยศาสนิกชนชาวจีนเรียกพระโพธิสัตว์องค์นี้ว่า พระตี้จั้ง (Ti – tsang) ส่วนในญี่ปุ่นได้รับการนับถือและรู้จักในชื่อว่าจินโซ (Jizo)

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชาย สายสิงห์ สันนิษฐานว่า ภาพที่เห็นในปัจจุบันน่าจะเป็นของเก่าที่มีการซ่อมแซมในสมัยอยุธยา⁷¹

ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ตั้งข้อสังเกตว่า ภาพปูนปั้นที่นี้เหตุใดจึงกลับมีลักษณะเป็นแบบศิลปะทวารวดีทางภาคอีสาน เช่นพระพุทธรูปนั้นเป็นแบบเดียวกับกลุ่มที่พบในเมืองโบราณนาคน จังหวัดมหาสารคาม ส่วนเทวดาก็มีลักษณะเหมือนกับภาพสลักบนในเสมานีสถาน ทั้งการระบายสีพื้นหลังในรูปเทวดาก็ดูผิดปกติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่พระพุทธรเจ้าทรงถือชกขระ ซึ่งไม่เคยมี

⁷⁰ ศรัณย์ ทองปาน, ยายจูงหลาน หลักฐานใหม่ของ “ทวารวดี” ในเมืองเพชร, เมืองโบราณ 31, 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2548) : 1 – 3.

⁷¹ เรื่องเดิม, ศรัณย์ ทองปาน, ยายจูงหลาน หลักฐานใหม่ของ “ทวารวดี” ในเมืองเพชร, เมืองโบราณ 31, 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2548) : 3.

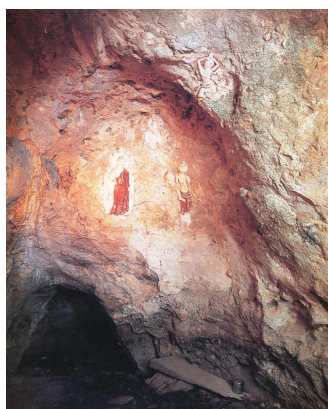
ปรากฏในที่ใดมาก่อน ภาพปูนปั้นแห่งนี้จึงน่าจะเป็นการสร้างขึ้นใหม่ในระยะไม่นานมานี้ โดยอาจกำหนดอายุได้จากการค้นพบกรุพระพิมพ์ที่นาคุณ ในช่วงปลายทศวรรษ 2510⁷² ภาพปูนปั้นในถ้ำนี้จึงยังคงเป็นประเด็นให้ศึกษาเพิ่มเติมต่อไปอีก

ภาพที่ 39 ถ้ำยายจูงหลาน สถานที่พบพระโพธิสัตว์กัณิธิกรรม์ สมัยทวารวดี จังหวัดเพชรบุรี
ที่มา : ศรัณย์ ทองปาน, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 31 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2548), 1.

ภาพที่ 40

ภาพที่ 41

ภาพที่ 42

ภาพ 49 – 53 พระโพธิสัตว์กัณิธิกรรม์ ในถ้ำยายจูงหลาน ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13
ที่มา : ศรัณย์ ทองปาน, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 31 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2548), 2 – 3.

⁷²ศรัณย์ ทองปาน, ยายจูงหลาน หลักฐานใหม่ของ “ทวารวดี” ในเมืองเพชร, เมืองโบราณ 31, 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2548) : 3.

เมืองโบราณสมัยทวารวดีที่ร่วมสมัย

จังหวัดเพชรบูรณ์

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่สุดในลุ่มแม่น้ำป่าสัก พบหลักฐานทางโบราณคดีที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย มีอายุประมาณ 2,000 ปี มาแล้ว ในบริเวณพื้นที่นี้เป็นช่วงเวลาก่อนตั้งเมืองศรีเทพ ดังนั้นเมืองศรีเทพจึงมีพัฒนาการยาวนาน มีร่องรอยอารยธรรมหลากหลาย จนถูกทิ้งร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 18

กรมศิลปากร ได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ.2478 และหลังจากนั้นได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานพร้อมทั้งเขตที่ดินของโบราณสถาน ในเขตเมืองศรีเทพ กลุ่มโบราณสถานบริเวณเขาค้างนอก และเมื่อปี พ.ศ.2506 จนถึงปี พ.ศ.2527 จึงได้จัดตั้งให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ในตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ตอนใต้ของจังหวัดเพชรบูรณ์มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอวิเชียรบุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ และอำเภอโคกสำโรง จังหวัด

ลพบุรี

ลักษณะผังเมือง เป็นเมืองแผ่รูปคล้ายสี่เหลี่ยมมุมมน ประกอบด้วยเมืองในและเมืองนอก เมืองในสร้างขึ้นก่อน ต่อมาจึงขยายพื้นที่ออกไปทางด้านทิศตะวันออก เป็นส่วนของเมืองนอก ทำให้เมืองศรีเทพมีพื้นที่รวมทั้งสิ้นประมาณ 2,890 ไร่ เป็นส่วนของเมืองใน 1,300 ไร่ และส่วนของเมืองนอก 1,590 ไร่

จังหวัดเพชรบูรณ์ จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีพบพระโพธิสัตว์ที่เขามอ
รัตน์และเขาล่งใน จากรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 6 พระโพธิสัตว์ที่พบในจังหวัดเพชรบูรณ์ พบ 2 องค์

ลำดับที่	ชื่อพระโพธิสัตว์	วัสดุในการสร้าง	พุทธศตวรรษที่	สถานที่พบ	คติความเชื่อ
1	เศียรพระโพธิสัตว์ไม่ตรัย	ดินเผา	13 – 14	เขามอรัตน์	คติมหายาน
2	พระศรีอาริย์เมไตรย	ปูนปั้น	13 - 14	เขาล่งใน	คติมหายาน ตันตระ (นับถือทั้ง สองนิกาย)

1. เศียรพระโพธิสัตว์ไม่ตรัย (ภาพที่ 43)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

วัสดุ ดินเผา

ขนาด 37.5 เซนติเมตร

ประวัติ ผนังถ้ำบนเขามอรัตน์ ตำบลโคกสะอาด อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะทางประติมานวิทยา พระพักตร์ค่อนข้างกลมพระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกแบนและมีขนาดใหญ่ พระโอษฐ์กว้างแสดงให้เห็นว่าพระพักตร์มีลักษณะคล้ายกับพระพักตร์พระโพธิสัตว์ศรีอาริย์เมไตรย ศิลปะเขมรแบบกำพองพระอายุราว พุทธศักราช 1256 – 1351 พระพักตร์เป็นรูปไข่ พระขนงเป็นเส้นโค้งต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกค่อนข้างแบนแต่ไม่มาก พระโอษฐ์อมยิ้มเล็กน้อย และที่คล้ายที่สุดคือพระเนตรซึ่งมองตรงและวาดเป็นรูปยาวรีเช่นเดียวกันกับพระโพธิสัตว์ศรีอาริย์เมไตรยที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงเทพมหานคร⁷³

⁷³ชัยสิทธิ์ ขรรยง, “การศึกษาเศียรพระศรีอาริย์เมไตรย ที่ถ้ำมอรัตน์” (สารนิพนธ์ประกอบการศึกษาตามระเบียบปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต(โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2524), 30.

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ

ชัยสิทธิ์ ยรรยง กล่าวว่า ประติมากรรมภาพสลักนูนสูงที่ผนังถ้ำศาสนสถาน เป็นภาพพระโพธิสัตว์หลายองค์สร้างขึ้นเลียนแบบภาพสลักรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ บนผนังถ้ำอชันดา และเอลดูรา ศิลปะคุปตะ ทำขึ้นในประเทศอินเดีย มีชิ้นหนึ่งเป็นเศียรพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย มีสัญลักษณ์สลักอยู่ที่มวยผม ทำเป็นทรงชฎามงกุฎทรงสูง มีลักษณะเปรียบเทียบกับประติมากรรมพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรยหล่อด้วยสำริด ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง – กำแพงพระที่มีอายุร่วมสมัยกัน และแพร่หลายในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง แถบจังหวัดบุรีรัมย์ และนครราชสีมา เนื่องจากถ้ำมอรัตน์อยู่ไม่ไกลจากดินแดนแถบอีสานซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมเขมรในประเทศไทย จึงน่าจะมีการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน⁷⁴

สรุปว่าเป็นสมัยทวารวดีตอนกลาง (อย่างแท้จริง) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 15 มีลักษณะเลียนแบบศิลปะคุปตะของอินเดีย และต่อมาก็พัฒนาเป็นลักษณะของท้องถิ่นและปรับเป็นรูปแบบของตัวเอง

ภาพที่ 43 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ดินเผา พบที่เขามอรัตน์ จังหวัดเพชรบูรณ์)

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

⁷⁴กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม, คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550. นิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2550 เฉลิมพระเกียรติพระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย), 37.

2. พระศรีอารียเมตไตรยะ (ภาพที่ 44)

ศิลปะ ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

วัสดุ ปูนปั้น

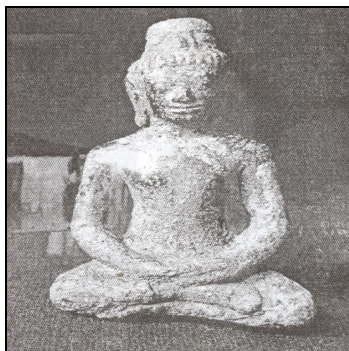
ประวัติ เขาล่งใน เมืองโบราณศรีเทพ อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

สถานที่เก็บรักษา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะทางประติมานพระศรีอารียเมตไตรย ลักษณะของชฎามงกุฏ คือ การเกล้าพระเกศาขึ้นไปจากแนวพระเกศาที่หัวเรียบเกล้าพระเกศาประดับเป็นชั้นเป็นแถวด้วยปอยพระเกศาปลายย่อยมวดเป็นวง ปลายมัสสุเรียพลีวประทับนั่งขัดสมาธิ พระเนตรเหลือบต่ำ หรีดเล็กน้อย พระนาสิกแบนและมีขนาดใหญ่ พระโอษฐ์กว้างอมยิ้มเล็กน้อย แสดงให้เห็นว่าพระพักตร์ไม่งดงาม แต่แสดงความอ่อนโยนมีเมตตา และมีมือข้างแตกต่างกับพระศรีอารียเมตไตรยที่ถ้ำมอรัตน

การกำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์เมตไตรยของชิ้นนี้ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 เป็นศิลปะทวารวดี เป็นที่นับถือทั้งสองนิกาย (หินยานและมหายาน) รูปพระโพธิสัตว์เมตไตรยมักปรากฏคู่เคียงกับพระพุทธรูปสมัยคันธาระ นิยมทำเรื่อยมา จะฉลองพระองค์แบบกษัตริย์อินเดีย (ในยุคคุปตะมักมีหนังกวาดบนอังสะซ้าย หน้ามงกุฎมีรูปสลูประดับอยู่หรือไม่มีมงกุฎ สลูปจะประดับติดพระเกศา) ประทับยืนหรือนั่งขัดสมาธิหรือห้อยพระบาท (วางพระบาทบนดอกบัว) พระหัตถ์ทำมูทราต่างๆ มีปางธรรมจักร หรือถือสัญลักษณ์รูปคนโทน้ำ (กลศ) หรือหม้อน้ำมนต์ (กมณฑล และธรรมจักรซึ่งวางบนดอกบัวอีกทีหนึ่ง หรือถือดอกนาคเศรซึ่งดูเหมือนดอกบัว) บางครั้งทำเป็นปางวิตรกระและปางประทานพร ซึ่งพบประติมากรรมพระโพธิสัตว์องค์นี้ในทุกประเทศที่นับถือพุทธศาสนา เช่น จีน ธิเบต เนปาล ญี่ปุ่น และในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็พบประติมากรรมพระโพธิสัตว์องค์นี้ เช่น ในเขมร⁷⁵

⁷⁵ ภาสุข อินทรารุช, **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543)

ภาพที่ 44 พระศรีอาริยเมตไตรยะ จากเขาล้างในเมืองโบราณศรีเทพ

บทที่ 4

บทวิเคราะห์และสรุป

ชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในภูมิภาคตะวันตก พบว่ามีการอยู่อาศัยมาเป็นระยะเวลานาน เริ่มตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องต่อมาถึงเข้าสมัยประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 12 ถึงราวพุทธศตวรรษที่ 16 และพบว่ามี การนับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน จากหลักฐานสำคัญคือ การพบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์ในภูมิภาคตะวันตก กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จำนวน 9 องค์ ซึ่งมีคติความเชื่อของพระโพธิสัตว์ดังต่อไปนี้

1.พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี มีคติความเชื่อว่า ทรงเป็นผู้สร้างจักรวาลและมีอำนาจในการสร้างสรรค์ จึงใช้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์

2.พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร มีคติความเชื่อว่า พระผู้เป็นใหญ่ในการทำนาคูโลก ผู้ปลดปล่อยทุกข์แก่สรรพสัตว์ เป็นที่นับถืออย่างมากจากพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายาน ปฏิมานพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมีรูปพระอมิตาภะปางสมาธิ ผู้เป็นพระธยานิพุทธเจ้าประจำพระองค์ เป็นสัญลักษณ์ ที่มวยผม ทรงห่มหนังงาช้าง และสีพระพักตร์อมยิ้มอย่างมีเมตตาตามอุดมคติของพระโพธิสัตว์

3.เทพีสยามดารา มีคติความเชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่สามารถป้องกันภัยอันตราย นานาประการ จึงได้รับความเคารพจากชาวพุทธนิกายมหายาน และเป็นศักดิ์ของธยานิพุทธ อโมฆสิทธิ์ มีวรรณะเขียว ที่ได้รับการเคารพบูชามากของชาวพุทธเนปาล ทิเบต และมองโกเลีย ปางสำคัญ และเป็นนิยมนิยมสองปาง คือ ปางแรก “พระดาราราช” เป็นปางประทานสิริมงคล ความมีอายุวรรณะ สุขภาพที่ดี หายป่วยจากโรคภัย ส่วนปางที่สอง “พระดาราชเขียว” เป็นปางคุ้มครองนักเดินทางจากภัยอันตรายและความกลัวต่างๆ

4.เทพิตารา มีคติความเชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์อำนาจ ให้ความสำคัญกับส่วนที่เป็นสตรีของพระตถาคต จึงมีการสร้างรูปเคารพที่เป็นสตรีหรือที่เรียกว่า “ดารา” (ดาวเหนือ) ซึ่งทรงเป็นผู้พิทักษ์รักษาพุทธศาสนิกชนที่บูชาพระตถาคตให้พ้นจากภัยอันตราย เช่น พระนางดารา

5.พระโพธิสัตว์โลกนาถ มีคติความเชื่อว่า พระอนาคตพุทธเจ้ากล่าวว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทรงมีรูปแบบถึง 108 และมีหลายพระนาม เช่น อวโลกิเตศวร ปัทมปาณี โลเกศวร โลกนาถ มหากรุณา เป็นต้น และอาการเครื่องประดับอันงดงาม บ่งบอกถึงสภาวะแห่งความสุขอันอุดม พระมหากรุณาของพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์ อำนาจ นำผู้คนที่ยกราบไหว้บูชาพระองค์ไปสู่สวรรค์ หรือนิพพานพร้อมพระองค์

6. **พระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรย** มีความแตกต่างจากพระโพธิสัตว์องค์อื่นๆ คือ เป็นที่เคารพทั้งฝ่ายเถรวาท ที่หมายถึง พระอนาคตพุทธเจ้าที่ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต และจะเสด็จลงมาตรัสรู้เป็นองค์ต่อไปในกัลป์นี้ต่อจากพระสมณโคดม ทางฝ่ายมหายานก็นับถือในฐานะพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งในกลุ่มพระโพธิสัตว์แปดองค์ หรือ อัยภุมหาโพธิสัตว์ในคติมหายานต้นตระกูล

7. **พระโพธิสัตว์มหาสาธามปราชิตะ** มีคติความเชื่อว่า พระอมิตาภะรูปเคารพในนิกายสุขาวดี เป็นพระพุทธรูปทรงยืนบนครุฑ พระหัตถ์ทั้งสองอยู่ในปางแสดงธรรม เป็นสัญลักษณ์ของแสงสว่าง ด้านข้างของพระอมิตาภะมีพระโพธิสัตว์ผู้ทรงเป็นบริวารสององค์ คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทรงถือหม้อน้ำอมฤตอยู่ทางด้านขวา และพระโพธิสัตว์มหาสาธามปราชิตะ อยู่ทางด้านซ้าย

คติการเคารพผู้เป็นใหญ่ 3 องค์ คือ อมิตายุสหรืออมิตาภะ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์มหาสาธามปราชิตะ ซึ่งต่อมาเปลี่ยนแปลงไปตามประเทศิเบตแบ่งออกเป็น 3 รูป

1. พระอมิตายุสหรืออมิตาภะอยู่กลาง มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่ด้านหนึ่งและวัชรปาณีอยู่อีกด้านหนึ่ง พระวัชรปาณี หมายถึง กำลัง ด้วยเหตุนี้จึงเข้ามาแทนที่พระโพธิสัตว์มหาสาธามปราชิตะ

2. พระโพธิสัตว์มัญชุศรี หมายถึงปัญญาอยู่กลาง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หมายถึงแสงสว่างอยู่ด้านหนึ่ง วัชรปาณี หมายถึง กำลังอยู่อีกด้านหนึ่ง

3. พระอมิตายุส พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางตารา นางตารานั้นเป็นมารดาของเทพเจ้าทั้งหลาย และเมื่อเป็นนางปรัชญาปารมิตาหรือปัญญาบารมีก็หมายถึง ปัญญาคือความรู้

ซึ่งการเคารพผู้เป็นใหญ่ 3 องค์นี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สุขาวดีพยุหะและอมิตายุรพุทธนุสมฤตสูตร¹ รับอิทธิพลมาจากแหลมเอเชียไมเนอร์และประเทศอิหร่าน

8. **พระโพธิสัตว์วัชรปาณี** มีคติความเชื่อว่า เป็นสัญลักษณ์ของปัญญาในลัทธิมหายาน (ในลัทธิวัชรยานทรงเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาที่จะทำลายกิเลส โดยสร้างคู่กับพระโพธิสัตว์ปัทมปาณีซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอุบาย)

9. **พระโพธิสัตว์กษิตีครรภ์** มีคติความเชื่อว่าพระกษิตีครรภ์เป็นที่นับถือในฐานะพระโพธิสัตว์แห่งปฐพี หรือพระโพธิสัตว์แห่งความเย็นลึบของปฐพี (หรือธรณี) เนื่องจากชาวพุทธ

¹หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย (กรุงเทพฯ : องค์การคฤสภา, 2527), 34 – 35.

มหายาน เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตอนตรัสรู้ได้เรียกพระโพธิสัตว์องค์นี้มาเป็นพยาน (คติเถรวาทนั้น พระองค์ทรงเรียกแม่พระธรณีมาเป็นพยาน)

พระองค์ทรงปรากฏกายเหมือนพระโพธิสัตว์ทั่วไปคือทรงเครื่องกษัตริย์ พระหัตถ์ทำปาง พระทานพรและประทานอภัย และอาจถือหม้อน้ำในพระหัตถ์ขวา สัญลักษณ์ประจำพระองค์คือไข่มุก เรื่องแสง (เพื่อขจัดความมืดมนในนรก) ถ้าอยู่ในฐานะเจ้านรก จะถือไข่มุกเรื่องแสงหรือจินดามณีไว้ใน พระหัตถ์ซ้ายแล้ว ยังต้องถือไม้เท้าหัวที่มีวงแหวนที่เรียกว่าชกขระ² (ไม้เท้าที่สั้นให้เกิดเสียงดัง จัดเป็น บริหารหนึ่งใน 18 อย่างของพระสงฆ์ นิกายมหายาน) ใช้เปิดประตูนรก

คติและความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนาในภาคใต้ ที่นิยมสร้างพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในวัฒนธรรมทวารวดี ได้แพร่หลายขึ้นมาในภาคกลางของประเทศไทย จากหลักฐานที่เมือง อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ซึ่งรับอิทธิพลศิลปะศรีวิชัย จากภาคใต้ทั้งหมด

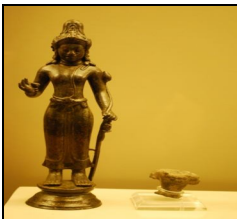
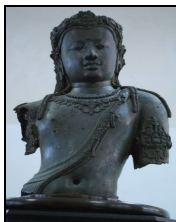
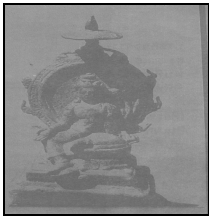
จากการศึกษาพระโพธิสัตว์ในภาคกลาง ฝั่งตะวันตก กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา สมัยทวารวดี 4 จังหวัด แบ่งออกได้ดังต่อไปนี้ คือ จังหวัดสุพรรณบุรีพบพระโพธิสัตว์ 8 องค์ เช่น พระโพธิสัตว์ ปัทมปาณี เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เทพีสยามดารา เทพิดารา พระโลกนาถ พระโพธิสัตว์ส ถามปราบตะ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์สำริดทั้งหมด จังหวัดราชบุรี พบ 15 องค์ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิ เตศวร พระโพธิสัตว์วัชรปาณี พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ศรีรุ่งองค์ ส่วนองค์ของพระโพธิสัตว์ เศียรของพระโพธิสัตว์ เทวดาหรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีทั้งดินเผา ปูนปั้นและสำริด จังหวัดนครปฐม พบ 2 องค์ เช่น พระโพธิสัตว์เมตรไตรยและเศียรพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นปูนปั้นและสำริด และจังหวัด เพชรบุรีพบ 2 องค์ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์กษิตีครรรค์ ซึ่งเป็นปูนปั้นทั้งหมด จากลายละเอียดดังต่อไปนี้

1. จังหวัดสุพรรณบุรี

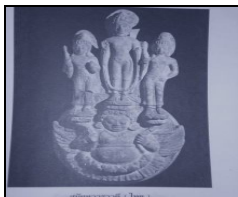
จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบพระโพธิสัตว์ 8 องค์ เช่น พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี เศียรพระ โพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เทพีสยามดารา เทพิดารา พระโลกนาถ พระโพธิสัตว์ส ถามปราบตะ ซึ่งเป็น พระโพธิสัตว์สำริดทั้งหมด

² ฟ้าสุข อินทราวุธ, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 74.

ตารางที่ 7 การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมพระโพธิสัตว์จังหวัดสุพรรณบุรี

พระโพธิสัตว์	ลักษณะประติมา	อายุสมัย	เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ศรีวิชัย	เปรียบเทียบกับชาว
1. ปัทมปาณี (ภาพที่ 3) พบที่เมืองอู่ทอง	แต่งกายเป็นนักบวชหรือผู้ทรงศีล ยืนตรึงค หัตถ์ขวาถืออักษมาลา หัตถ์ซ้ายถือดอกบัวหรือคนโทน้ำ มีพระธยานิพุทธรอมิตาปะระดับอยู่ คล้องสายขัณฐ์ โยปฏิวัติ ห่มหนังกวาง	14 – 15	(ภาพที่ 45) พบที่อำเภอไชยา ชฎามงกุฎมีพระ ธยานิพุทธรอมิตาปะระดับอยู่	(ภาพที่ 47) พบที่วัดเวียง ยืนตรึงคคล้องสายขัณฐ์ โยปฏิวัติ และห่มหนังกวาง
2. เศียรพระอวโลกิเตศวร (ภาพที่ 5) พบที่เจดีย์หมายเลขที่ 13	ชฎามงกุฎเกล้าผมสูงแบบนักพรตและมีพระธยานิพุทธรอมิตาปะปางสมาธิประดิษฐานข้างหน้า	13 – 14	(ภาพที่ 29) พบที่เมืองคูบัว ลักษณะพระเศียรคล้ายกับที่เจดีย์ 13 เมืองอู่ทอง	
3. สยามดาราร (ภาพที่ 7) พบที่อำเภอเมือง	หัตถ์ขวาทรงประทานพร หัตถ์ซ้ายทรงถือดอกอุดปาละ ประทับนั่งทาลลิตาสนะบนปัทมาสน์	14 – 15	(ภาพที่ 49) พบที่อำเภอสิงห์พระ หัตถ์ขวาประทานพร หัตถ์ซ้ายถือดอกบัว ขาบนนั่งบนปัทมาสน์	(ภาพที่ 50) ไม่มีผ้าปิดพระ ถันนั่งทาลลิตาสนะ หัตถ์ซ้ายถือดอกบัวขาบ

ตารางที่ 7 (ต่อ) การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมพระโพธิสัตว์จังหวัดสุพรรณบุรี

พระโพธิสัตว์	ลักษณะประติมาน	อายุสมัย	เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ศรีวิชัย	เปรียบเทียบกับชาว
4. ดารา 18 กร (ภาพที่ 8) พบที่บ้านหนองหม้อแกง	ประทับนั่งบนดอกบัว และทรงถือดอกบัวดอก หนึ่ง มี 18 กร	15 – 16	(ภาพที่ 49) พบที่อำเภอสังขละบุรี หัตถ์ขวาประทานพร หัตถ์ซ้ายถือดอกบัว ขาบ นั่งบนปัทมาสน์	ภาพที่ 51) เป็นที่นิยมมากใน ชาว
5. พระโลกนาถ (ภาพที่ 9) พบที่เจดีย์หมายเลขที่ 13	ยืนตรีกัมภ์ ทรงอุณห์ทิศ และเกล้าพระเกศาทรง ชฎามุกฏ มีพระอมิตา ประทับปางสมาธิอยู่ ด้านหลัง	14 – 15	(ภาพที่ 53) พบที่อำเภอสังขละบุรี มีสี่กร หัตถ์ขวาล่าง ประทานพร บนถือ ลูกประคำ หัตถ์ซ้าย ล่างถือดอกปัทมา บนถือคัมภีร์	
6. พระโพธิสัตว์อวโลกิเต ศวรและพระมหาสถาม ปราชญ์ (ภาพที่ 10) 	พระอวโลกิเตศวรทรงถือ หม้อน้ำอมฤตอยู่ด้านขวา และพระมหาสถามปราชญ์ ตะอยู่ด้านซ้าย	12 - 16	(ภาพที่ 11) 	

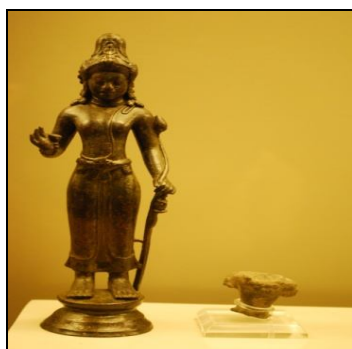
การวิเคราะห์เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์

1. พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี สำนัด ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

การวิเคราะห์เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี พบที่เมืองโบราณอู่ทอง มีลักษณะการแต่งกายเป็นนักษत्रหรือผู้ทรงศีล พระหัตถ์ขวาทรงถืออักษมาลา (สายประคำ) พระหัตถ์ซ้ายทรงถือดอกบัวและคนโทน้ำ เอียงกายแบบตริภังค์เพียงเล็กน้อย ซึ่งรับอิทธิพลจากภาคใต้ จัดเป็นประติมากรรมแบบศรีวิชัยแท้ ซึ่งคล้ายคลึงกับพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งในศิลปะศรีวิชัย ที่แสดงถึงความเกี่ยวข้องด้านความเชื่อของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานระหว่างศรีวิชัยกับศิลปะทวารวดี กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15

จากการพบรูปเคารพในศาสนสถานี่อู่ทอง ภาคกลางของประเทศไทย แสดงให้เห็นว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 อิทธิพลศาสนาพุทธมหายาน จากอาณาจักรศรีวิชัยทางภาคใต้ ได้เผยแพร่เข้ามาในวัฒนธรรมทวารวดีด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 3

ภาพที่ 45

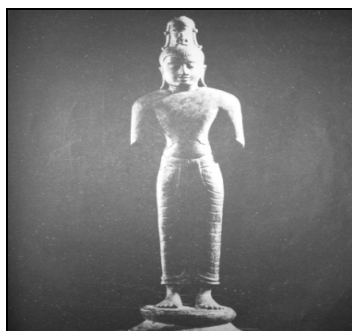
ภาพที่ 3 พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี สำนัด ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 14 – 15 พบที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

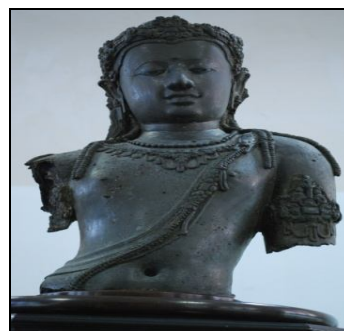
ภาพที่ 45 พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี ศิลปะศรีวิชัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร จังหวัดกรุงเทพฯ

³กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม, คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550. นิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2550 เฉลิมพระเกียรติพระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย), 25.

ภาพที่ 46

ภาพที่ 47*

ภาพที่ 47 พระโพธิสัตว์ปัทมปานิ สำริด อิทธิพลศิลปะจาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 พบที่อำเภอ
พุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร

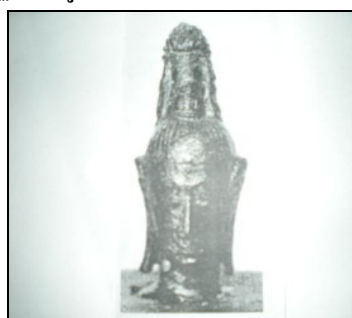
ภาพที่ 48 พระโพธิสัตว์ปัทมปานิ* สำริด ขวากกลาง พุทธศตวรรษที่ 14 - 15 พบที่วัดเวียง อำเภอ
ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร จังหวัดกรุงเทพฯ

2. เศียรโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สำริด ศิลปะปาละหรือศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 13 – 18

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

ลักษณะทางประติมานของชฎามงกุฎเกล้าผมสูง แบบนักพรต มีชยานิพุทธรอมิตาปะปาง
สมาธิประดิษฐานอยู่ แสดงให้เห็นว่าเป็นเศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ภาพที่ 5

ภาพที่ 29

*เป็นลักษณะฝีมือช่างในราชสำนัก รูปแบบศิลปกรรม เครื่องประดับก็ใกล้เคียงกับชาวภาค
กลาง จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ทรงถือดอกปัทมา ตามที่กล่าวในศิลาจารึกหลักที่ 23....
(พระองค์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของอุบายที่นำไปสู่ปัญญาในการบรรลุพุทธภาวะ)

ภาพที่ 5 เศียรโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สำริด ศิลปะปาละหรือศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 13 – 18 พบที่เจดีย์หมายเลข 13 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 29 เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี

3. เทพีสยามดารา สำริด ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

ในคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศไทย มีการพบประติมากรรมสำริดของเทพีสยามดาราสององค์ คือ องค์แรกค้นพบที่อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลา อิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละ ซึ่งมีรูปแบบใกล้เคียงกันมากกับรูปนางดาราที่พบที่นาถันทา ส่วนองค์ที่สองเป็นนางดาราทรงมีแปดกร ค้นพบที่บ้านหัวคู อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นประติมากรรมที่คล้ายคลึงกับประติมากรรมนางดาราแปดกรทำจากสำริดจากแหล่งโบราณคดีทิปเประ (Tippera) ที่ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองโบราณไมนามาติ (Mainamati) ประเทศบังกลาเทศ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

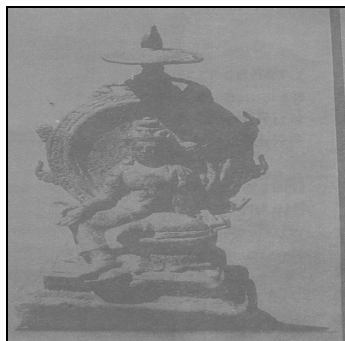
เปรียบเทียบกับศิลปะอิทธิพลชวา

รูปพระโพธิสัตว์สยามดาราจากสังขละพบที่สงขลา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16 บางชิ้นอาจทำในท้องถิ่นและบางชิ้นอาจนำเข้ามาจากชวา ลักษณะพระหัตถ์ขวาประทานพร พระหัตถ์ซ้ายทรงถือดอกบัวขาบ ประทับนั่งในท่าจำลองเหนือปัทมาสน์ มีประภามณฑลซึ่งเป็นเปลวเพลิงเลียนแบบนาถันทา แต่การไม่มีผ้าสไบปิดพระถัน แสดงว่าเป็นศิลปะชวา⁴ ทำจากสำริด อิทธิพลอินเดียและชวาแสดงอิทธิพลปาละจากนาถันทา ซึ่งเป็นศักดิ์ของพระอวโลกิเตศวร⁵

⁴พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์, 2553), 257.

⁵เรื่องเดิม, 89.

และเป็นต้นแบบของชาวพุทธในชวา นิยมหล่อด้วยสำริด พระโพธิสัตว์ประทับนั่งท่า ลิตาสนะ พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวขาว⁶ ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมในศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละ

ภาพที่ 7

ภาพที่ 48 (องค์แรก)

ภาพที่ 7 เทพีสยามดารา สำริด พุทธศตวรรษที่ 14 - 15 ศิลปะทวารวดี พบที่อำเภอเมือง จังหวัด สุพรรณบุรี

ที่มา : ผาสุข อินทรารุณและคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก

ภาพที่ 51 พระโพธิสัตว์ศยามดารา สำริด พุทธศตวรรษที่ 15 - 16 ศิลปะศรีวิชัย จากอำเภอ สทิง พระ จังหวัดสงขลา

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดสงขลา

ภาพที่ 49

ภาพที่ 50

⁶A. J. Bernmet Kempers, Ancient Indonesian Art (Amsterdam, 1959), plate 135. อ้างจาก พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน ของ ศาสตราจารย์ ดร. ผาสุข อินทรารุณ, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

ภาพที่ 49 นางดารา ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 15 - 16 พบที่บ้านห้วยคู จ.สุราษฎร์ธานี
ที่มา : ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕

ภาพที่ 50 พระโพธิสัตว์ศยามดารา ลำริด ศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย พุทธศตวรรษที่ 15
ที่มา : ผาสุข อินทรารุช, พุทธปฏิมายาขมหายาน.

4. เทพิตารา 18 กร ลำริด ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 15 – 16

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

ประติมากรรมรูปเทพิตาราปรากฏมากในอินเดียเหนือ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 – 17 ในสมัยราชวงศ์ปาละ และได้รับความนิยมในชวา จากหลักฐานจารึกที่จันทิกาลาสัน พ.ศ. 1321 ที่กล่าวถึงเทพิตารา และเป็นนับถือกันมากในชิบต (ชิบตเรียกว่าเทพิโดมา) ว่าเป็นเทพแห่งความกรุณา และเป็นพระราชินีที่สวรรค์

ประติมากรรมนางดาราที่พบมีทั้งอยู่ในทำนังและทำยืน (ภาพนางดารานั่งบนดอกบัวและถือดอกบัวดอกหนึ่ง) ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ที่สามารถป้องกันภัยอันตรายนานาประการ จึงได้รับความเคารพ

ภาพที่ 8 (18 กร)

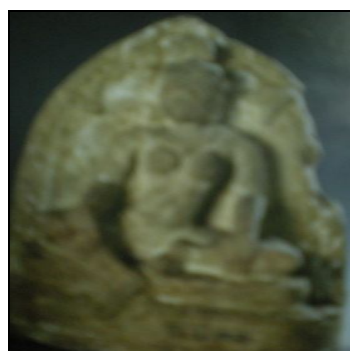
ภาพที่ 49 (8 กร)

ภาพที่ 8 เทพิตารา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 15 – 16 พบที่บ้านหนองหม้อแกง จ. สุพรรณบุรี
ที่มา : ผาสุข อินทรารุชและคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก

ภาพที่ 49 นางดารา ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 15 – 16 พบที่บ้านห้วยคู จ.สุราษฎร์ธานี
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 51

ภาพที่ 52

ภาพที่ 51 นางดารา 18 กร

ภาพที่ 52 เทพิดารา ศิลปะปาละ พุทธศตวรรษที่ 14 ได้มาจากประเทศอินเดีย

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ห้องศิลปะเอเชีย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

5. พระโลกนาถ อธิพลอินเดียใต้ ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 14 – กลาง 15 (คริสต์ศตวรรษที่ 9)

รูปแบบที่นิยมเฉพาะในคาบสมุทรอินโดจีนและเทือกเขาหิมาลัย จากลักษณะชฎามงกุฏเป็นลักษณะเส้นพระเกศาขมวดย้อยลงมาเป็นวงโค้งซ้อนกันนั้น แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากภาคใต้ของอินเดียกับรสนิยมของชาวภาคกลาง⁷

ภาพจิตรกรรมจากคัมภีร์ อัสตาสาหสริกา ปรัชญาปารมิตา ฉบับปี พ.ศ. 1558 (ค.ศ. 1015) เรียกพระอวโลกิเตศวร ในรูปแบบที่ทรงยืน ไม่ว่าจะมิกี้กรว่า พระโลกนาถ พระผู้คุ้มครองโลก⁸

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

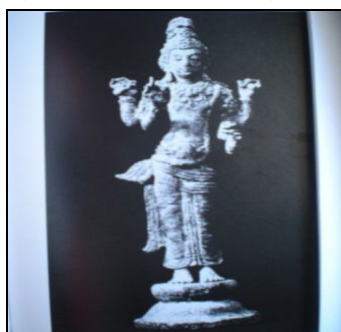
พระโลกนาถองค์นี้ทรงยืนตรีกังค์ ทรงอุณหิตและเกล้าพระเกศา ทรงชฎามงกุฏ ซึ่งมีพระอมิตาภะประทับสมาธิอยู่ด้านหน้า ทรงกรองสอ ประดับด้วยเฟืองอุบะ พาหุรัด ทองพระกรและปิ่นแห่งทับพระภูษาโจง ยาวจรดพระโคปผก (ตาตุ่ม) มีสายยัชโญปวีตยาวถึงพระอุร (โคนขา) และคาดพระภูษาผูกเป็นปมที่พระเพลาด้านขวา องค์นี้มีลักษณะใกล้เคียงกับรูปพระอวโลกิเตศวรสี่กรตรีกังค์ พบที่เจดีย์บอบอคยี่ เมืองศรีเกษตร ประเทศพม่าแต่ต่างกันตรงพระภูษาคาดผูกเป็นปมเหนือพระ

⁷ พริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิเวอร์บุ๊กส์, 2553), 252 - 253.

⁸ เรื่องเดิม, 252 – 253.

เพลาด้านซ้าย และยังมีลักษณะคล้ายกับรูปพระอวโลกิเตศวรสองกรสัมฤทธิ์ไม่ทราบที่มาของ พิพิธภัณฑ์สถานพระนคร⁹

และมีลักษณะเหมือนกับพระโลกนาถ ที่ภาคใต้ ศิลปะศรีวิชัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 คือ มี 4 กร พระหัตถ์ขวาล่างประทานพร พระหัตถ์ขวบนทรงถือลูกประคำ พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือคัมภีร์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือก้านดอกปัทมะ ซึ่งลักษณะนี้ตรงกับพระโลกนาถที่ศรีวิชัย ประและพบที่ชวา สุมาตราและบนคาบสมุทรมลายู แต่ยังไม่มียุติแน่ชัดว่าต้นแบบอยู่ที่ใด¹⁰

ภาพที่ 9

ภาพที่ 53

ภาพที่ 9 พระโลกนาถ อิทธิพลอินเดียได้ ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 14 – กลาง 15 (คริสต์ศตวรรษ ที่ 9) พบที่โบราณสถาน หมายเลข 13 อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย

ภาพที่ 53 พระโลกนาถ “แบบศรีวิชัยปุระ” พุทธศตวรรษที่ 14 – 15 พบที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดสงขลา

⁹พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ริเวอร์บุ๊กส์, 2553), 274 - 275.

¹⁰ เรื่องเดิม, 254.

6. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์มหาสาธามปราชิตะ ศิลา

หลักฐานจากคัมภีร์

คัมภีร์อมิตายูรณานสูตร กล่าวว่า พระอมิตายูสมิพระโพธิสัตว์สองพระองค์เป็นผู้ช่วย คือ พระอวโลกิเตศวรและพระมหาสาธามปราชิตะ ด้วยเหตุนี้จึงเห็นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีพระอมิตาอยู่บนพระเมาฬีเสมอ เพราะท่านเป็นผู้ช่วยของพระอมิตา¹¹

คัมภีร์มหายาน กล่าวว่าพระโพธิสัตว์ มีจำนวนนับไม่ถ้วน แต่ที่รู้จักกันดีนอกจากสอง องค์ดังกล่าวแล้ว ยังมีพระมัญชุศรี พระไมเตรย (คือพระศรีอาริยมตไตรย) พระสมันตภัทรและพระกษิติครรภ เป็นต้น¹²

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่คนไทยรู้จัก มักปรากฏในศิลปะสมัยศรีวิชัยทางภาคใต้ของไทยเป็นจำนวนมาก พรรณนาไว้ในคัมภีร์สังฆธรรมปฐกถาว่า ทรงเป็นผู้คุ้มครองพวกเรือแตกลอยแพในทะเล รูปเคารพที่บูชากันมักสวมศิราภรณ์เครื่องทรงอย่างกษัตริย์ พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัว พระหัตถ์ขวายื่นออกมาในอาการหากรุณาเพื่อโอบอุ้มช่วยเหลือมนุษย์ พระองค์จึงมีนามเรียกว่าพระมหากรุณิก, พระโลกนาถ, พระปัทมปาณี ตามคุณลักษณะที่ปรากฏนั้น¹³

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นสัญลักษณ์ของความเมตตากรุณา พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ของประเทศไทย มีความแตกต่างกันในด้านรูปแบบ¹⁴ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบมาจากกัมพูชา ส่วนในภาคใต้ได้รับอิทธิพลรูปแบบจากอินเดีย แต่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทุกองค์ล้วนเกล้าเกศาเป็นแบบนักพรต (ชฎามุฏ) พระหัตถ์ขวาแสดงปางพระทานพร พระหัตถ์ซ้ายจะทรงถือดอกปัทมหรือดอกบัวแดง ซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะ ทรงคลุมพระวรกายด้วยนงกวาง (เอกลักษณ์เฉพาะที่พบในภาคใต้) และมีพระอมิตาเกเป็นผู้ประทานกำเนิดแก่พระองค์ ประทับสมาธิอยู่หน้าพระเมาลี

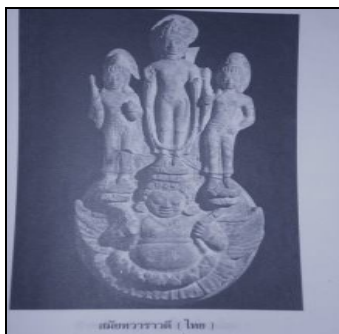
¹¹ น. ณ. ปากน้ำ, ชมศิลป์ในอินเดีย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2519), 76 – 77.

¹² เรื่องเดิม, 76 – 77.

¹³ เรื่องเดิม, 76 – 80.

¹⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะทวารวดี,” วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 73.

ในประเทศอินเดีย ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 12 (คริสต์ศตวรรษที่ 7) ซึ่งตรงกับช่วงราชวงศ์คุปตะ มีการนับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมากกว่าพระอมิตาภะ จากหลักฐานภาพสลักที่แสดงอนุภาพของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทั้งหมด 11 ประการในถ้ำ Aurangabad ประเทศอินเดีย¹⁵

ภาพที่ 10

ภาพที่ 11

ภาพที่ 10 พระชนานิพุทธอมิตาภะ ประทับเหนือพนัสบดี ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 – 16

ภาพที่ 11 พระชนานิพุทธอมิตาภะ ประทับเหนือพนัสบดี ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 15

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

2. จังหวัดราชบุรี

เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี จากการขุดค้นพบศาสนสถานในพุทธศาสนาหลายแห่งส่วนใหญ่สร้างขึ้นตามลัทธิแบบเถรวาท แต่ที่โบราณสถานหมายเลข 40 พบประติมากรรมนูนสูงหลายชิ้นทำจากดินเผา สันนิษฐานว่าประติมากรรมเหล่านี้ใช้ประดับสถาปัตยกรรม จากลักษณะรูปแบบการแต่งกาย ทำให้เชื่อว่าศาสนสถานแห่งนี้อาจจะสร้างขึ้นตามความเชื่อในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน จากการพบรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี¹⁶ ซึ่งจัดแสดงที่ห้องศิลปะทวารวดี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ลักษณะการแต่งกายเป็นนักบวชหรือผู้ทรงศีล

¹⁵ เรื่องเดิม, 74 - 75.

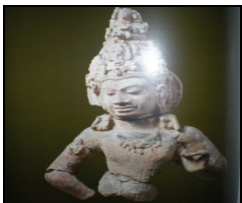
¹⁶ พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย, พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ (เล่มที่ 1), คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 77.

สังเกตได้จากการทำพระเกศาเป็นทรงชฎามงกุฎ และห่มหนังขาว¹⁷ ยืนเอียงกายแบบตริภังค์เพียงเล็กน้อย พระกรขวาทือหม้อน้ำ พระกรซ้ายที่หักหายไป สันนิษฐานว่าอาจจะถือดอกบัว และน่าจะเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หรือพระโพธิสัตว์เมตไตรยก็ได้ เนื่องจากไม่พบสัญลักษณ์ของพระชยานิพุทธรอมิตาภะหรือสถูปบนมวยผม กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งในศิลปะศรีวิชัย แสดงถึงความเกี่ยวข้องด้านความเชื่อของพุทธศาสนamahayan ระหว่างศรีวิชัยกับศิลปะทวารวดี

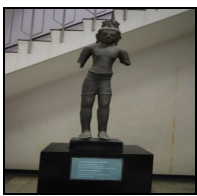
จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบพระโพธิสัตว์ จำนวน 15 องค์ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์วัชรปาณี พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ครึ่งองค์ ส่วนองค์ของพระโพธิสัตว์ เสียรของพระโพธิสัตว์ เทวดาหรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีทั้งดินเผา ปูนปั้นและสำริด

¹⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะทวารวดี,” วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 175.

ตารางที่ 8 การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมพระโพธิสัตว์จังหวัดราชบุรี

พระโพธิสัตว์	ลักษณะประติมา	อายุ สมัย	เปรียบเทียบกับพระ โพธิสัตว์ศรีวิชัย	เปรียบเทียบกับชาว
1. พระอวโลกิเตศวร (ภาพที่ 15) พบที่โบราณสถานคูบัว	อิทธิพลอินเดียผสม ท้องถิ่น พระเกสาขาว ม้วนเป็นลอน ทรงห่ม หนังกาง ยืนตรึงค์	14 – 15	(ภาพที่ 54) พบที่วัดศาลาทั้งอิทธิ พลอินเดีย ยืนตรึงค์ เกสาเกล้ามวยทรงชฎา มงกุฏ นุ่งผ้าโศติ	
2. พระวัชรปาณี (ภาพที่ 16) พบที่โบราณสถานคูบัว	ยืน ตรึงค์ ทรงถือ วัชรพระเกสาเป็น ทรงชฎามงกุฏ แต่งกาย เป็นนักบวช คล้องสาย ขัณฑ์ปัด พระกรขวา ถือหม้อน้ำ ซ้ายหัก หายไป (ถือดอกบัว)	12 – 13		(ภาพที่ 55) พบที่ชาวภาคกลาง แต่เดิมถือวัชร (แต่ หักหายไป ลักษณะ คล้ายกับคูบัว
3. พระโพธิสัตว์ศรีองค์ (ภาพที่ 17) พบที่โบราณสถานคูบัว	ยืนตรึงค์ พระพักตร์ เป็นรูปสี่เหลี่ยม พระ ขนงต่อกันเป็นรูปปีก กา พระเนตรเหลือบลง ต่ำ สวมกุณฑลเป็น ห่วงกลมขนาดใหญ่ ประดับศิราภรณ์สูง	12 – 13	(ภาพที่ 56) พบที่วัดเจ็ดย่าง พระพักตร์กลม พระ เศียรและส่วนองค์ เหมือนกับเมืองคูบัว	

ตารางที่ 8 (ต่อ) การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมพระโพธิสัตว์จังหวัดราชบุรี

พระโพธิสัตว์	ลักษณะประติมา	อายุ สมัย	เปรียบเทียบกับพระ โพธิสัตว์ศรีวิชัย	เปรียบเทียบกับชาว
4. พระอวโลกิเตศวร (ภาพที่ 22) พบที่โบราณสถานคูบัว	เครื่องประดับพระเศียร เป็นลวดลายดอกไม้ รูป โครงสามเหลี่ยม พระ พักตร์กลมยาว พระขนง รูปปีกกา สวมกรองพระ ศอกและพาหุรัดอยู่ระดับ ต้นแขน	14 – 15	(ภาพที่ 38) พบที่โบราณสถานทุ่ง เศรษฐี เครื่องประดับและทรง ผมมีลักษณะคล้ายคลึง กับเมืองคูบัว	
5. พระอวโลกิเตศวร (ภาพที่ 23) พบที่วัดโขลง	ยืนตรีกังค์ นุ่งผ้ายาว แบบโศติ และมีผ้าป้าย ทับกันด้านหน้า และเกล้า ผมสูงทรงชฎามงกุฎ มุ่น มวยผมแบบนักพรต มี ธยานิพุทธร อมิตาภะปาง สมาธิประดิษฐานอยู่	12 – 13	(ภาพที่ 57) พบที่อำเภอพุนพิน ลักษณะคล้ายกับ พระอวโลกิเตศวรที่ โบราณสถานวัดโขลง	(ภาพที่ 58) พบที่บ้านฝ้าย นุ่งโจงกระเบนสั้น พระพักตร์ผสม ระหว่างขอมและ ทวารวดี เกล้าผม ทรงกระบอกสูง
6. เศียรพระโพธิสัตว์ (ภาพที่ 28) พบที่โบราณสถานคูบัว	พระพักตร์รูปไข่ พระ ขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเหลือบต่ำ พระ นาสิกโด่ง พระโอษฐ์ หนา เข้มพระสรวล เล็กน้อย	14 - 15	(ภาพที่ 36) พบที่เจดีย์จุลประโทน พระพักตร์และศิราภรณ์ คล้ายกับเมืองคูบัว	

การวิเคราะห์เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์

1. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ดินเผา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

จากการขุดค้นครั้งใหญ่ในปี ค.ศ. 1961 (พ.ศ. 2504) ที่เมืองคูบัว ทำให้พบประติมากรรมดินเผาที่มีคุณสมบัติเป็นเลิศ คือภาพพระโพธิสัตว์คลุมหนังกวางไว้บนพระอังสะข้างหนึ่งและทรงถือคนโทน้ำ แม้ว่าทรงผมจะไม่มีรูปปูนปั้นพระอมิตาภะขนาดเล็กก็ตาม แต่ก็น่าจะหมายถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรซึ่งมีบทบาทสำคัญในแถบอินโดจีนตอนล่างในคริสต์ศตวรรษที่ 8 – 9¹⁸

อิทธิพลศรีวิชัยภาคใต้

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่โบราณสถานคูบัว มีพระเกศยาวม้วนเป็นลอนประดับพระอังสา ทรงผมหนังกวาง มีลักษณะประติมานคล้ายคลึงกับประติมากรรมที่ถ้ำอชันดา และถ้ำเอลโดลาทางภาคกลางตอนล่างของอินเดีย ด้วยลักษณะเช่นนี้ ภาพดินเผาพบที่โบราณสถานหมายเลข 39 และ 40 อาจทำขึ้นโดยช่างฝีมือดีชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยที่เมืองโบราณคูบัว¹⁹

เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะศรีวิชัย (ภาพที่ 65) พบที่วัดศาลาทิงอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ภาคใต้ มีลักษณะที่เหมือนกันคือประทับยืนตรึงค์ พระเกศาเกล้ามวย ทำทรงชฎามงกุฎมีพระชยานิพุทธรอมิตาภะประดับอยู่ ส่วนพระกรสองข้างหักหายไป นุ่งผ้าโรติแบบลำตัว พระขงฆ์ทั้งสองข้างมีส่วนที่ยื่นออกมาแต่หักหายไปน่าจะเป็นส่วนที่รองรับพระกร และสิ่งของที่พระโพธิสัตว์ถือไว้ บนพระอังสด้านซ้าย มีรูปกวาง* อันหมายถึงหนังกวาง (อชินะ) ที่เป็น

¹⁸ นครปฐมศึกษาในเอกสารฝรั่งเศส รวมบทความแปล ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส – ไทยศึกษา ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, (กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งเรืองศิลปการพิมพ์, 2552) , 166.

*หนังกวาง (วางพาดพระอังสะซ้าย) ที่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงครองนี้อาจมีมาแล้วตั้งแต่สมัยคุปตะ ดังอาจเห็นได้จากประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรศิลาครึ่งองค์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดียน – จากผู้เรียบเรียง หนังสือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดียของหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 109.

¹⁹ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี จังหวัดราชบุรีและสำนักโบราณคดี (กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด), 50 – 52.

ส่วนประกอบของเครื่องแต่งกายนักบวชหรือผู้ทรงศีล ตามรูปแบบวัฒนธรรมอินเดีย²⁰ อิทธิพลอินเดียแบบคุปตะ กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 13²¹ ประติมากรรมนี้น่าจะสร้างขึ้นในประเทศไทย โดยนำรูปแบบของอินเดียมาผสมผสานกับฝีมือช่างท้องถิ่น จนเกิดลักษณะเฉพาะตัว

ภาพที่ 15

ภาพที่ 54

ภาพที่ 15 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร* ดินเผา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 14 – 15 พบที่โบราณสถานคูบัว จังหวัดราชบุรี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ 54 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร* ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 12 – 13 พบที่วัดศาลาทิง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

2. พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ดินเผา ศิลปะทวารวดี ประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 12

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

พระโพธิสัตว์วัชรปาณี มักปรากฏพระองค์คู่กับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และเคียงข้างพระศากยมุณี ประติมากรรมศิลปะรูปพระวัชรปาณีที่จันทิมนาค แต่เดิมจะต้องถือวัชระ (แต่หักหายไป)²² และยังพบประติมากรรมสำริดที่ชาวภาคกลาง

²⁰หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย” (กรุงเทพฯ : กรูสกา, 2527), 264 – 267.

²¹กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม, คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550. นิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2550 เฉลิมพระเกียรติพระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย), 33.

ภาพที่ 16

ภาพที่ 55

ภาพที่ 16 พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ดินเผา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 (ครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 7) พบที่โบราณสถานคูบัว (หมายเลข 40) จังหวัดราชบุรี

ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย

ภาพที่ 55 พระโพธิสัตว์วัชรปาณี สำริด ขวภาคกลาง พุทธศตวรรษที่ 14 จัดแสดงที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงลอนดอน

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน

3. พระโพธิสัตว์ (ส่วนองค์ของรูปบุรุษ?) ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 12 – 13

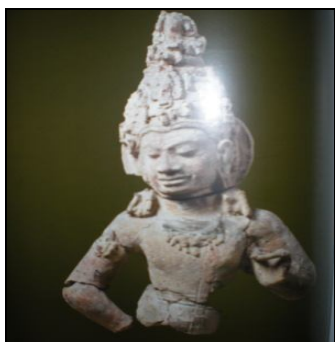
การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

ลักษณะของพระโพธิสัตว์ส่วนองค์ยังมีสภาพดีและประทับยืนอยู่ในท่าตรึงค์ (ยืนเอียง สะโพก) และทรงสิราภรณ์ (เป็นต้นว่า มงกุฎ กุณฑล กรองสอ พาหุรัด ฯลฯ) ซึ่งมีลักษณะประติมากรรมเช่นเดียวกับศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ ที่เจริญรุ่งเรืองระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 ที่โบราณสถานหมายเลข 40 อาจทำขึ้นโดยช่างฝีมือดีชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยที่เมืองโบราณคูบัว²³

²² ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน, 270.

²³ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดราชบุรีและสำนักโบราณคดี (กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์สมพันธ์), 50 – 52.

พระพักตร์มีอิทธิพลศิลปะอินเดียชั้นสูง และแบบพื้นเมืองผสมผสานกันอยู่ สวมศิราภรณ์ทรงสูง ประกอบด้วยอุบะสั้นๆ คล้ายศิราภรณ์ของพระอุมาในรูปมเหศวรมูรติ ถ้าเอเลฟันตะ ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 แต่รูปดินเผานี้ สันนิษฐานว่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13²⁴

ภาพที่ 17

ภาพที่ 18

ภาพที่ 56

ภาพที่ 17 และภาพที่ 18 พระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 12 – 13

พบที่โบราณสถานคูบัว (หมายเลข 40) จังหวัดราชบุรี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ 56 เศียรและส่วนองค์ของพระโพธิสัตว์ สำริด ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 14

พบที่วัดเจติยัม อำเภอร่อนเท จังหวัดสงขลา

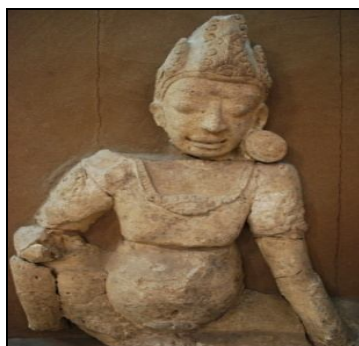
ที่มา : พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน

4. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปูนปั้น ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ประติมากรรมปูนปั้น ประดับโบราณสถานหมายเลข 10 ที่คูบัว มีลักษณะคล้ายคลึงกับภาพปูนปั้นประดับฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากนิทานอวทานในพุทธศาสนาวัชรยานนิกายสรวาสติวาท ซึ่งเป็นที่นิยมทั่วไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12

²⁴ กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, ศิลปะทวารวดี, ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง กรุ๊ป, 2552), 123.

ภาพที่ 22

ภาพที่ 38

ภาพที่ 22 เทวดาหรือพระโพธิสัตว์ ปูนปั้น ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

พบที่โบราณสถานคูบัว หมายเลข 10 จังหวัดราชบุรี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 38 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปูนปั้น ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

พบที่โบราณสถานทุ่งเศรษฐี จังหวัดเพชรบุรี

5. พระโพธิสัตว์ ศิลปะทวารวดี สำริด พุทธศตวรรษที่ 12 – 13

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

พบพระโพธิสัตว์สำริดขนาดเล็กองค์หนึ่ง จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดโขลง เป็นประติมากรรมลักษณะรูปแบบคล้ายคลึงกับบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ของไทย ซึ่งรับอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทนิกายวัชรยานที่นิยมกันแพร่หลายในอินเดียและชาวภาคกลางในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 15²⁵ พบในภาคใต้มากที่สุดในระยะแรกๆ เช่น ที่ขุนพิณ อำเภอยะหา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ลักษณะประทับยืนตรีกัมภ์ นุ่งผ้ายาวแบบโศติ และมีผ้าป่ายทับกันด้านหน้า ทรงผมถักและเกล้าเป็นทรงชฎามงกุฎทรงสูง²⁶

²⁵ กรมศิลปากร, พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรี และสำนักงานโบราณคดี กรมศิลปากร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, มีนาคม 2544), 50 – 52.

²⁶ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย,” เอกสารคำสอนศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 94.

เปรียบเทียบกับเมืองฝ้าย

รูปแบบประติมากรรมมหานพที่เมืองฝ้าย แตกต่างจากภาคกลางและภาคใต้อย่างชัดเจนคือกลุ่มนี้จะมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะขอมมาก เช่น การนุ่งผ้ามักจะนุ่งสั้นกลุ่มหนึ่งนุ่งแบบโธ่สั้นแต่ส่วนใหญ่จะนุ่งแบบโจงกระเบนสั้น (สมพต) ถ้าผมเป็นทรงกระบอกสูงและแบ่งเป็นชั้นๆ มีการชักเส้นผมออกเป็นลวดลายในแต่ละชั้น ลักษณะเช่นนี้ได้รับความนิยมมากในศิลปะขอมตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร ลักษณะพระพักตร์มีส่วนผสมของขอมและทวารวดีจากภาคกลางร่วมกันอยู่²⁷ ซึ่งเป็นทั้งพุทธเถรวาทและมหานพในช่วงระยะเวลาเดียวกัน

การนำเข้าวัตถุกจากภายนอก พบหลักฐานรูปเคารพพุทธศาสนาแบบเถรวาทและมหานพ เข้ามาพร้อมกัน เช่น ภาคใต้ พบพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ที่ควนสราญรมย์ อำเภอพนมพิน จังหวัดสุราษฎร์ ทำจากสำริด สูง 21.2 เซนติเมตร จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี²⁸ พบเพียงส่วนครึ่งท่อนบน มี 2 กร พระหัตถ์ขวาทำจีบ คล้ายกระทำวัตรระกะ หรืออาจจะจีบสำหรับถือดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายถือหม้อน้ำ เก้าผมสูงแบบชฎามงกุฎคือการมุ่นมวยผมแบบนักพรต ที่มวยผมมีชยานิพุทธร อมิตาปะปางสมาธิประดิษฐานอยู่ แสดงให้เห็นว่าเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ครองผ้าเฉียงด้านพระอังสาซ้าย ลักษณะพระโพธิสัตว์องค์นี้เปรียบเทียบกับกลุ่มแม่น้ำกฤษณา สมัยต้นราชวงศ์ปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 14²⁹ ซึ่งราชวงศ์นี้ ศาสนาพุทธมหานพเจริญรุ่งเรืองมาก

ภาพที่ 23

ภาพที่ 57

²⁷ เรื่องเดิม, 90 – 95.

²⁸ สักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย,” เอกสารคำสอนศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 – 14, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 27.

²⁹ พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย....., 21 – 23.

ภาพที่ 23 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ลำริด ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 - 13

พบที่โบราณสถานวัดโฆลง จังหวัดราชบุรี

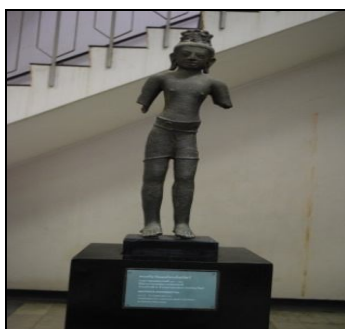
ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิง, ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย

ภาพที่ 57 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ลำริด ศิลปะศรีวิชัย อายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 - 18

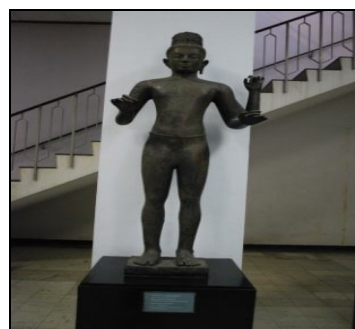
พบที่อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

นอกจากนับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแล้ว ลัทธิมหายานยังนับถือพระโพธิสัตว์ไมเตรยะด้วย มักจะแสดงภาพเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป ตามความเชื่อของชาวพุทธ พระองค์ทรงมีสнопประดิษฐานอยู่หน้าชฎามุกฏ เพราะเชื่อว่าสнопเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้ากาศยปะบนภูเขากุกกุฎาปะไถลพุทธคยา ซึ่งเป็นพระมณีนุพัทธะในกัลป์ก่อนพระพุทธเจ้ากาศยปะจะถวายไตรจีวรแก่พระโพธิสัตว์ไมเตรยะ ดังนั้นสнопจึงเป็นสัญลักษณ์ของพระไมเตรยะ³⁰

ภาพที่ 58

ภาพที่ 59

ภาพที่ 58 และภาพที่ 59 พระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย (พบที่บ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์) พุทธศตวรรษที่ 13

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

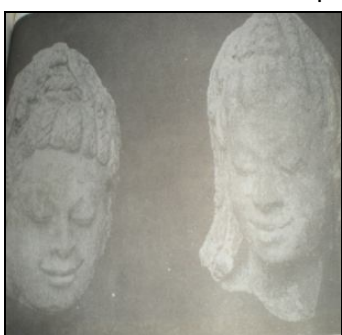
³⁰พิริยะ ไกรฤกษ์, “อารยธรรมไทย “พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ,” เล่ม 1 ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 75.

6. เศียรเทวคาหรือพระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 – 15

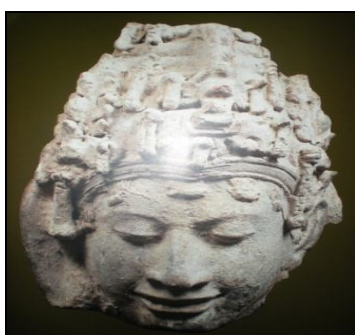
การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

รูปปั้นดินเผาพบที่โบราณสถานคูบัว แสดงถึงฝีมืออันเชี่ยวชาญของช่างทวารวดี แสดงลักษณะสีหน้าที่อ่อนหวาน แสดงความสงบนิ่ง มงกุฎที่ประดับศิระสวยงาม ซึ่งเป็นลักษณะทรงผมของศิลปะสมัยหลังคุปตะ³¹

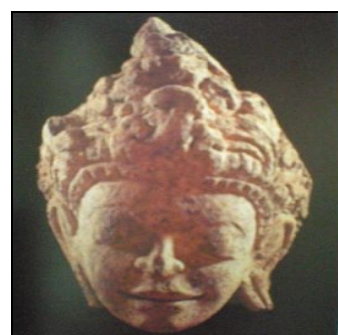
เศียรพระโพธิสัตว์ พระพักตร์รูปไข่ พระขนงโก่งเป็นเส้นเชื่อมติดต่อกัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระกรรณยาวจรดพระอังสา พระโอษฐ์หนาและเรียวขึ้นเป็นมุม ซึ่งมีพระพักตร์และศิราภรณ์คล้ายกับที่เจดีย์จุลประโทน

ภาพที่ 28

ภาพที่ 24

ภาพที่ 36

ภาพที่ 28 เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ดินเผา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

พบที่โบราณสถานคูบัว หมายเลข 39 จังหวัดราชบุรี

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธและคณะ, แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก

ภาพที่ 24 เศียรพระโพธิสัตว์ ดินเผา ศิลปะทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 11 – 13

พบที่โบราณสถานคูบัว หมายเลข 40 จังหวัดราชบุรี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

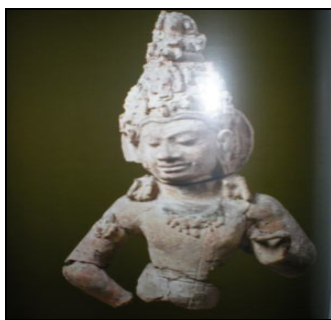
ภาพที่ 36 เศียรพระโพธิสัตว์ ปูนปั้น พุทธศตวรรษที่ 15 พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัด นครปฐม

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

³¹ กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ศิลปะทวารวดี, ดันกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย, สิงหาคม 2552, 125.

ภาพที่ 15

ภาพที่ 17

ภาพที่ 18

ภาพที่ 15 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

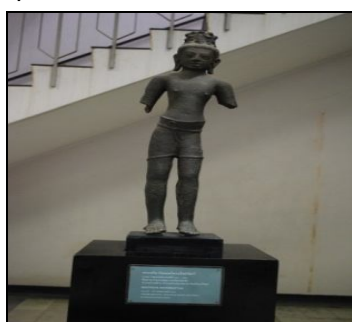
ภาพที่ 17 และภาพที่ 18 พระโพธิสัตว์ ศิลปะทวารวดีตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 11 – 13

พบที่โบราณสถานคูบัว หมายเลข 40 จังหวัดราชบุรี

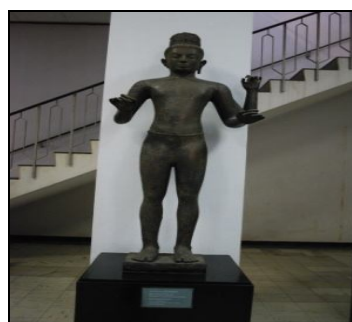
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

เปรียบเทียบกับภาคอื่นๆ

รูปเคารพทางพุทธมหายานแถบตะวันออก คือปราจีนบุรี หรือภาคอีสานแถบอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านตาลโตนด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา รวมทั้งที่ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ จัดเป็นประติมากรรมสำริดฝีมือช่างชั้นเยี่ยม สันนิษฐานว่าบริเวณนี้น่าจะเป็นแหล่งผลิตสำคัญ และยังสัมพันธ์กับประติมากรรมมหายานในเขมรก่อนเมืองพระนคร ดังนั้นรูปแบบศิลปกรรมน่าจะเป็นการรับพุทธมหายานที่ผ่านมาจากเขมรซึ่งร่วมสมัยกับทวารวดี)

ภาพที่ 58

ภาพที่ 59

ภาพที่ 58 และภาพที่ 59 พระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย พบที่บ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ พุทธศตวรรษที่ 13

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครภาพ

ภาพที่ 60 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สำริด อิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปัลลวะตอนต้น
พุทธศตวรรษที่ 12 พบที่ ควนสราญรมย์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ อยุธยา

เปรียบเทียบกับภาคใต้ (เวียงสระ)

พระองค์ทรงประทับยืน มีสิริราภรณ์พระพุทธรูปเจ้าอมิตาภะประทับอยู่ด้านหน้า มีแปลกร
กล่าวว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทรงมีรูปแบบถึง 108 และหลายพระนาม เช่น อวโลกิเตศวร
โลกนาถ มหากรุณา เป็นต้น ทรงอาภรณ์เครื่องประดับอันงดงามของพระองค์บ่งบอกถึงสภาวะแห่ง
ความงามความสุขอันอุดม พระมหากรุณาของพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์อำนาจ นำผู้คนที่ยกกราบไหว้พระองค์
ไปสู่สวรรค์หรือนิพพานพร้อมพระองค์³²

รูปแบบที่นิยมเฉพาะในบริเวณคาบสมุทรอินโดจีนและเพื่อקהหิมาลัย จากลักษณะ
ของชฎามงกุฎในลักษณะที่เส้นพระเศวตม้วนย้อยลงมาเป็นวงโค้งซ้อนกันนั้น แสดงให้เห็นอิทธิพล
จากภาคใต้ของอินเดีย กับรสนิยมของศิลปะชวาภาคกลาง³³

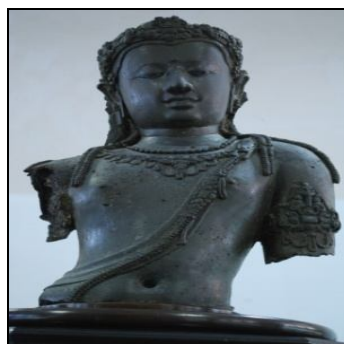
³² สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่าง
ในศาสนา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, มีนาคม 2544), 24.

³³ พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์, 2553),
254.

ภาพที่ 61 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 8 กร ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 14 – 15 พบที่วัดเวียง
อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ 47 พระปทุมปาณี (พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร) ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 14 - 15
จากวัดบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ประมาณปี พ.ศ. 1318 (ค.ศ. 775)หล่อสำริด
ขนาดเท่าคนจริง เป็นประติมากรรมที่งามที่สุด (สำริดและเงิน สูง 63 เซนติเมตร)
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

- พระโลกेश্বরสี่กร พระพักตร์กลม พระหัตถ์ขวาล่างทรงถือดอกบัวปัทมะ พระหัตถ์ขวามือบนทรงถือ
พวงประคำ พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือคัมภีร์ พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือหม้อน้ำอมฤต ทรงสวมเชือก
ศักดิ์สิทธิ์ในรูปของผ้าคล้องไหล่ ที่พระโสณมีผ้าคาดผูกเป็นโบว์ไว้ทั้งสองข้าง³⁴

³⁴พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 168.

ภาพที่ 62 พระโลเกศวรสี่กร ประมาณครึ่งหลัง พุทธศตวรรษที่ 14 (ครึ่งแรกคริสต์ศตวรรษที่ 9)
ไม่ทราบที่มา (สำริด สูง 21.5 เซนติเมตร)
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย (เล่ม 1 ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ 19)

- พระโลเกศวรแปดกร ประติมากรรมฝีมือช่างหลวง ศิลปะอาณาจักรศรีวิชัยในยุครุ่งเรืองที่สุด³⁵

ภาพที่ 61 พระโลเกศวร(อวโลกิเตศวร) 8 กร ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 14 จากวัดพระบรมธาตุ
ไชยา อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุราษฎร์ธานี (สำริด สูง 76.7 เซนติเมตร)
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

- พระโลกนาถ หรือผู้ทรงคุ้มครองโลก มีหลายแบบ เช่น

แบบนาลันทา ประทับในท่าลีลาสนะ พระหัตถ์ขวาประทานพร พระหัตถ์ซ้ายทรงถือ
ก้านดอกปทุม ประทับในท่าลีลาสนะ เหนือปัทมาสน์ มีประภาณชลรูปเปลวเพลิงอยู่เบื้องหลัง³⁶

³⁵ เรื่องเดิม, 166.

³⁶ พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์, 2553),

ภาพที่ 63 พระโลกนาถ (พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี) ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 14 – 15
พบที่ บ้านกระดังงา อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา (สำริด สูง 20.3 เซนติเมตร)
ที่มา : จัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา

แบบจาม รูปยืนพระหัตถ์ขวาประทานพร หัตถ์ซ้ายทรงถือดอกปัทมะทรงคานหิ้งเสื่อ และอุทรพันธะ (ห่มหิ้งกวางเฉียงพระอังสะซ้าย มีหิ้งเสื่อพันอยู่รอบพระโสณิ มีรูปพระชยานิพุทธเจ้าอมิตาภะประดับอยู่ที่มวยพระเกศา)³⁷

ภาพที่ 64 พระโลกนาถ (พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี) จากวัดพระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ประมาณครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ 15 ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 10 (ศิลา สูง 100 เซนติเมตร)
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

แบบขวา มีสี่กร พระหัตถ์ขวาล่างประทานพร พระหัตถ์ขวามือบนทรงถือลูกประคำ พระหัตถ์ซ้ายทรงถือคัมภีร์ พระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้านดอกปัทมะ ซึ่งจะมีลักษณะคล้ายกับรูปจิตรกรรมภาพ

³⁷พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 182.

พระโลกนาถที่ “ศรีวิชัยปุระ” ดังปรากฏในคัมภีร์ อคฺฐาสาหสริกา ที่เขียนขึ้นในประเทศเนปาล ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 16 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 11)³⁸

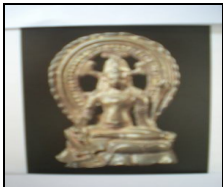
ภาพที่ 53 พระโลกนาถ รูปเศียรเดียว 4 กร “ศรีวิชัยปุระ” ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 14-15
พบที่ อ.สะทิงพระ จังหวัดสงขลา
ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลา

3. จังหวัดนครปฐม

จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบพระโพธิสัตว์จำนวน 2 องค์ เช่น พระโพธิสัตว์เมตไตรยเป็นปูนปั้น และเศียรพระโพธิสัตว์เป็นสำริด ดังต่อไปนี้

³⁸พิริยะ ไกรฤกษ์, “อารยธรรมไทย,” พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ (เล่ม 1) ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 201.

ตารางที่ 9 การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมพระโพธิสัตว์จังหวัดนครปฐม

พระโพธิสัตว์	ลักษณะประติมา	อายุสมัย	เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ศรีวิชัย	เปรียบเทียบกับชาว
1. พระเมตไตรย (ภาพที่ 35) พบที่ตำบลธรรมศาลา	มีสัญลักษณ์สถูปที่ชฎามงกุฏ ประทับนั่งท่าจำลอง พระหัตถ์ขวาประทานพร พระหัตถ์ซ้ายถือดอกจำปา	14 – 15		(ภาพที่ 65) พบที่แคว้นเบงกอล มีรูปแบบเหมือนกับพระเมตไตรยที่ตำบลธรรมศาลา (เขียนแบบนาสันทา)
2. เศียรพระโพธิสัตว์ (ภาพที่ 36) พบที่เจดีย์จุลประโทน	พระขนงโค้งเชื่อมต่อกัน พระเนตรเหลือบลงมา พระกรณยาวจรดพระอังสา พระโอษฐ์หนาและเรียวขึ้นเป็นมุม	กลางพุทธศ 15	(ภาพที่ 9) พบที่เมืองอุทอง พระพักตร์และศิราภรณ์คล้ายกับเศียรพระโพธิสัตว์ที่เจดีย์จุลประโทน	

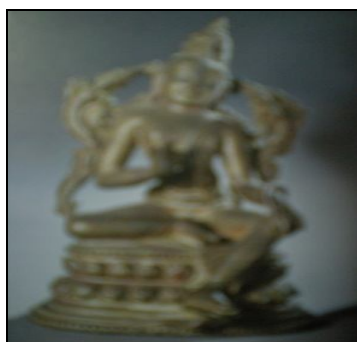
การวิเคราะห์เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์

1. พระโพธิสัตว์เมตไตรย สําริด ศิลปะอินเดียแบบปาละ พุทธศตวรรษที่ 14 – 15

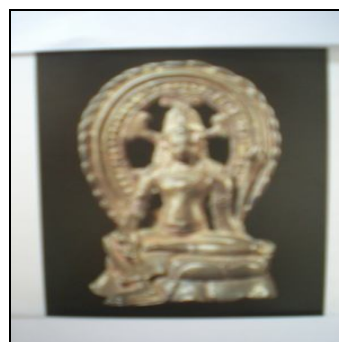
การวิเคราะห์เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ที่พบในภูมิภาคอื่นที่อยู่ร่วมสมัยกัน

พระโพธิสัตว์ไมเตรยะองค์นี้ มีลักษณะใกล้เคียงกับแบบที่สร้างในแคว้นเบงกอล โดยเขียนแบบมาจากนาลันทาอีกต่อหนึ่ง ซึ่งน่าจะนำเข้ามาจากแคว้นเบงกอล มีอายุประมาณครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 16 (ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 10) มีสถูปที่หน้าชฎามงกุฏ ประทับนั่งในท่าจำลอง

จากคัมภีร์สันธนา มาลาของลัทธิตันตระ³⁹ กล่าวว่า ทรงมี 2 กร พระหัตถ์ขวาประทานพร พระหัตถ์ซ้าย ทรงถือดอกจําปา บางนิกายเชื่อว่าพระองค์เป็นผู้สถาปนาลัทธิตันตระยาน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในบังคลาเทศ และเป็นองค์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้เป็นตราประจำพระราชวังดุสิตด้วย

ภาพที่ 35

ภาพที่ 65

ภาพที่ 35 พระโพธิสัตว์เมตไตรย สำริด สูง 10.6 เซนติเมตร ศิลปะอินเดียแบบปาละ พุทธศตวรรษที่ 14 – 15 ขุดพบที่ตำบลธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ 65 พระโพธิสัตว์เมตไตรย สำริด สูง 9 เซนติเมตร ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 16 นำเข้ามาจากแคว้นเบงกอล ของหลวงพระราชทาน พระที่นั่งอัมพร พระราชวังดุสิต

2. เศียรพระโพธิสัตว์ (ใช้ร่วมกับเศียรพระตถาคตในการตกแต่งเจดีย์จุลประโทนในสมัยที่ 3)

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภูมิภาคอื่นที่อยู่ร่วมสมัยกัน

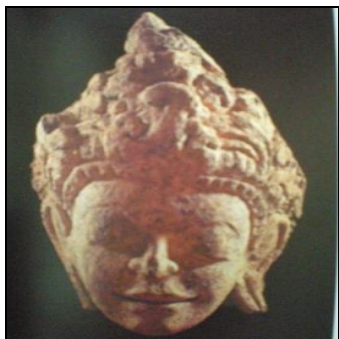
ที่เจดีย์จุลประโทน พบเศียรพระตถาคตและเศียรพระโพธิสัตว์ขนาดต่างๆ เป็นจำนวนมาก มีลักษณะพระขนงโค้งเป็นเส้นเชื่อมติดต่อกัน พระเนตรเหลือบลง พระกรรณยาวจรดพระอังสา พระโอษฐ์หนาและเรียวขึ้นเป็นมุม⁴⁰

เปรียบเทียบกับเศียรของพระโลกนาถสัมฤทธิ์ ที่พบที่โบราณสถานหมายเลข 13 อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีรูปแบบพระพักตร์และศิราภรณ์คล้ายกับเศียรพระโพธิสัตว์ปูนปั้นที่พบ

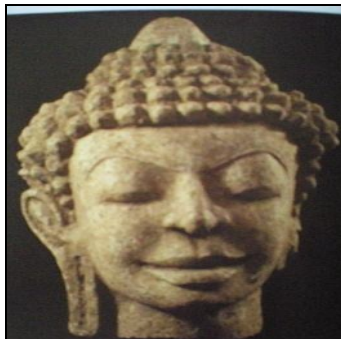
³⁹ พริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์, 2553), 257.

⁴⁰ เรืองเดิม, 276 - 277.

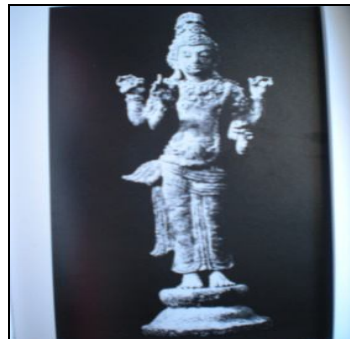
ที่เจดีย์จุลประโทน จึงกำหนดอายุได้ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 9) เศียรเหล่านี้จะประดับด้านบนของเจดีย์จุลประโทนในสมัยที่ 3

ภาพที่ 36

ภาพที่ 66

ภาพที่ 23

ภาพที่ 36 เศียรพระโพธิสัตว์ ปูนปั้น ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัด นครปฐม

ภาพที่ 66 เศียรพระตถาคต ปูนปั้น ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัด นครปฐม

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 23 พระโลกนาถ สำริด กลางพุทธศตวรรษที่ 14 – กลาง 15 พบที่โบราณสถาน หมายเลข 13 จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย

4. จังหวัดเพชรบุรี

สถาปัตยกรรมสร้างขึ้นตามการนับถือศาสนาพุทธ นิกายมุลสรวาสติวาท⁴¹ ซึ่งสอดคล้องกับโบราณสถานที่เจดีย์จุลประโทน เมืองนครปฐม ตามคติความเชื่อของลัทธิมหายาน ที่มักสร้างพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ให้มีพระเนตรเหลือบมองต่ำ เป็นการแสดงความเมตตากรุณา และยังสอดคล้องกับโบราณสถานหมายเลข 40 ที่เมืองคูบัว ซึ่งพบพระโพธิสัตว์วัชรปานิ อันเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาในลัทธิมหายาน

⁴¹ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี, พุ่มเศรษฐี โบราณสถาน ทวารวดี ชายฝั่งทะเลเพชรบุรี (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2543), 91.

อิทธิพลด้านศาสนาและความเชื่อ ที่แพร่หลายในอินเดียและได้เข้ามาเป็นแบบอย่างในท้องถิ่น คือคติการบูชาเจดีย์ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งบุญ จึงมีการสร้างเจดีย์ทุ่งเศรษฐี ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทวารวดีที่แพร่หลายในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 จากคติความเชื่อทางพุทธศาสนาหายานที่ฝังรากลึกลงในท้องถิ่น

สถูปทุ่งเศรษฐีเป็นสถูปประจำชุมชนชายฝั่งทะเล เป็นที่พักเรือของพ่อค้าและนักเดินทาง และยังคงคล้ายคลึงกับโบราณสถานหมายเลข 8 และ 31 ที่เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี ประติมากรรมปูนปั้นก็คล้ายคลึงกับที่เมืองนครปฐม สันนิษฐานว่าคงมีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 13 เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมร่วมกันของคนในชุมชนและอาจรวมถึงนักเดินทางที่แวะผ่านมาเป็นครั้งคราวด้วย

จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบพระโพธิสัตว์ จำนวน 2 องค์ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกเตศวรและพระโพธิสัตว์กษิติครรภ์ ซึ่งเป็นปูนปั้นทั้งหมด จากลายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 10 การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมพระโพธิสัตว์จังหวัดเพชรบุรี

พระโพธิสัตว์	ลักษณะประติมา	อายุ สมัย	เปรียบเทียบกับพระ โพธิสัตว์ศรีวิชัย	เปรียบเทียบกับชาว
1. อวโลกิเตศวร (ภาพที่ 38) พบที่โบราณสถานทุ่ง เศรษฐี	ยืนตรึงค์ ไม่เอียงพระ เศียร พระหัตถ์จะถือ สิ่งของเช่น วัชระหรือ ดอกบัว หากไม่ถือก็จะ วางไว้ตามส่วนต่างๆของ พระวรกาย	13 – 14	(ภาพที่ 16) พบที่เมืองคูบัว ลักษณะคล้ายพระอ วโลกิที่ทุ่งเศรษฐี รับ รูปแบบและคติจาก ภาคใต้	
2. กษิติครรภ (ภาพที่ 40) พบที่ถ้ำยายจูงหลาน	ยืนตรึงค์ หัตถ์ขวาถือไม้ เท้าซ้ายพระ พระเนตรมอง ลงมา	13		(ภาพที่ 67) พบที่วิหารของจีน ที่ เพลาสัน มีลักษณะประทับนั่ง ลลิตาสนะ พระหัตถ์ ซ้ายถือดอกบัวรองรับ ต้นกัลปพฤกษ์ หัตถ์ ขวาหักหายไป

การวิเคราะห์เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์

1. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปูนปั้น ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 - 14

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภูมิภาคอื่นที่อยู่ร่วมสมัยกัน

พระโพธิสัตว์ทุ่งเศรษฐีมีความคล้ายคลึงกับพระโพธิสัตว์ที่พบที่เมืองโบราณที่นครปฐม และเมืองคูบัว และอีกหลายเมืองที่อยู่ร่วมสมัยในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งมีอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 12 มีความคล้ายคลึงกันในส่วนเครื่องประดับศีรษะและทรงผม แต่มีความแตกต่างใน

เรื่องฝีมือและเชิงช่าง โดยช่างที่ทุ่งเศรษฐีจะมีฝีมือดีกว่า อาจเป็นเพราะกำลังทรัพย์ที่น้อยกว่าหรือ อาจเป็นเพราะฝีมือของช่างท้องถิ่นก็เป็นได้ ลักษณะประติมากรรมปูนปั้นก็ยังคล้ายคลึงกันกับที่เมือง นครปฐม สันนิษฐานว่าคงมีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 13

เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์วัชรปาณี ที่เมืองโบราณคูบัว ซึ่งจะสอดคล้องกับคติมหายาน ระหว่างศิลปะศรีวิชัยกับศิลปะทวารวดี ในเรื่องของความเมตตากรุณา โดยแสดงออกทางพระพักตร์ เข้มพระโอษฐ์อย่างอ่อนโยน และเหลือบพระเนตรลงมา บริเวณพระพักตร์ยังคงร่องรอยการลงสีแดง บริเวณขอบพระพักตร์ ขอบพระโอษฐ์ (เป็นลักษณะพระโพธิสัตว์ที่ทุ่งเศรษฐี) และพระวรกายของ ประติมากรรมมักปรากฏทั้งรูปยืนตรงและตรีกังค์ ส่วนใหญ่ไม่เอียงพระเศียร มีการแสดงพระหัตถ์ หลายรูปแบบ เช่น การประนมพระหัตถ์ การถือสิ่งของ อาทิ วัชระ หรือดอกบัว เป็นต้น หากไม่ได้ถือ สิ่งของก็จะวางพระหัตถ์ไว้ที่ส่วนต่างๆ ของพระวรกาย

ภาพที่ 38

ภาพที่ 16

ภาพที่ 38 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปูนปั้น ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

ภาพที่ 16 พระโพธิสัตว์วัชรปาณี ดินเผา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 (ครั้งแรกของ คริสต์ศตวรรษที่ 7) พุทธศตวรรษที่ 12 (ครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 7)

ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย

2. พระโพธิสัตว์กษิตีครรภ์ ปูนปั้น ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภูมิภาคอื่นที่อยู่ร่วมสมัยกัน

พระโพธิสัตว์กษิตีครรภ์ องค์ที่ปรากฏเป็นภาพสลักในวิหารใหญ่ด้านทิศเหนือของจันทิเพลลา สัน⁴² ในชวาภาคกลาง (อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14) ลักษณะพระโพธิสัตว์ประทับนั่งลดสาสนะ พระ

⁴² A. J. Berner Kempers, Ancient Indonesian Art (Amsterdam, 1959), 135.

หัตถ์ซ้ายถือดอกบัวรองรับต้นกัลปพฤกษ์ พระหัตถ์ขวาหักไป (คงทำปางมารวิชัย) จัดเป็นรูปแบบที่ปรากฏในคัมภีร์นิกายปันโยคาวลี ซึ่งเป็นแบบที่ปรากฏในศิลปะอินเดียสมัยปาละ⁴³

ภาพที่ 40

ภาพที่ 67

ภาพที่ 40 พระโพธิสัตว์กษิตีกรรม์ ปุณปั้น ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 พบที่ถ้ำยายจูงหลาน จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 67 พระโพธิสัตว์กษิตีกรรม์ ศิลปะชวาภาคกลาง พุทธศตวรรษที่ 14 ภาพสลักในวิหารของ จันทิเพลาสัน

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน

⁴³ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 271.

5. จังหวัดเพชรบูรณ์ เมืองโบราณและชุมชนโบราณร่วมสมัยทวารวดี บริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก

จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบพระโพธิสัตว์ 2 องค์ เช่น เศียรพระเมตรไตรยเป็นดินเผาและพระศรีอาริยเมตรไตรยเป็นปูนปั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 11 การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบประติมากรรมพระโพธิสัตว์จังหวัดเพชรบูรณ์

พระโพธิสัตว์	ลักษณะประติมา	อายุสมัย	เปรียบเทียบกับ พระโพธิสัตว์ศรี วิชัย	เปรียบเทียบกับเขมร
1. เศียรพระเมตรไตรย (ภาพที่ 40) พบที่เขามอรัตน์	มีสัญลักษณ์สัญลักษณ์ที่เป็นชฎามงกุฎสูง	13 – 14		(ภาพที่ 40) ศิลปะเขมรแบบไพรก เมง-กำพงพระ(ร่วมสมัย กันมีรูปแบบที่เหมือนกัน (ภาพที่ 69)
2. พระศรีอาริยเมตรไตรย (ภาพที่ 44) พบที่เขากั้งใน	ประทับนั่งขัดสมาธิ หน้ามงกุฎมีรูปสลู ประดับอยู่ ซึ่งประดับ คิดพระเกศา	13 - 14		(ภาพที่ 69) พบที่ป่าเลี้ยว ลักษณะเหมือนกับพระ ศรีอาริยเมตรไตรยที่เขา กั้งใน เมืองศรีเทพ

การวิเคราะห์เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์

1. เศียรพระโพธิสัตว์ไม่เศียร ดินเผา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภูมิภาคอื่นที่อยู่ร่วมสมัยกัน

ประติมากรรมภาพสลักนูนสูงที่ผนังถ้ำศาสนสถาน เป็นภาพพระโพธิสัตว์หลายองค์สร้าง
ขึ้นเลียนแบบภาพสลักรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ บนผนังถ้ำอชันดา และเอลดูร่า ศิลปะคุปตะ ทำขึ้นเนื่อง

ในพุทธศาสนamahayan ในประเทศอินเดีย มีชิ้นหนึ่งเป็นเศียรพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรย มีสัญลักษณ์สถูปอยู่ที่มวยผม ทำเป็นทรงชฎามงกุฎทรงสูง มีลักษณะเปรียบเทียบได้กับประติมากรรมพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรยหล่อด้วยสำริด ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง – กำพงพระที่มีอายุร่วมสมัยกัน และแพร่หลายในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง แถบจังหวัดบุรีรัมย์ และนครราชสีมา เนื่องจากถ้ำมอรัตนอยู่ไม่ไกลจากดินแดนแถบอีสานซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมเขมรในประเทศไทย จึงน่าจะมีการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน

พระโพธิสัตว์ที่มีอิทธิพลในวัฒนธรรมทวารวดี รูปเคารพพระโพธิสัตว์ในศิลปะทวารวดีอาจจะไม่ได้เป็นรูปเคารพที่เป็นประธานเสมอไปแต่อาจเป็นรูปเคารพชั้นรองที่ปรากฏในฐานะบริวารของพระพุทธเจ้าก็ได้

สรุปเป็นสมัยทวารวดีตอนกลาง (อย่างแท้จริง) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 15 เป็นแบบพุทธเถรวาท และมีบางส่วนเป็นพุทธมหายาน เช่น ที่ถ้ำมอรัตน ที่ศรีเทพ มีลักษณะเลียนแบบศิลปะคุปตะของอินเดีย ต่อมาก็พัฒนาเป็นลักษณะท้องถิ่นและปรับเป็นรูปแบบตัวเอง

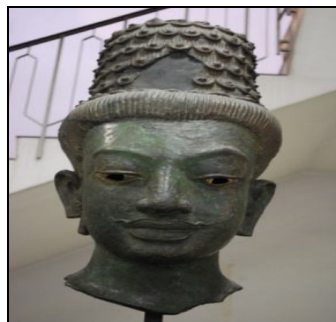
ดินแดนประเทศไทย มีร่องรอยวัฒนธรรมเขมรปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ส่วนใหญ่จะเป็นดินแดนที่มีอาณาเขตติดต่อหรือใกล้เคียงกับประเทศกัมพูชา เช่น จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณลุ่มแม่น้ำชี – มูล ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บริเวณเทือกเขาพนมดงรัก และเมืองในวัฒนธรรมเขมรที่ตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย เช่น ลพบุรีและเพชรบูรณ์ หลักฐานวัฒนธรรมเขมรที่พบ มีทั้งศิลาจารึกอักษรขอมโบราณ และยังพบโบราณสถาน ประติมากรรมศิลปะเขมรราวพุทธศตวรรษที่ 10 – 11 เป็นต้นมา⁴⁴

⁴⁴ กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม, คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์

(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2550. นิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2550 เฉลิมพระเกียรติพระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย), 37.

ภาพที่ 43

ภาพที่ 68

ภาพที่ 43 เศียรพระโพธิสัตว์ไมเตรย ดินเผา ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14 พบที่ผนังถ้ำบนเขาอมורתน์ จังหวัดเพชรบูรณ์

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ 68 เศียรพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย สำริด ศิลปะเขมรกำหนดพุทธศตวรรษที่ 14 พบที่อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

2. พระศรีอารียเมตไตรย ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14

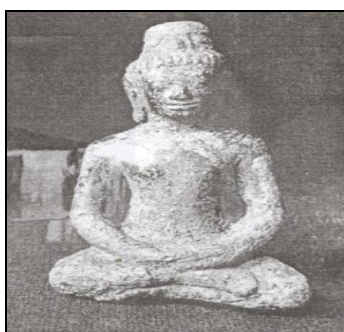
คติความเชื่อเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เมตไตรย

พระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย มีความแตกต่างจากพระโพธิสัตว์องค์อื่นๆ คือ เป็นที่เคารพทั้งฝ่ายเถรวาท ที่หมายถึง พระอนาคตพุทธเจ้าที่ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต และจะเสด็จลงมาตรัสรู้เป็นองค์ต่อไปในกาลปณีตต่อจากพระสมณโคดม ทางฝ่ายมหายานก็นับถือในฐานะพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งในกลุ่มพระโพธิสัตว์แปดองค์ หรือ อัยยมหาโพธิสัตว์ในคติมหายานตันตระ

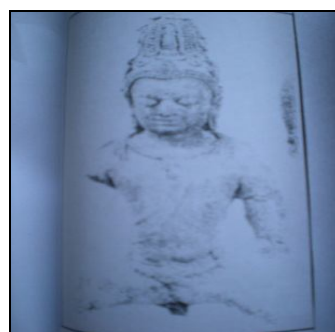
คติความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้า รับอิทธิพลพุทธศาสนาแบบเถรวาท จากวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระเมตไตรยแสดงให้เห็นอิทธิพลอินเดียแบบหลังคุปตะ ซึ่งเป็นพุทธศาสนาแบบมหายาน ลักษณะการแต่งกายของพระโพธิสัตว์เมตไตรย เป็นนักบวช คล้ายประติมากรรมสมัยหลังคุปตะจากแคว้นมหาราษฎร์ ซึ่งเป็นความเชื่อมาจากคัมภีร์คันทะขุสสูตร ของพุทธศาสนาแบบตันตระ⁸⁴

การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระโพธิสัตว์ที่พบในภูมิภาคอื่นที่อยู่ร่วมสมัยกัน

พระโพธิสัตว์เมตไตรย คืออนาคตพุทธที่จะลงมาตรัสรู้ต่อจากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ประดิพัทธ์ 5000 ปี พระโพธิสัตว์องค์นี้เป็นที่นับถือมากทั้ง 2 นิยาย (หินยานและมหายาน) รูปโพธิสัตว์เมตไตรย มักปรากฏคู่เคียงกับพระพุทธรูปตั้งแต่สกุลคันธาระ และนิยมทำเรื่อยมา จะฉลองพระองค์แบบกษัตริย์อินเดีย (ในยุคคุปตะมักมีหนังกวาดบนอังสะซ้าย หน้ามงกุฎ มีรูปสถูปประดับอยู่ หรือไม่มีมงกุฎ สถูปจะประดับติดพระเกศา) ประทับยืนหรือนั่งขัดสมาธิหรือห้อยพระบาท (วางพระบาทบนดอกบัว) พระหัตถ์ทำมุทรต่างๆ มีปางธรรมจักร หรือ ถือนิสาณกนิสาณรูปคนไถน้ำ (กลศ) หรือหมอน้ำมนต์ (กมณฑล และธรรมจักรซึ่งวางบนดอกบัวอีกทีหนึ่ง (หรือถือนอกนาคเกสร ซึ่งดูเหมือนดอกบัว) บางครั้งทำเป็นปางวิตรรกะและปางประทานพร ซึ่งพบประติมากรรมพระโพธิสัตว์องค์นี้ในทุกประเทศที่นับถือพุทธศาสนา เช่น จีน ธิเบต เนปาล ญี่ปุ่น และในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็พบประติมากรรมพระโพธิสัตว์องค์นี้ เช่น ในเขมร⁴⁵

ภาพที่ 44

ภาพที่ 69

ภาพที่ 44 พระศรีอาริยเมตไตรย ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13 – 14 พบที่เขาค้างในเมืองโบราณศรีเทพ

ที่มา : ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ 69 พระศรีอาริยเมตไตรย สำริด ศิลปะชวาภาคกลางพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 พบที่ป่าเลี้ยว

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน

⁴⁵ ผาสุข อินทราวุธ, พุทธศาสนาและประติมากรรม.

บทสรุป

จากผลการวิเคราะห์และเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ ที่พบในเมืองโบราณ สมัยทวารวดี กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก พุทธศตวรรษที่ 12 – 16 นั้น ทำให้ทราบข้อสรุปเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในเมืองโบราณ 4 เมืองดังกล่าว ดังนี้

คติการสร้างพระโพธิสัตว์

คติการสร้างพระโพธิสัตว์ สมัยทวารวดี ในบริเวณภาคกลาง ฝั่งตะวันตก พุทธศตวรรษที่ 12 – 16 นั้นรับอิทธิพลพุทธศาสนามหายานจากอินเดีย หรือภาคใต้ของประเทศไทย ซึ่งแพร่หลายเข้ามา หรือจากการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน

ศิลปะทวารวดี มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 สร้างในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท (หินยาน) ซึ่งเจริญขึ้นในภาคกลาง ก่อนแพร่ไปสู่ภาคอีสานและภาคใต้

ภาคใต้แหล่งสำคัญพุทธศาสนามหายาน คติมหายานจะนิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พบมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 18 เรียกว่าศิลปะศรีวิชัยและแพร่อิทธิพลมายังภาคกลางของประเทศไทยเช่นกัน

การกำหนดอายุของพระโพธิสัตว์

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล ได้แบ่งกลุ่มพระโพธิสัตว์ออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. สมัยทวารวดีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 พบในภาคกลางและภาคใต้ ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9 – 11 นำเข้ามาจากภายนอก คือ อินเดีย ซึ่งเป็นยุคแรกที่เริ่มสร้างรูปเคารพขึ้นเอง เป็นศิลปกรรมก่อนทวารวดีรับอิทธิพลอินเดีย บริเวณกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งอาจเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น อิทธิพลอินเดีย ศิลปะอมราวดี พุทธศตวรรษที่ 6 – 9 ศิลปะคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 9 – 11 และศิลปะหลังคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 11 - 13

2. สมัยทวารวดีตอนกลาง (สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง) ราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 15 เป็นช่วงศิลปะทวารวดีมากที่สุด วิวัฒนาการเลียนแบบอินเดีย ระยะแรกมีอิทธิพลท้องถิ่นผสมอยู่มาก เช่น ทำียนที่เอียงตัวเล็กน้อย เป็นประติมากรรมปูนปั้นหรือดินเผาประดับศาสนสถาน เช่น ที่นครปฐม และที่คูบัว จังหวัดราชบุรี และภาพเล่าเรื่องชาดก พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม หรือพระโพธิสัตว์ที่วัดหาววัดโขลง เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ซึ่งแสดงถึงความงามหรือเทคนิคการสร้างจัดเป็นฝีมือช่างหลวงมากกว่าช่างท้องถิ่น เป็นยุคเจริญรุ่งเรืองสมัยทวารวดีและประติมากรรมสำคัญที่เมือง

ฝ่าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 เป็นยุคที่เจริญรุ่งเรืองในการหล่อสำริด รัชติพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

3. ศิลปะทวารวดีตอนปลาย อิทธิพลขอมละสกุลช่างท้องถิ่น ราวพุทธศตวรรษที่ 15 – 18 ยุคนี้ทวารวดีเริ่มเสื่อมแล้ว เพราะอิทธิพลขอมได้เข้ามาแทนที่ โดยเฉพาะที่อีสานตอนล่างและภาคกลาง ซึ่งมีศูนย์กลางที่ลพบุรีแต่กลุ่มพุทธศาสนาแบบเถรวาทหรือมหายานแบบดั้งเดิมก็ไม่ได้หายไปไหน แต่ยังสืบเนื่องศิลปกรรมต่อกันมาแบ่งออกได้ 2 ส่วน คือศิลปกรรมสืบต่อมาจากทวารวดีตอนกลาง มีวิวัฒนาการที่เสื่อมลงจนกลายเป็นสกุลท้องถิ่น และอีกส่วนเป็นศิลปกรรมอิทธิพลขอมและวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่น หรือสกุลช่างใหม่เกิดขึ้น เช่น ทวารวดีแบบท้องถิ่นในภาคอีสาน (เหนือ) ภาคเหนือเป็นศิลปะหริภุญไชยที่เริ่มจากอิทธิพลทวารวดีภาคกลาง ต่อมาก็มีอิทธิพลขอม และภายหลังก็มีศิลปะพุกามเข้ามาผสมผสานจนเป็นรูปแบบใหม่

ดังนั้นพระโพธิสัตว์สมัยทวารวดี ที่พบบริเวณภาคกลาง ฝั่งตะวันตกนั้น จัดเป็นรูปแบบศิลปะทวารวดีในระยะที่ 1 และต่อเนื่องในระยะที่ 2 คือมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 โดยรับอิทธิพลอินเดีย ศิลปะคุปตะและหลังคุปตะ และอิทธิพลจากภาคใต้ของประเทศไทยที่แผ่ขยายขึ้นมาจากการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกันกับบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันตกกับภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งปรากฏคือการสร้างพระโพธิสัตว์ อิทธิพลอินเดียที่ปรากฏบนศิลปะทวารวดีที่สร้างขึ้นโดยช่างท้องถิ่น ที่สืบทอดการสร้างพระโพธิสัตว์ต่อกันมา

ความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ

บริเวณภาคกลางซึ่งถือว่าเป็นต้นกำเนิดของวัฒนธรรมทวารวดีในประเทศไทยนั้น พบว่าได้รับการเผยแพร่วัฒนธรรมจากประเทศอินเดีย โดยเข้ามามีอิทธิพลต่อศาสนาและความเชื่อ ศิลปกรรม วรรณกรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนโบราณในบริเวณของภาคกลางอย่างชัดเจน การเข้ามาของชาวอินเดียนั้นเริ่มต้นจากการเข้ามาเพื่อติดต่อค้าขายกับดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การค้าจึงเป็นสื่อสำคัญในการทำให้เกิดการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียมายังภาคกลางของประเทศไทย ชุมชนในภาคกลางจึงเลือกรับเอาวัฒนธรรมอินเดียในแบบที่ตนพอใจมาผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นเมืองเดิม ซึ่งชุมชนสมัยทวารวดีในบริเวณภาคกลาง ที่ปรากฏร่องรอยการรับวัฒนธรรมอินเดียในยุคแรกๆ ได้แก่ เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม และเมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เป็นต้น

และอิทธิพลศรีวิชัย ศิลปะชวา จากภาคใต้ของประเทศไทย ก็ได้แผ่อิทธิพลทางวัฒนธรรมเข้ามา หลักฐานสำคัญที่ค้นพบคือการนับถือศาสนาและการสร้างงานเนื่องในพุทธศาสนา

มหายาน ซึ่งจะมีรูปแบบศิลปะชาว ในภาคใต้กับภาคกลางของประเทศไทยที่เหมือนกัน เช่น พระพักตร์ค่อนข้างแบนและกว้าง พระขนงเป็นรูปปีกกา พระนาสิกใหญ่และแบน โอยฐ์แบนและพระหัตถ์ทำปางวิตรรกะพระหัตถ์เดียวหรือสองพระหัตถ์ มีทั้งดินเผา ปูนปั้น สำริด เป็นต้น

บริเวณภาคกลาง ฟังตะวันตก กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาปรากฏชุมชนโบราณสมัยทวารวดีถึง 4 เมือง ที่มีความสัมพันธ์ในด้านวัฒนธรรมระหว่างท้องถิ่นซึ่งรับวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลางมา ผสมผสานกับวัฒนธรรมของตนเองได้อย่างลงตัว ประติมากรรมเนื่องในศาสนาพุทธแสดงถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมคือ พระโพธิสัตว์ที่พบในแต่ละชุมชน จากการศึกษาพบว่ารูปแบบศิลปะพระโพธิสัตว์มีลักษณะศิลปะภาคกลางและศิลปะภาคใต้ แสดงให้เห็นถึงการติดต่อแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างท้องถิ่นด้วยตนเองอย่างชัดเจน

คติการสร้างพระโพธิสัตว์รับอิทธิพลพุทธศาสนา นิกายมหายานจากภาคใต้ของประเทศไทย อิทธิพลและศิลปะชาวภาคใต้ และอิทธิพลอินเดียจากภาคเหนือและภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ศิลปะเป็นแบบอมราวดี คุปตะและหลังคุปตะเข้ามาผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่น

จึงสรุปได้ว่าพระโพธิสัตว์ในเมืองโบราณสมัยทวารวดี กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ฟังตะวันตกของภาคกลาง รับรูปแบบศิลปะทวารวดีมาผสมผสานกับศิลปะศรีวิชัย ภาคใต้ หรืออิทธิพลอินเดีย ศิลปะคุปตะและหลังคุปตะ มาผสมผสานกับรูปแบบท้องถิ่น จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของตนเองเฉพาะท้องถิ่น คติในการสร้างแบบมหายานอย่างชัดเจน

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรีและสำนักงานโบราณคดี กรมศิลปากร.
 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานพันธ์, มีนาคม 2544.
- กรมศิลปากร. จารึกในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, 2529.
- กรมศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรีและสำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. “ความก้าวหน้าในการศึกษา
 โบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี,” เอกสารประกอบการ
 ประชุมสัมมนา, สุพรรณบุรี : กรมศิลปากร, 2526.
- กรมศิลปากรและกระทรวงวัฒนธรรม. คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์. กรุงเทพฯ :
 กรมศิลปากร, 2550.
- กรมศิลปากรและสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ. ศิลปะทวารวดี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง,
 สิงหาคม 2552.
- คงเดช พระพันธ์ทอง. การวิจัยเอกสารโบราณเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542.
- จิรา จงกล. “ศิลปะสมัยทวารวดี ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง,” พระนคร : ศิวพร, 2409.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและฝ่ายวิจัย. ภูมิทัศน์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 2524.
- ชัยสิทธิ์ ยรรยง. “การศึกษาเศียรพระศรีอารยเมตไตรย ที่ถ้ำมอรัตน์” สารนิพนธ์ประกอบการศึกษา
 ตามระเบียบปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี
 มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- ทวีศักดิ์ กาญจนสุวรรณ. ปรีชา แลมนตรา ตามรอยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอารยธรรมเขมร. กรุงเทพฯ : ไทย
 เจริญพาณิชย์การพิมพ์ 2551.
- น. ณ. ปากน้ำ. ชมศิลปะในอินเดีย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจเทรดดิ้ง, ธันวาคม, 2519.
- นันทนา ชุตินวงศ์. “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร” โบราณคดี 5,1 (กรกฎาคม 2516) : 28.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. “ศรีสุพรรณภูมิ” เรื่องตำนานจากอดีตกาลจนถึงเรื่องเล่าขานเมื่อวันวาน”,
 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมลพับลิชชิ่ง, มิถุนายน 2553.
- ปัญญา ไซ์บางยาง. พระโพธิสัตว์เป็นมาอย่างไร. นครปฐม : สำนักพิมพ์ดิธรรม. 2528.
- ผาสุข อินทราชู และคณะ. แหล่งโบราณคดีในภูมิภาคตะวันตก. นครปฐม พระราชวังสนาม
 จันทร์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ผาสุข อินทราวุธ. ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542.

ผาสุข อินทราวุธ. พุทธศาสนาและประติมานวิทยา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541.

พัฒน์ เฟื่องผลา. รายงานการวิจัยการวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีพระโพธิสัตว์ในนิทานชาดก.

พิริยะ ไกรฤกษ์. รากเหง้าแห่งศิลปะไทย กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟรีเวอร์, 2553.

_____. ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2523.

_____. “อารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

กรมศิลปากร. โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง. 2509.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. นครปฐมศึกษาในเอกสารฝรั่งเศส. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองศิลป์การพิมพ์,

ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.

ยอร์ช เซเดส์. ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ

พิพรรฒธนากร, 2472.

_____. ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ ชุดค้นที่พงศาวดาร และศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพฯ :

คุรุสภา, 2522.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. “พระพุทธรูปปฏิมาสยาม” กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิช

ซิง, กรกฎาคม, 2553.

_____. “พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสนิคมในศิลปะทวารวดี” วิทยานิพนธ์ปริญญา

มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524

วรารุณ สุวรรณฤทธิ์. “การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นแบบทวารวดีที่

บ้านคูบัว” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ศิลปากร, 2524.

ศรัณย์ ทองปาน. ขยายจุฬาลงกรณ หลักฐานใหม่ของ “ทวารวดี” ในเมืองเพชร, เมืองโบราณ 31,4

(ตุลาคม – ธันวาคม 2548) : 1 – 3.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “สภาพภูมิศาสตร์ บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา สมัยโบราณ” กรุงเทพฯ :

ไทยวัฒนาพานิช, 2529.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย” กรุงเทพฯ : ภาควิชา

ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

ศิริศักดิ์ คุ้มรักษา, คนราชบุรี.

- สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร. “ลุ่มน้ำทำนบกั้นวัฒนธรรม แหล่งสำคัญทวารวดีศรี
อาณาจักร เอกลักษณ์งามศิลป์ถิ่นสนามจันทร์,” เอกสารประกอบโครงการสัมมนา
ทางวิชาการ. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.
- สมศักดิ์ รัตนกุล. รายงานการสำรวจและการขุดแต่งโบราณสถานเมืองอู่ทอง. กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร, 2509.
- สรศักดิ์ จันทน์วัฒนกุล. ประวัติศาสตร์และศิลปะแห่งอาณาจักรขอมโบราณ. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2551.
- สันติ เล็กสุขุม. ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย. กรุงเทพฯ : สำนักเมืองโบราณ, 2545.
- สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี. หุ่นขี้ผึ้ง โบราณสถานทวารวดี
ชายฝั่งทะเลเพชรบุรี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2543.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. หม่อมเจ้า. “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดียว” กรุงเทพฯ : องค์การคุรุสภา,
2527.
- _____. หม่อมเจ้า. ประวัติเอเชียอาคเนย์ ถึง 2000. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี,
2522.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – ชื่อสกุล ที่อยู่ปัจจุบัน	นางสาวกาญจนา การะเกตุ 48/17 หมู่ 1 ซอยบางนอนใน ตำบลบางนอน อำเภอเมือง จังหวัดระนอง 85000
ประวัติการศึกษา พ.ศ. 2540	สำเร็จการศึกษาปริญญาบัญชีบัณฑิต สาขาการบัญชี จาก มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์
ประวัติการทำงาน พ.ศ. 2540	เจ้าหน้าที่ฝ่ายบัญชี บริษัทพันธุ์สุกร – ไทยเดนมาร์ก จำกัดมหาชน จังหวัดกรุงเทพฯ
พ.ศ. 2541	เจ้าหน้าที่จัดหางาน สำนักจัดหางานจังหวัดระนอง
พ.ศ. 2542	เจ้าหน้าที่สถิติ สำนักงานสถิติจังหวัดระนอง
พ.ศ. 2543	อาจารย์สอนบัญชี โรงเรียนระนองเทคโนโลยี จังหวัดระนอง
พ.ศ. 2544	นักวิชาการคลัง องค์การบริหารส่วนตำบลบางพระเหนือ จังหวัดระนอง
พ.ศ. 2545 – 2549	พนักงานสมทบตรวจเงินแผ่นดิน สำนักงานการตรวจเงินแผ่นดิน จังหวัดกรุงเทพฯ
พ.ศ. 2550	นักวิชาการคลัง กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดกรุงเทพฯ
พ.ศ. 2550 – ปัจจุบัน	เจ้าหน้าที่บริหารและติดตามหนี้ กองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา จังหวัดกรุงเทพฯ